

ACTA NUMISMÀTICA 33

2003

ACTA NUMISMÀTICA 33

DIRECTOR: *M. CRUSAFONT i SABATER*

REDACCIÓ ANTIC: *Leandre VILLARONGA*

REDACCIÓ MEDIEVAL: *Anna M. BALAGUER*

REDACCIÓ MODERN/CONTEMP.: *M. CRUSAFONT*

SECRETÀRIA DE REDACCIÓ: *Anna M. BALAGUER*

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 2003

*ACTA NUMISMÀTICA fou fundada l'any 1971 sota els auspicis
de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic
de Barcelona*

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B. 24127-1996

ISSN: 0211-8386

Compost per Fotocomposició gama, s.l.

Aristides Maillol, 3, 1r 1a, 08028 Barcelona

IMPRIMEIX: Limpergraf, SL

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Apartat de Correus 5596, 08080 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

Tel. 937 252 036

Sumari

Introducció: <i>Un projecte en curs de consolidació: el Banc de Dades</i> per Anna M. Balaguer	7
Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2002 (A. M. B.)	11
Món antic	
VILLARONGA, L. <i>La troballa de l'Empordà</i>	15
DOMÍNGUEZ ARRANZ, A.; MIÑÓN QUEREJETA, A. <i>Contribución al estudio</i> <i>de los hallazgos monetarios en el Mont Beauveay, Borgoña, Francia</i> ...	47
Medieval	
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Una possible matriu</i> <i>amb el tipus de les primeres pugeses de la comtessa Teresa d'Entença</i> <i>(1314-1327)</i>	65
CRUSAFONT I SABATER, M.; VIDAL, Andreu. <i>El rals d'or de Mallorca</i> <i>a nom de Jaume: Jaume II o Jaume III?</i>	69
SANAHUJA ANGUERA, X. <i>Noves aportacions sobre les primeres pugeses</i> <i>catalanes del segle XV</i>	81
BÉNÉZET, Jérôme; LENTILLON, Jean-Pierre; PEZIN, Annie. <i>Nouvelles</i> <i>données sur la circulation monétaire en Roussillon vers la fin</i> <i>du XVe siècle: les monnaies d'un dépotoir de Perpignan</i>	101
Medieval i modern	
VALL-LLOSERÀ I TARRÉS, J. <i>Noves varietats inèdites</i>	115
CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Tercera addició de monedes catalanes locals</i> ..	123

Modern i contemporani

SANAHUJA ANGUERA, X. <i>Els escuts d'or de Barcelona de Felip II, identificats</i>	157
NOGUERA I MARTORELL, J. <i>Confirmació del mig croat de testa gran i data 1620</i>	167
FÖRSTER, Georg H. <i>The siege of Frankenthal and the notklippen of 1623</i>	169
TURRÓ I MARTÍNEZ, A. <i>Els personatges en els bitllets municipals dels Països Catalans 1936-1939</i>	177

Medallística

BALAGUER, Anna M. <i>La medallística de l'Institut d'Estudis Catalans</i>	195
SANAHUJA ANGUERA, X. <i>Medalla de la sèrie «Numismàtics Il·lustres», dedicada al doctor M. Crusafont i Sabater</i>	203

Troballes monetàries XIX

AN-68. Troballa de Moià (CRUSAFONT I SABATER, M.)	207
AN-69. Troballa de Solsona (CRUSAFONT I SABATER, M.)	211

Recensions bibliogràfiques	214
---	-----

Publicacions de la SCEN	237
--------------------------------------	-----

Introducció: Un projecte en curs de consolidació: el *Banc de Dades*

ANNA M. BALAGUER

Fa poc més de tres anys la nostra Societat va iniciar els primers passos per assolir la realització d'una iniciativa que pot arribar a ésser transcendental: la creació d'un arxiu de materials i documentació que designà amb el nom de *Banc de Dades de Monedes Catalanes*.

És un fet ben conegut pels estudiosos de la nostra especialitat que les noves tècniques d'anàlisi històrica exigeixen, cada cop més, poder partir d'una base de material de partença al més àmplia possible. No en tenim prou amb el pes d'un o dos exemplars d'un determinat tipus sinó que precisem d'un ampli recull si volem aplicar estudis de tipus estadístic. No podrem avançar pas amb una o dues estampes d'una mateixa sèrie si pretenem fer un estudi d'encunys que ens pugui apropar a una dada tant important com ho és el volum inicial de l'emissió. Fins i tot les anàlisis de tipus metal·logràfic intenten afermar la seva fiabilitat obtenint dades d'un bon repertori de peces perquè és molt freqüent que un mateix tipus encobreixi diverses emissions amb lleis diferents. I amb aquests exemples no exhaurim pas les possibilitats ja que hi ha encara diversos tipus de tècniques d'estudi com ho poden ésser, per exemple, els estudis d'acord amb la taxonomia numèrica que demanen igualment una àmplia base de material.

Es fa necessari, doncs, tenir un recull al més ampli possible de pesos, d'imatges i de localitzacions d'exemplars per a poder facilitar l'establiment d'aquestes noves vies de recerca.

Les fonts per a aquests tipus d'informació poden ésser molt diverses. D'una banda, comptem amb la biblioteca especialitzada que la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics ha anat formant, essencialment amb els intercanvis del nostre anuari *Acta Numismàtica*. És un aspecte important, perquè d'una banda és una

font de materials i de l'altra ens dóna les informacions necessàries per a la referència de les monedes, cosa que permet alleugerir en gran manera les descripcions de les peces. De l'altra, hi ha una enorme quantitat de material aplegat en els arxius dels investigadors de la nostra Societat. Es tracta d'un material recollit en el decurs de tota una vida d'estudi, fent buidats exhaustius de fons de museus, tant del nostre país com de l'exterior, de materials procedents de troballes i de peces existents en col·leccions privades. L'esforç del recull i bona part del cost ja han estat coberts i només caldria sistematitzar tot aquest material per a poder introduir-lo al *Banc de Dades* i fer-lo així consultable per a qualsevol investigador. Cal aclarir que si bé l'objectiu primordial, d'acord amb les directrius pròpies de l'Institut d'Estudis Catalans, és recollir informacions sobre monedes relacionades amb Catalunya, els seus antecedents o la seva projecció exterior, l'arxiu no es clou pas a qualsevol altre tipus de materials que puguin semblar potencialment importants de cara a l'estudi numismàtic.

Un cop formalitzat l'arxiu s'obren, encara, altres possibilitats. Una és la dels catàlegs de venda, que algunes institucions públiques com, per exemple el Fitzwilliam Museum de Cambridge, ja fa anys que es dediquen a recollir sistemàticament. No cal dir que aquest material fungible conté una gran quantitat d'informació. També és possible de completar-la i millorar-la prenent dades complementàries de les peces abans de la dispersió dels fons.

Per tal de tirar endavant el projecte va caldre, en primer lloc, establir una sistemàtica en el recull de la informació, determinar una fitxa tipus i adaptar la presentació i l'aplegada de les dades a fi de facilitar-ne al màxim un ulterior tractament informàtic. Tota la normativa establerta calia que fos igualment útil per a tota mena de materials numismàtics: monedes de curs general o privades, de totes les èpoques, medalles, etc. Aquesta normativa resta oberta a les correccions ulteriors que l'aplegament de nous materials facin necessàries.

L'objectiu final del *Banc* és poder oferir un aplegament de materials de base als estudiosos de la moneda. Cal deixar clar, doncs, que no és un arxiu obert a tothom, sinó només als investigadors i que sota aquesta condició els donants d'informació s'han avingut a cedir-la. És ben lògic que el resultat del treball de recull de tota una vida no es vulgui cedir sense més ni més a una editorial que vulgui simplement fer-hi negoci, posem per cas, però sí a un estudiós que necessita materials per sistematitzar una determinada sèrie.

Les característiques del *Banc de Dades* exigeixen, doncs, una persona al seu front que sigui prou competent en l'especialitat per poder realitzar amb criteri el recull de la informació i que pugui donar l'accés al material acumulat.

La iniciativa compta, doncs, amb unes bases per tirar endavant, si bé no s'ha pogut assegurar encara ni la continuïtat en el recull, ni la permanència d'uns espais de consulta. Per a assolir-ho caldria una dotació més consistent i el pas del *Banc de Dades* a programa de recerca. Aquests són, ara per ara, els principals es-

culls que impedeixen assegurar-ne la consolidació i la viabilitat futures. Comp-tem, és cert, amb una excel·lent acollida a la iniciativa per part de totes les parts implicades a l'Institut d'Estudis Catalans i per tant podem esperar la resolució d'aquestes dificultats en un futur no gaire llunyà.

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2002

Donarem compte de les activitats desenvolupades per la nostra societat durant aquest any.

PRESENTACIÓ DE PUBLICACIONS

El dia 28 de maig es presentà el volum de l'*Acta Numismàtica*, que arriba ara al volum 31, corresponent a l'any 2001. Conté les habituals seccions fixes de: revisions bibliogràfiques, treballs monetàries, memòria de les activitats de la SCEN durant l'any 2000 i catorze articles d'investigació.

El dia 5 de novembre es presentà el llibre de L. Villaronga, *Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC* dintre de la col·lecció «Complements d'Acta Numismàtica». La presentació fou a càrrec del senyor Josep Guitart, membre de l'IEC.

CONFERÈNCIES, CONGRESSOS I CURSOS

El dia 30 de gener l'Ateneu Barcelonès organitzà amb la col·laboració de la SCEN la conferència «Saludem l'euro amb una mirada al passat: la moneda catalana de la Guerra dels Segadors (1640-1652)». Els dies 10-11 d'abril es celebrà a la Universitat de Lleida el congrés de la publicació *Recerques* que enguany tenia com a tema d'estudi les diferents problemàtiques de les postguerres. La SCEN fou convidada a participar-hi i M. Crusafont hi féu una aportació sobre «El problema monetari després de la Guerra dels Segadors».

El dia 17 de maig la SCEN col·laborà amb els Amics dels Museus d'Osona —tot coincidint amb la vigília de la inauguració del remodelat Museu Episcopal,

i la celebració del Dia Internacional dels Museus— en la presentació de la peça de l'any. En aquesta ocasió, era l'extraordinari diner episcopal de Vic del segle XI, anomenat «dels bous», una de les monedes més emblemàtiques de tota la numismàtica catalana i una de les més belles mostres de l'art romànic monetari europeu. Amb aquesta avinentesa M. Crusafont fou convidat a presentar la peça i a fer una conferència sobre les diferents emissions monetàries fetes a Osona al llarg de la història. Coordinà aquesta col·laboració el senyor J. Riera i Masgrau, membre de la SCEN i de l'esmentada entitat vigatana, el qual preparà també una exposició amb diferents monedes emeses a Vic.

El dia 18 de maig la SCEN col·laborà amb Òmnium Cultural, delegació de Sabadell, en l'organització d'una conferència sobre la pesseta i l'origen català del seu nom que fou impartida per A. M. Balaguer.

A l'estiu del 2002, tancada ja la memòria del curs 2001-2002, tingué lloc la conferència «La pesseta, una moneda amb nom català» celebrada al Centre d'Estudis Cambrilencs i a càrrec de M. Crusafont.

A l'octubre es celebrà a Saragossa el XI Congreso Nacional de Numismática amb la participació d'aportacions de diferents membres de la nostra entitat.

També hi hagué una col·laboració de la SCEN al volum d'estudis d'homenatge a Miquel Batllori, amb una aportació de M. Crusafont sobre la «Política monetària de Jaume III de Mallorca».

ATENCIÓ A CONSULTES

Dintre de l'any 2002 les consultes ateses foren les següents:

Es documentà un pesal monetari trobat a Perpinyà que ens comunicava el senyor Lentillon de la Catalunya Nord.

S'autoritza la publicació, en l'opuscle que edita la Confraria de Sant Magí de Tarragona, de la segona part de l'estudi de les medalles de Sant Magí de la Brufaganya, editat originàriament a l'*Acta Numismàtica*.

Diferents consultes bibliogràfiques y també de documentació de monedes de diverses èpoques que ens ha adreçat la firma Aureo, de Barcelona.

També s'han facilitat informacions bibliogràfiques sobre les monedes de proclamació de Cervera al senyor Font, de Terrassa.

S'ha fet l'estudi i la identificació d'una contramarca inèdita amb un escut mercedari damunt d'un ral de 4 de Potosí a petició d'un estudiós americà.

S'han realitzat diversos aclariments entorn d'un article sobre els sous de la seca de Catalunya, publicat a finals del segle XIX al butlletí de la *Societat Arqueològica Lul·liana* de Mallorca. Diferents aspectes de la moneda mallorquina medieval han estat informats als senyors B. Aguiló de Mallorca i també a l'A. Ramos de Maó sobre unes varietats de diners de Menorca d'Alfons el Magnànim.

S'atengué igualment la consulta sobre un òbol de Joan II trobat a les excavacions arqueològiques efectuades a les esglésies visigòtiques de Terrassa i que ens adreça el senyor R. Comas.

Sense ànim de ser exhaustius, esmentaren algunes de les peces identificades i estudiades que ens han fet arribar diferents socis de la nostra entitat: un denari de Lleida, una dracma falsa d'Empúries, un diner de Lleida de l'edat moderna, un diner de Barcelona de Ferran I, un diner valencià de l'època dels Àustries, pesals amb marques locals, entre moltes d'altres consultes numismàtiques i bibliogràfiques.

Remarcar també les freqüents consultes rebudes del Departament de Monedes del Fitzwilliam Museum de Cambridge sobre monedes medievals de la península Ibérica que hem atès puntualment.

COL·LABORACIÓ AMB ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ

La desaparició de la pesseta com a unitat monetària de l'Estat espanyol, substituïda per l'euro, ha generat una notable demanadissa d'informació gràfica, documental y expositiva sobre aquesta temàtica per part dels mitjans periodístics. Així es gravaren una sèrie de petits missatges televisius entorn del comiat de la pesseta i l'entrada de l'euro. Foren emesos amb especial freqüència en els darrers mesos del 2001 i els primers del 2002 a Televisió de Catalunya (TV3). Per altra banda, el 26 de febrer, la televisió de Barcelona (BTV) demanà la col·laboració de la SCEN per realitzar un informatiu sobre la història de la pesseta que fou televisat en el darrer dia de curs legal d'aquesta unitat monetària. Les emissores de ràdio: Ona Catalana, Com Ràdio, Catalunya Ràdio i d'altres demanaren l'assessorament i la participació de la SCEN en programes sobre la pesseta i l'euro, que es radiaren també en aquelles dates.

L'edició del llibre *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors* ha tingut força ressò en els mitjans de difusió, cosa que dissortadament no sol ésser massa freqüent quan es tracta d'obres d'investigació. En aquest cas, cal dir, però, que han aparegut ressenyes del llibre al diari *Avui* (31 de gener del 2002), al setmanari *El Temps* (12-18 de març del 2002) i al *Diari de Sabadell*, entre d'altres. També hem de fer esment de la participació del president de la SCEN, M. Crusafont, com a convidat al programa de debat *Postres de Música* que emet Catalunya Ràdio i que és dirigit per l'historiador J. M. Soler i Sabater. El programa es radià el mes de gener i els temes monetaris que es tractaren varen girar entorn de història de la pesseta, tot i que es parla també força àmpliament del llibre *Història de la Moneda de la Guerra dels Segadors*, que la SCEN acabava d'editar.

PREMIS I GUARDONS

El 19 de desembre les entitats numismàtiques catalanes reteren un acte d'homenatge a M. Crusafont i Sabater, en merescut reconeixement per les seves nombroses obres, les quals han posat a l'abast de numismàtics, historiadors i economistes els utilíssims resultats de les seves recerques. Amb aquesta avinentesa el Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona li dedicà una medalla dintre de la sèrie «Numismàtics Il·lustres» que edita aquesta entitat i en la qual hi figuren noms tan destacats com: J. Botet i Sisó, Marcel Hoc, Gómez Moreno o L. Villaronga. La medalla porta a l'anvers el bust de M. Crusafont i al revers diverses monedes damunt d'un llibre i una mà que sosté una lupa, una al·legoria a la tasca de l'autor. El disseny i la realització de la medalla són obra del remarcable escultor i medallista R. Ferran, de Reus.

ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA

El dia 28 de maig els membres de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics es reuniren a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans per tal de celebrar l'assemblea general ordinària, la qual va transcórrer segons l'ordre del dia previst.

A. M. B.

La troballa de l'Empordà

L. VILLARONGA

En el nostre llibre *Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC¹* donarem la notícia de la troballa de l'Empordà publicant quinze monedes, de les quals havíem tingut informació. Sabíem que se n'havien trobat moltes més. D'algunes, incloses en el nostre catàleg del llibre citat, en sospitàvem la procedència. Ara hem tingut més informació que ens confirma la procedència d'aquesta troballa de cinquanta-set de les monedes del tipus de cap de be i revers de creu puntejada i una amb la llegenda EMPOR, publicades aleshores.

Les monedes publicades d'aquesta troballa en el nostre llibre, eren:

Grup 1-1, números 3 i 4.

Grup 1-2-1-1, números 6, 9, 15 i 39.

Grup 1-2-2-1, números 61, 64, 73, 78 i 80.

Grup 2-1-6, número 95.

Grup 4-1, número 138.

Grup 5-10, número 286.

Moneda del tipus d'Auriol, no present en la troballa marsellesa, de pròtome de toro androcèfal d'estil arcaic.²

Les monedes que se suposa que són del tipus de cap de be d'aquesta troballa i de les quals ara en tenim la seguretat, publicades en el catàleg del nostre llibre, són:

Grup 1-2-1-1, números 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43 i 44.

1. Villaronga, 1997, p. 23.

2. Villaronga, 1996.

Grup 1-2-1-2, números 45, 46, 47 i 48.

Grup 1-2-2-1, números 49, 50, 52, 56, 59, 60, 62, 63, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82 i 83.

Grup 1-2-2-2, número 84.

Grup 4, número 139.

En total són 58 monedes.

Una altra informació ens ha permès afegir 63 monedes, que assenyallem per A al catàleg i ara ens n'ha arribat una de nova amb 30 monedes de cap de be i 13 de les altres emissions, assenyalades amb una B en el catàleg.

En total són 179 monedes.

CATÀLEG

Per les monedes publicades anteriorment donem la referència al número del catàleg del nostre llibre assenyalant-les per V, i per A seguida de la numeració que va de 155 a 217, corresponent al catàleg de la subhasta d'Aureo del febrer de 2002. Finalment les procedents de la nova informació van amb B. Totes elles porten una numeració nova corresponent a la troballa i que serà la de la il·lustració. Aquesta és a grandària doble. Les mides són imprecises per la seva diferent procedència.

Els apartats del catàleg segueixen la numeració de la nostra obra.³

Hem de fer, abans de tot, una rectificació al nostre llibre. El grup qualificat com a 5-10 li correspon el 3-6, puix que és anepígraf i de pes alt.

Tipus Auriol. Ens referim a les monedes amb tipus a l'anvers i al revers un gravat incús de tipus geomètric, que es troben en la troballa d'aquest nom,⁴ els donem la referència F.

a/ Cap d'Apol·lo amb *crobylos* a la dreta.

r/ Incús geomètric.

1 - 0,63; F. Cb; hemiòbol milesi; A. 173.

a/ Cap de negre a la dreta

r/ Incús geomètric.

2 - 0,57; F. J; hemiòbol milesi; A. 172.

3. Villaronga, 1997.

4. Furtwängler.

A

B

C

D

E

F

1

2

3

4

5

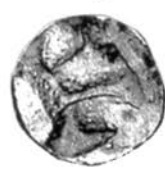
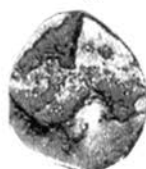
6

7

8

a/ Part anterior d'un lleó devorant la presa.

r/ Incús geomètric.

3 - 0,90; F. Ub; *tritartemorion* milesi; A. 157.

Monedes amb revers incús, no presents a Auriol

a/ Dues esfinxs rampants afrontades.

r/ Incús geomètric.

No hem trobat cap antecedent a Abdera, Quios i Teos que usen aquest tipus.

[]
- -

4 - 1,00; MAN; A. 163.

5 - 0,96; B. 5.

6 - 0,83; B. 6.

a/ Pròtome de toro androcèfal a l'esquerra d'estil arcaic.

r/ Incús geomètric.

Guadan 4; Amorós 4; Campo 7; Delgado 124-1; Furt. 1971, 4, de Pont de Molins.

[]
[]
[]
- -
- -
- -

7 - 0,94.⁵

8 - 1,03; MAN; A. 161.

9 - 0,83; B. 10.

10 - 0,74; B. 11.

11 - 0,85; B. 7.

12 - 0,97; A. 162.

13 - 1,02; B. 12.

Grup 1-1. Tipus ull/gerra

a/ Ull de front.

r/ Gerra amb nansa a la dreta.

14 - 0,33; V. 3; 4 h.

a/ Ull de front.

r/ Gerra amb nansa a l'esquerra.

15 - 0,43; V. 4; 5 h.

16 - 0,21; MAN; A. 176.

Grup 1-2. Tipus cap de be

a/ Cap de be de traç globular.

r/ Creu puntejada en zona rebaixada.

Per ordre descendent de pes, excepte quan hi ha encunys iguals.

9

10

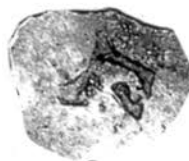
11

12

13

14

15

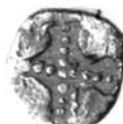
16

17

18

19

20

21

22

23

1-2-1-1. Cap de be a l'esquerra.

[]

17 - 0,78; MAN; A. 217.

18 - 0,66; A. 215.

19 - 0,61; V. 6.

20 - 0,61; V. 7.

21 - 0,55; V. 8.

22 - 0,52; A. 212.

23 - 0,51; A. 213.

24 - 0,55; V. 9.

25 - 0,45; V. 10.

26 - 0,45; A. 208.

27 - 0,42; A. 209.

28 - 0,42; V. 11.

29 - 0,41; B. 40.

30 - 0,38; V. 13.

31 - 0,37; V. 14.

32 - 0,36; B. 41.

33 - 0,33; MAN; A. 202.

34 - 0,33; A. 203.

35 - 0,33; B. 36.

36 - 0,32; V. 15.

37 - 0,31; V. 16.

38 - 0,30; B. 37.

39 - 0,29; B. 34.

40 - 0,28; GNC; A. 205.

41 - 0,31; B. 31.

42 - 0,28; B. 29.

43 - 0,27; V. 18.

44 - 0,27; V. 19.

45 - 0,27; V. 20.

46 - 0,26; V. 21.

47 - 0,26; B. 25.

48 - 0,26; B. 33.

49 - 0,25; V. 22.

50 - 0,24; A. 196.

51 - 0,22; V. 23.

52 - 0,21; V. 24.

53 - 0,21; B. 30.

54 - 0,20; V. 25.

55 - 0,20; V. 26.

56 - 0,20; A. 197.

24

25

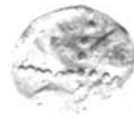
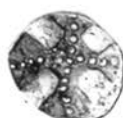
26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

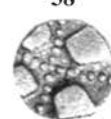
38

39

40

41

42

43

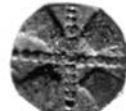
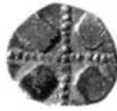
44

45

46

57 - 0,16; B. 27.
 58 - 0,16; V. 27.
 59 - 0,16; B. 20.
 60 - 0,15; B. 32.
 61 - 0,14; V. 28.
 62 - 0,14; MAN; A. 190.
 63 - 0,13; V. 30.
 64 - 0,13; V. 31.
 65 - 0,13; V. 32.
 66 - 0,13; MAC; A. 191.
 67 - 0,12; V. 33.
 68 - 0,12; B. 28.
 69 - 0,11; V. 34.
 70 - 0,11; B. 14.
 71 - 0,10; V. 36.
 72 - 0,10; V. 37.
 73 - 0,10; V. 38.
 74 - 0,10; B. 15.
 75 - 0,09; B. 26.
 76 - 0,08; V. 39.
 77 - 0,08; V. 40.
 78 - 0,08; V. 41.
 79 - 0,08; V. 42.
 80 - 0,08; B. 18.
 81 - 0,07; B. 19.
 82 - 0,06; V. 43.
 83 - 0,06; B. 21.
 84 - 0,06; A. 184.
 85 - 0,05; V. 44.
 86 - 0,05; A. 185.
 87 - 0,03; A. 182.

1-2-1-2. Cap de be a l'esquerra. Un cercle al centre de la creu del revers.

88 - 0,35; V. 45.
 89 - 0,34; A. 204.
 90 - 0,20; V. 46.
 91 - 0,20; V. 47.
 92 - 0,19; A. 198.
 93 - 0,13; A. 192.
 94 - 0,13; V. 48.

]

47

48

49

50

51

52

53

54

55

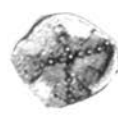
56

57

58

59

60

61

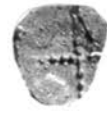
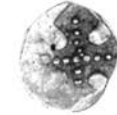
62

63

64

65

66

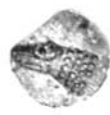
67

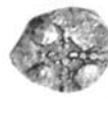
68

69

70

1-2-2-1. Cap de be a la dreta. Sense cercle a la creu.

- 95 - 0,77; V. 49.
96 - 0,73; V. 50
97 - 0,71; V. 52.
98 - 0,60; A. 216.
99 - 0,52; A. 214.
100 - 0,52; V. 56.
101 - 0,44; A. 210.
102 - 0,39; V. 59.
103 - 0,38; A. 211.
104 - 0,36; V. 60.
105 - 0,33; V. 61.
106 - 0,33; V. 62.
107 - 0,33; V. 63.
108 - 0,33; MAN; A. 207.
109 - 0,33; B. 39.
110 - 0,32; A. 206.
111 - 0,31; V. 64.
112 - 0,31; B. 42.
113 - 0,31; B. 43.
114 - 0,27; V. 66.
115 - 0,24; B. 35.
116 - 0,23; A. 200.
117 - 0,22; MAN; A. 199.
118 - 0,21; B. 24.
119 - 0,20; B. 38.
120 - 0,17; V. 69.
121 - 0,17; V. 70.
122 - 0,17; V. 71.
123 - 0,15; A. 193.
124 - 0,13; V. 72.
125 - 0,13; B. 17.
126 - 0,12; V. 73.
127 - 0,12; V. 74.
128 - 0,12; GNC; A. 194.
129 - 0,10. A. 195.
130 - 0,10; V. 75.
131 - 0,09; V. 76.
132 - 0,09; V. 77.
133 - 0,08; B. 23.
134 - 0,075; V. 80.

[]

71

72

73

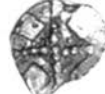
74

75

76

77

78

79

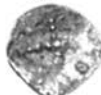
80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

	135 - 0,07; B. 22.
	136 - 0,06; V. 81.
	137 - 0,06; V. 82.
	138 - 0,06; V. 83.
	139 - 0,06; A. 188.
	140 - 0,06; A. 189.
	141 - 0,065; B. 16.
]	142 - 0,08; V. 78.
	143 - 0,05; V. 79.
	144 - 0,05; A. 187.
	145 - 0,03; A. 183.
	146 - A. 186.

1-2-2-2. Cap de be a la dreta. Un cercle al centre de la creu.

	147 - 0,25; A. 201.
	148 - 0,11; V. 84.

3. Anepígrafes de pes alt.

3-6. En el nostre llibre va classificat com a 5-10, però ara en tenir més material veiem que correspon al grup de monedes de pes alt.

a/ Dos caps barbats de perfil bifronts i adossats.

r/ Cap d'Hèracles cobert amb pell de lleó dintre d'un quadrat.

3-6-1. Cap d'Hèracles a la dreta.

[	]	149 - 1,05; V. 286.
[	]	150 - 0,98; MAN; A. 167.
		151 - 1,01; B. 3.
-	]	152 - 1,06; B. 2.
[		153 - 0,84; A. 165.

3-6-2. Cap d'Hèracles a l'esquerra.

[	-	154 - 1,08; GNC; A. 164.
-	-	155 - 1,00; MAN; A. 166.

3-7. Cap amb casc i gorgona.

a/ Cap cobert amb casc.

r/ Gorgona de cara.

3-7-1. Cap amb casc a l'esquerra.

-	]	156 - 0,98; B. 1.
-		157 - 0,89; B. 4.

95

96

97

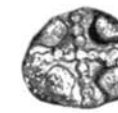
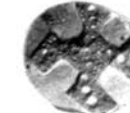
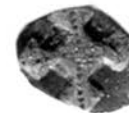
98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

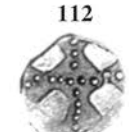
110

111

112

113

114

115

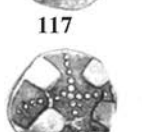
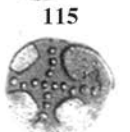
116

117

118

- - 158 - 0,91; MAN; A. 159.

3-7-2. Cap amb casc a la dreta.

159 - 0,93; A. 160.

3-8. Cap d'Hèracles i cap dins d'un quadrat.

a/ Cap d'Hèracles cobert amb pell de lleó a la dreta.

r/ Cap amb casc dintre d'un quadrat.

160 - 1,10; A. 168.

3-9. Cap a l'esquerra i cap en un quadrat incús.

a/ cap a l'esquerra.

r/ cap a la dreta dintre d'un quadrat incús.

161 - 0,58; mitja moneda; MAN; A. 169.

4. Amb llegenda i pes alt.

4-1. Hèracles i lleó rampant.

a/ Cap d'Hèracles a la dreta cobert amb pell d'àguila, en el nostre llibre dèiem de lleó, darrere la llegenda grega retrògrada EMPOR.

r/ Lleó rampant a la dreta amb el cap girat, al dessota els caràcters grecs retrògrads ípsilon i èpsilon.

[	-	162 - 0,96; V. 138.
[	-	163 - 1,00; V. 139.
[	-	164 - 0,98; MAN; A. 153.
[	-	165 - 1,04; B. 9.
-	-	166 - 0,96; B. 8.

4-10. Cap de front.

a/ Cap barbat de front.

r/ Animal a la dreta, dessobre EMP, dessota un vuit ajagut.

167 - 1,03; GNC; A. 158.

4-11. Pròtome de lleó i mussol.

a/ Pròtome de lleó a l'esquerra devorant una presa.

a/ Mussol a l'esquerra, al voltant llegenda.

168 - 1,01; MAN; A. 156.

Imitacions, de pes baix.

a/ Gall.

r/ Sis línies radials formant un hexàgon al centre.

169 - 0,40; A. 174.

170 - 0,48; B. 13.

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

a/ Cap amb casc a la dreta, d'estil tosc.

r/ Figura indeterminada, que podria ser un toro envestint.

171 - 0,58; A. 171.

a/ Cap arcaic a l'esquerra.

r/ Cranc, dues potes en pinça i les altres normals.

172 - 0,52; MAN; A. 170.

a/ Cap de front.

r/ Cap amb casc a la dreta de poc relleu.

173 - 0,32; A. 175.

7. Divisors de tipus varis

a/ Cap de be a l'esquerra.

r/ Cap de lleó de perfil a l'esquerra.

En el nostre llibre està classificada a 2-1-6.

174 - 0,23; V. 95.

a/ Gerra de dues nanses.

r/ Cap de front dintre de quadrat incús.

175 - 0,12; A. 177.

a/ Cap femení bifront, pentinat amb perles, arracada i collaret.

r/ Tipus indeterminat.

L'anvers segueix un model de Làmpsac, Furt. làmina 43-2.

176 - 0,20; A. 178.

a/ Cap de cabra a l'esquerra.

r/ Gerra amb les nanses ornamentades.

177 - 0,19; MAN; A. 179.

a/ Cap de Silè de front, barbat, d'orelles grans i tosc.

r/ Indeterminat.

178 - 0,20; MAN; A. 180.

a/ Cap amb casc rodó a la dreta, visera sortida i cabellera voleiant.

r/ Llis.

179 - 0,25; A. 181.

COMENTARIS

Monedes de revers incús no presents a Auriol. De monedes no catalanes, en el tresor de l'Empordà només hi són presents les de tipus en un costat i de marca in-

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

cosa en l'altre. D'aquestes, les que són presents en el tresor d'Auriol les anomenem per aquest nom, i les que no hi són, però han estat trobades en territori marsellès seguint Furtwängler les anomenem provençals. Ara ens cal, seguint el mateix criteri, anomenar catalanes les de revers incús trobades solament a Catalunya, que són diverses i presenten encunys repetits. No cal aclarir que dir-ne catalanes vol dir emporitanes.

De les monedes dites provençals trobades a Catalunya en coneixem tres exemplars del tresor de Pont de Molins. D'aquestes, trobades en territori marsellès en coneixem els exemplars publicats per Furtwängler⁶ a l'annex 2, amb cap d'Atena a la làmina 41, 1-3, i amb cap d'Apol·lo, números 6-10, i els publicats per Reynaud,⁷ números 4 a 25.

De les que a partir d'ara en podem dir catalanes, emporitanes, n'hi ha set en el tresor de l'Empordà i una a Pont de Molins, del tipus de pròtome de toro androcèfal i tres del tipus d'esfinxs afrontades.

Per a aquestes monedes proposem l'ordenació següent:

1. Monedes del tipus d'Auriol, procedents de la troballa d'Auriol.
2. Monedes amb el revers de marca incusa, com les d'Auriol, però no presents a la dita troballa. Furtwängler en dóna alguns exemples a l'annex 2, il·lustrades a la làmina 41. Coneixem les publicades per Reynaud i tres de Pont de Molins, làmina A, B i C.
3. Monedes amb revers de marca incusa similars a les d'Auriol, però no presents en la dita troballa. Procedents de terres catalanes, amb pròtome de toro androcèfal, la de Pont de Molins, làmina D, i set del tresor de l'Empordà, de les quals n'il·lustrem una a la làmina E. A més tres del tipus d'esfinxs afrontades, de les quals n'il·lustrem una a la làmina I, F.
4. Monedes de cap de be i revers de creu puntejada en zona incusa es troben a Auriol i les imitacions catalanes al tresor de l'Empordà
5. Segueixen a Massàlia les monedes pròpiament massaliotes amb tipus a les dues cares, començant per la de revers de cranc i a Catalunya, les emporitanes.

Tipus ull i gerra. Del grup 1-1, de les quatre conegudes una és d'Auriol i les altres tres del tresor de l'Empordà.

Cap de be amb revers de creu puntejada. Del grup 1-2, el comentarem ampliament.⁸ Es troben a Auriol i també a Catalunya. La tècnica i l'estil és similar, més tosc a les catalanes, que són més petites, arriben a 0,03 g, i en elles el cap de be queda reduït a un grup de punts que configuren el cap, i hi falta el traç de l'ull, que n'és el detall més característic. La diferència essencial és que mentre que en les monedes d'Auriol, Qe i Qf, són una mostra normal, seixanta-nou exemplars, i una

6. Furtwängler.

7. Reynaud.

8. Villaronga, 1997, p. 43-47 i 77-79.

mitjana de pes de 0,664 g i coeficient de variació del 13 %, amb, en canvi les trobades a Catalunya, publicades per nosaltres⁹ eren vuitanta exemplars amb la mitjana de 0,275 g i el coeficient de variació del 73 % són un conjunt anormal, amb una majoria de pesos molt baixos. Aquestes dades són coincidents amb les actuals de la troballa, on 131 exemplars tenen la mitjana de 0,241 g i el coeficient de variació del 71 %.

Hem estudiat els encunyats buscant-ne d'iguals, amb un resultat molt negatiu. Tenen l'anvers i revers dels mateixos encunyats les monedes números 24 i 25 i les 121 i 122; el mateix anvers les 142 i 143, i igual el revers les 90 i 91, que ens fa pensar que es devien batre molt poques monedes amb cada encuny, puix que tenim moltes monedes i quasi cap encuny repetit.

A les monedes del tresor hi hem trobat una variant, la qual presenta un cercle en l'encreuament de la creu del revers.

Creiem que les monedes catalanes de cap de be imiten les d'Auriol amb pesos que van a la baixa i arriben a límits inesperats de 0,03 g.

Grup 2-1-6. En el nostre llibre establim un grup amb una moneda del tresor per presentar el cap de be, però el seu pes molt baix de 0,23, ha fet que l'hàgim passat al grup de divisors, el set, ara és la número 174.

Grup 3. En el grup anepígraf de pes alt hem col·locat unes monedes amb uns tipus que no havíem detectat, excepte el 3-6 del qual coneixíem dues monedes, una de la troballa, i ara n'hi hem afegit dues més, totes de pes alt com correspon, amb la variant de presentar el cap d'Hèracles a la dreta i a l'esquerra.

Hem afegit a aquest grup sis monedes que formen els subgrups 3-7, 3-8 i 3-9, amb tipus nous.

Grup 4. Al grup 4 de pes alt i amb llegenda hem afegit tres monedes al grup 4-1 amb la llegenda EMPOR i format els subgrups nous el 4-10, també amb la llegenda EMPOR i el 4-11 amb llegenda. Hem trobat una peça¹⁰ amb el mateix anvers i el revers igual, làmina 9, A6, variant que el mussol mira a la dreta. La llegenda és la mateixa, però es llegeix millor, a la dreta retrògrada EMP, de les lletres de l'altre costat del mussol visible M.

Imitacions de pes baix. Les monedes afegides són cinc, de pes entre 0,32 i 0,58 g, dues amb un gall naïf i revers geomètric; una altra amb cap tosc i revers indeterminat; la quarta amb cap arcaic i revers de cranc; i la cinquena amb cap de front i revers de cap amb casc. La mitjana de pes de 0,466 g, la meitat de les dels grups 3 i 4.

Diversos. Entorn els 0,20 g. Sis monedes de tipus diversos ben realitzades, que no podem relacionar amb altres emissions. Mitjana de 0,19 g.

9. Villaronga, 1997.

10. Furtwängler, 1971, número 11, i R. N. 1923, I-9.

METROLOGIA

Els paràmetres estadístics de les monedes del tresor són:

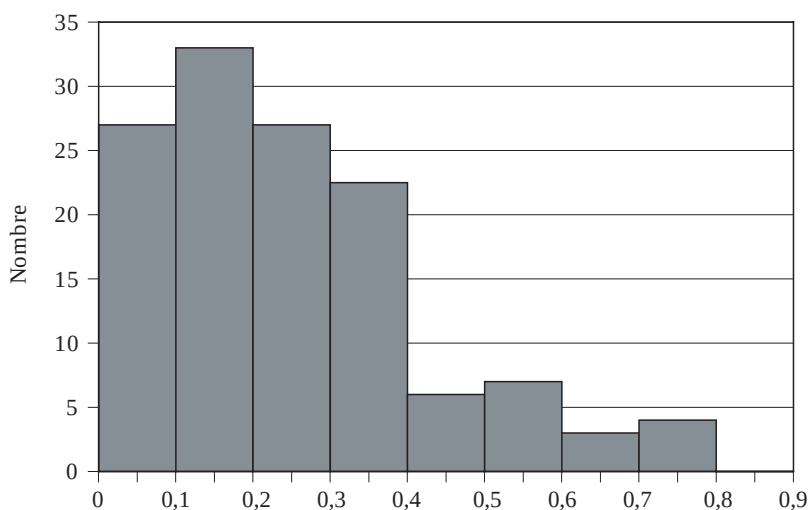
Tipus Auriol, Furtwängler Cb, J i Ub, hemiòbol milesi els dos primers i *tritar-temorion* milesi el tercer.

Revers incús no en Furtwängler, monedes emporitanes. $N = 10$; $x = 0,918$; $s = 0,099$; $v = 10 \%$; $IC = 0,847 / 0,989$; $k = -1,067$; $sk = 0,448$.

Grup 1-1. $N = 3$; $x = 0,32$; $s = 0,11$; $v = 34 \%$.

Grup 1-2. $N = 131$; $x = 0,241$; $s = 0,172$; $v = 71 \%$; $IC = 0,212 / 0,271$; $k = 0,866$; $sk = 1,127$.

Histograma traçat amb vuit intervals de 0,1.

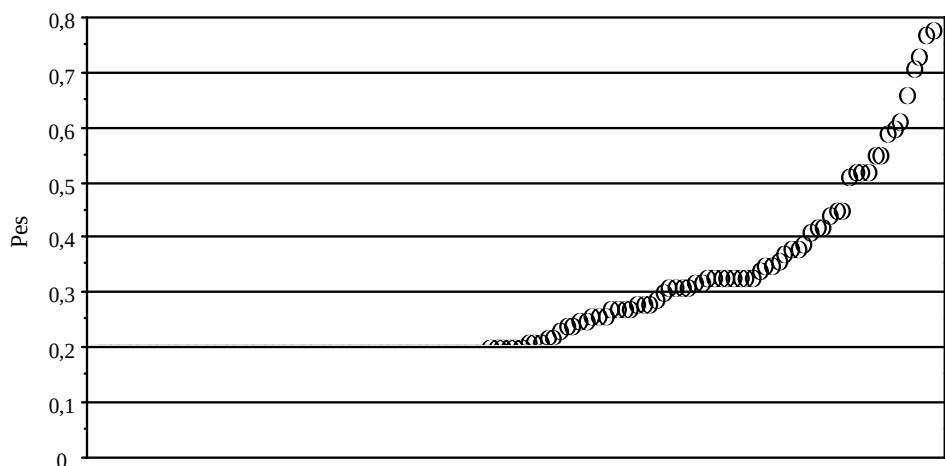
No és normal, puix que presenta una gran dispersió de pesos, amb una majoria de baixos, com indica l'alt coeficient de variació.

La gràfica dels pesos del grup 1-2 ens ensenya el seu repartiment, la meitat de les monedes queden per dessota dels 0,20 g i el 85 % no arriben a 0,40 g.

Ja hem comentat a l'apartat de «comentaris» el cas de les emissions amb cap de be i revers de creu puntejada. Les monedes d'aquest tipus trobades a Auriol tenen una mitjana de 0,664 i el coeficient de variació de 13 %. En canvi, les trobades a Catalunya tenen una mitjana de 0,241 i un coeficient de variació del 71 %. Les nostres monedes són imitacions d'aquelles batudes amb pes molt baix.

Grup 3. $N = 12$; $x = 0,986$; $s = 0,089$; $v = 8 \%$; $IC = 0,935 / 1,037$; $k = -0,956$; $sk = -0,283$.

Grup 4. $N = 7$; $x = 0,997$; $s = 0,032$; $v = 3,2 \%$; $IC = 0,968 / 1,028$; $k = -1,431$; $sk = 0,048$.

Gràfica de pesos grups 1-2

En el nostre llibre¹¹ els grups 3 i 4 presenten una mitjana de 0,909 amb 28 exemplars, excloent el grup 4-2 del mussol, del qual a la troballa d'Empúries 1926 n'hi havia 879 monedes.

Les 19 monedes d'aquest tresor tenen una mitjana de 0,99, lleugerament superior a la mitjana donada en el nostre llibre.

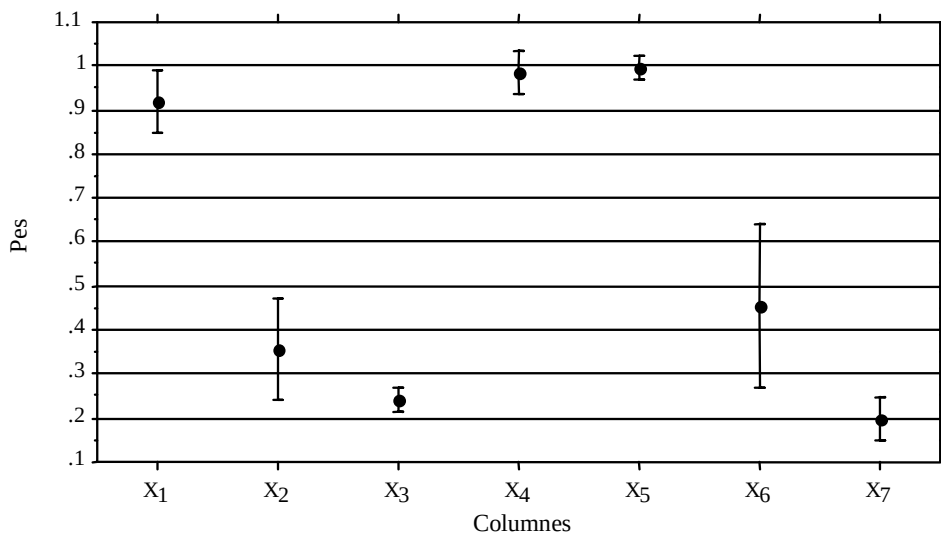
Imitacions de pes baix. $N = 5$; $x = 0,466$; $s = 0,102$; $v = 22\%$. Són una meitat dels grups 3 i 4. Potser és una agrupació una mica arbitrària, però la seva mitjana és una meitat d'aquella.

Divisors diversos. $N = 6$; $x = 0,198$; $s = 0,044$; $v = 22\%$.

La gràfica dels intervals de confiança de les mitjanes entre les monedes del tipus d'Auriol de la troballa i els grups del tresor està traçat amb les abscisses següents:

- X1, revers incús, no a Auriol, emporitanes.
- X2, grup 1-1.
- X3, grup 1-2.
- X4, grup 3.
- X5, grup 4.
- X6, imitacions de pes baix.
- X7, divisors.

11. Villaronga, 1997, p. 49.

Veiem que el patró de pes seguit pels grups 3 i 4 coincideix amb el de Furtwängler Ub i el grup de revers incús, corresponent al sistema milès, del qual són *tritartemorion*.

Les imitacions són meitats de pes dels grups 3 i 4, i el grup de divisors diversos queden per dessota d'aquests com a meitats.

El grup 1-1 és una mostra molt petita, té un pes d'un terç del dels grups 3 i 4, que podria ser un *tartemorion*.

Pel que fa al grup 1-2 és una mostra gran, però no normal, amb un coeficient de variació del 71 %, i una gran dispersió de pesos, amb concentració en els pesos baixos.

PROBLEMÀTICA DE L'ORDENACIÓ

En presentar aquest tresor, que si be no és nou, ha quedat ampliat i constitueix una mostra fiable, es confirma la presència de monedes del tipus d'Auriol. De les de revers incús catalanes, el nombre de monedes del grup 1 és considerable, a les quals se n'afegeixen algunes dels grups 3 i 4. I es confirma la falta de monedes el grup 2, que tal com les havíem ordenat aquestes monedes en el nostre llibre hi haurien de ser presents.¹²

Això ens porta a considerar de nou la problemàtica de l'ordenació de les monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC, per precisar la posició del grup 2 dintre de l'ordenació.

12. Villaronga, 1997.

Per analitzar l'ordenació podem seguir diversos camins:

Criteri dels tresors.

Criteri metrològic.

Criteri de les imitacions.

Criteri de la presència de monedes massaliotes.

Criteri dels tresors. Per estudiar l'ordenació farem una taula amb els tresors i les monedes que els componen, classificades pel nostre llibre.¹³

	Empordà		Emp. 1926		Morella		Penedès		Roses		Tarragona		Montgó		Pont de Molins	
grup	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
Auriol	3	1,7	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
inc. Pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
inc. Emp	10	5,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
1	135	75,4	1	0,1	1	10	1	0,8	-	-	-	-	-	-	2	4
3	13	7,3	2	0,2	1	10	2	1,5	4	11,7	1	16,7	-	-	1	2
4	7	3,9	881	99,7	2	20	1	0,8	3	8,9	-	-	-	-	4	8
5	-	-	-	-	2	20	59	44,7	8	23,5	3	50	2	50	4	8
6	-	-	-	-	-	-	61	46,2	16	47	2	33,3	2	50	3	6
7	14	6,1	-	-	4	40	8	6	3	8,9	-	-	-	-	8	16
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27	54
Mass.	-	-	-	-	10	-	37	-	14	-	16	-	4	-	9	-
tot. Emp.	179	-	884	-	10	-	132	-	34	-	6	-	4	-	50	-

Els percentatges estan calculats sobre les monedes emporitanes. Donem en negretes els més alts.

Els tresors presenten una possible ordenació.

El de l'Empordà, amb el 75,4 % de monedes del grup 1, molt poques del 3 i el 4, on falten totalment les dels grups 5 i 6. Per al grup 2 donarem una moneda, la 95 de 2-1-6, que s'aparta d'aquest conjunt pel seu pes molt baix de 0,23 quan la mitjana del grup és de 0,839, ara veiem que l'hem de passar al grup 7, de monedes diverses de pes baix i pròxima als números 425 a 427. Falten les monedes massaliotes, fet que podria ser degut a la seva antiguitat o a la proximitat a la mateixa Empúries.

En l'ordre segueix el tresor de l'Empúries 1926 amb predomini total del grup 4, en què falten el 5 i el 6.

Pel que fa als tresors de Morella, el Penedès, Roses, Tarragona i Montgó deuen ser més moderns, compostos majoritàriament per monedes dels grups 5 i 6, i poques del 3 i 4, que deuen ser d'una circulació residual.

El de Pont de Molins és ben peculiar, predomina el grup 2, que falta en els altres. Dels altres grups hi ha presència reduïda de tots ells.

13. Villaronga, 1997.

Atenint-nos al sol testimoni de la composició dels tresors hauríem de passar el grup 2 al final de l'ordenació, puix que està ben representat en el tresor de Pont de Molins, que és l'únic tresor que conté monedes de tots els grups.

El problema de l'ordenació el dona la composició de la troballa de Pont de Molins. Farem un nou estudi d'aquesta troballa per veure si la composició és correcta comparant les dades que en dona Zobel,¹⁴ que ens donà la notícia d'aquesta troballa, de les de Campo¹⁵ per les monedes guardades en el GNC, i les que afegirem en la nostra aportació.¹⁶

Campo descriu 30 monedes del GNC procedents de Pont de Molins. De la número 16, no ens dona el número de referència de Zobel, per tant de les 30 monedes, 29 estan compreses en el repertori de Zobel.

De Zobel tenim la notícia de 8 monedes que no es guarden al GNC, no donades en el repertori de Campo, són els números 7, 22, 25, 26, 28, 32, 33 i 37, d'elles són massaliotes les 22, 25, 26, 28 i 37.

Nosaltres afegirem a la troballa les monedes procedents d'una col·lecció antiga de Figueres, que creiem que foren les que Zobel diu que es dispersaren en aquell temps. Les afegides són quatre massaliotes, vint monedes del grup 2 i una del 7.

Si formem una taula, a la primera columna hi ha les monedes del GNC, a la segona les que dona Zobel i a la tercera hi ha el total. Donem els percentatges. A les trenta-set que dona Zobel nosaltres n'hi hem afegit vint-i-cinc, en queden seixanta-dues, però a més hi ha una del GNC, de la qual Campo no dona el número de Zobel, per tant seran seixanta-tres.

Grups	GNC, Campo		Zobel		Afegit per nosaltres	
1-2	2	6,6	2	5,4	2	3,2
2	5	16,1	7	19	27	42,8
3	1	3,3	1	2,7	1	1,6
4	4	13,4	4	10,8	4	6,4
5	4	13,4	4	10,8	4	6,4
6	2	6,6	3	8,1	3	4,7
7	7	23,3	6	16,2	8	12,7
Mass.	5	16,7	10	27	14	22,2
Total	30		37		63	

Donem en negretes els percentatges més alts.

El grup 2 ja presenta un percentatge alt en el primer conjunt, es manté en el segon i puja molt en el tercer. Sembla doncs acceptable la composició de la troballa.

14. Zobel, 113-117.

15. Campo, 1987.

16. Villaronga, 1996.

Sembla que seguint el criteri d'ordenació pels tresors, com en el de Pont de Molins s'hi representen els grups 3-4 i 5-6, malgrat que el percentatge més alt correspon al grup 2, que hauria de ser el darrer, tenint en compte a més que les monedes del grup 2 no apareixen en els altres tresors.

Aquesta ordenació no coincideix amb la que proposarem en el nostre llibre.¹⁷

Anàlisi metrològica. Seguint el camí metrològic estudiarem les monedes massaliotes antigues¹⁸ i veiérem que es formaven dos grups metrològics:

Grup 1, de Furtwängler¹⁹ fins a XVIII, mitjana de pes de 0,851.

Grup 2, Massalieton, roda M, i roda MA, mitjana de pes de 0,793.

Naturalment precedits de les monedes del tipus d'Auriol, amb una mitjana de pes de 0,98.

La seqüència és: Tipus Auriol, 0,98, anteriors al 450 aC. Amb el mateix pes segueixen les dites de la Provença i ara les catalanes, després les massaliotes de revers de cranc, continuades amb una petita disminució de pes les de Lakýdon, les de cap amb casc marcat amb una roda.²⁰ Coincidint amb aquest grup tenim les emissions dels nostres grups 3 i 4, de 0,90.

A continuació metrològicament s'hi haurien de situar les del nostre grup 2, de 0,84, a les quals seguirien les dels grups 5 i 6, de 0,75 g. El grup 2 aniria després dels 3 i 4.

Criteri de les imitacions. Ara comentarem el camí que seguirem en el nostre llibre, resultat d'ordenar les nostres monedes per les imitacions dels tipus de les monedes massaliotes que segueixen a les del tipus d'Auriol.²¹

Per a l'estudi de les imitacions massaliotes a la moneda emporitana²² formarem uns caps de sèrie amb els tipus massaliotes que serviren de model, que són:

Cap de be, el seu origen a Furtwängler Q, es combina amb els tipus d'Apol·lo, àmfora, cap de lleó de front, cap amb casc marcat amb una roda, genet i cap de lleó de perfil.

Cap d'Apol·lo amb *crobylos*, originat en monedes del tresor d'Auriol, Furtwängler C, es combina amb el cap de be, l'àmfora, el gall, la roda, Atena i el cap amb casc marcat amb una roda.

Cap de lleó de front, provinent de l'acoblament amb el cap de be, es combina amb àmfora, ocell i dos ocells.

Gall, provinent de l'acoblament amb cap d'Apol·lo, es combina amb sàtir.

Un altre model imitat és el de cap de casc amb marca de roda.

17. Villaronga, 1997, p. 59.

18. Villaronga, 1997, p. 60-70.

19. Furtwängler, 1993.

20. Villaronga, 1997, p. 65.

21. Per la seva ordenació, veure, Villaronga, 1997, p. 60-62 i següents.

22. Villaronga, 1997, p. 79-82.

Les connexions que donen són diverses i les interconnexions abundants.²³ Tots els models són monedes massalientes del grup metrològic alt.

Aquestes imitacions formen el nostre grup 2, es troben a Catalunya en el tresor de Pont de Molins i falten totalment en tresors de Marsella i enllacen amb les monedes més antigues de Massàlia, posteriors a les del tipus d'Auriol, per tant s'haurien de situar cap a l'any 400 aC, entre les primeres emissions emporitanes.

Criteri de la presència de monedes massalientes. Per estudiar la influència de les monedes massalientes farem una taula on veurem la presència de les monedes massalientes en els tresors catalans. Formem uns grups donant les referències a Furtwängler²⁴ i el nombre d'exemplars.

	Emp. 26	Em- pordà	Pont M.	Reyna	Roses	Pened.	Tarr.	Morel	Montgó
Auriol	2	3	-	3	-	2	-	-	-
Provença	-	-	3	22	-	-	-	-	-
inc. Empor	-	10	1	-	-	-	-	-	-
Qe-Qf	1	-	2	-	-	1	-	1	-
Ap. Crob/cranc	-	135	3	9	-	3	2	1	-
Lakydon	-	-	1	7	-	4	-	-	-
Atena/roda	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Cap casc/roda	-	-	4	32	4	6	4	4	-
Massalieton	-	-	-	-	-	5	-	-	-
Apol/roda M	-	-	-	-	4	5	4	-	1
Apol/roda MA	-	-	-	-	6	14	6	5	3

Els tresors de l'Empordà i d'Empúries 1926, només presenten monedes del tipus d'Auriol i altres de revers incús no presents a Auriol.

Els tresors de Pont de Molins i el de França publicat per Reynaud, presenten monedes massalientes fins al grup XVIII de Furtwängler, amb una mitjana de pes de 0,80.

Els altres tresors de Roses, Penedès, Tarragona, Morella i Montgó, a més de les monedes anteriors presenten les de llegenda Massalieton, les de revers de roda amb M i les de revers de roda amb MA, amb mitjana de pes per dessota dels 0,80 g.

En conseqüència Pont de Molins amb monedes massalientes que serviren de model a les del nostre grup 2, s'hauria de situar poc després del nostre 3-4, i no abans com havíem proposat.

En la taula expressem en resum la nostra posició:

23. Veure taula de la pàgina 80 de Villaronga, 1997.

24. Furtwängler, 1993, p. 440.

Tresors	Emissions massaliotes	Metrologia	Grups Empòrion
Empordà, Empúries 26	Auriol	0,90	1-2
Pont de Molins, Reynaud	fins XVIII de Furtw.	0,90	3 i 4 2
Roses, Panadès, Montgó Tarragona, Morella	Massalieton Ap. / roda M i MA	0,80 / 0,75	5 i 6

El grup 2 se situa juntament amb els grups 3 i 4, però pot anar al davant o al darrere. En el tresor de Pont de Molins hi ha algunes monedes del grup 5 i 6, per tant podria anar al darrere del 3 i 4, i aquestes escasses monedes podrien assenyalar que començaven a encunyar-se els grups 5 i 6.

Els quatre criteris analitzats per a l'ordenació del grup 2 donen resultats una mica diferents. El criteri pels tresors podria ser poc segur si no fossin tots complets. El metrològic parteix del supòsit d'un pes decreixent de les emissions. El criteri de les imitacions que segueixen un model massaliota pot ser el més fiable, malgrat que només té un tresor de testimoni, matisat pel quart criteri de la presència de les monedes massaliotes en els tresors.

Veiem que de l'ordenació que proposàrem²⁵ només queda en dubte el grup 2, que si bé podria anar al davant del 3 i 4, també podria anar-hi al darrere.

La presència en el tresor de Pont de Molins de set monedes dels grups 5 i 6, que representa el 14 %, podria explicar-se per ser l'ocultació del temps en que ja s'havia començat a encunyar.

CONCLUSIONS

Després de la troballa d'Empúries 1926, la de l'Empordà, és el tresor més nombrós del període, seguit del tresor del Penedès amb cent trenta-dues monedes, puix que la resta són mes reduïts.

Correspon a un dels tresors més antics, amb una gran abundància de monedes del tipus de cap de be del grup 1-2, i poques de posteriors, però de gran raresa i algunes d'inèdites.

Malgrat tot, el fet més remarcable és la presència de monedes de revers incús, com les anomenades del tipus d'Auriol, però que no són presents en aquell tresor i que no han estat trobades a l'àrea de Marsella. El seu nombre i alguns enllaços d'encuny, entre elles i les trobades a Catalunya, ens fan pensar que corresponen a una circulació local, que es devien haver batut a Catalunya i que devien correspondre a Empòrion.

25. Villaronga, 1997.

El gran nombre de monedes del tipus de cap de be, són cent trenta-dues, fa que siguin una bona mostra, molt fiable, cosa que en confirma la anormalitat, amb la majoria de monedes de pes baix, arriben a 0,03 g. Aquesta mostra en comparar-la amb la formada al tresor d'Auriol amb els mateixos tipus, que és ben normal amb una mitjana de 0,62 i en veure-hi la gran diferència fa pensar que les batudes a Catalunya, corresponen a Empòrion.

Per l'ordenació del grup 2, proposem, que segueixi els grups 3 i 4, amb els quals té algun punt de contacte.

ANNEX 1

En estudiar aquesta troballa i buscar antecedents a les monedes inèdites, pel que fa a la número 168, que presenta un pròtome de lleó que devora la presa i en el revers una au, que sembla un mussol a l'esquerra, i una inscripció difícil de precisar, en trobarem una de similar, en què varia la posició del mussol que mira a la dreta, i que porta la mateixa inscripció, però més visible la de la part de la dreta, retrògrada EMP, moneda que fou publicada per Furtwängler²⁶ que la recollí de la publicació de Kolb de l'any 1923.²⁷

Al buscar aquesta publicació de l'any 1923²⁸ ens trobem amb 9 fraccionàries emporitanes que no havien estat mai esmentades i que creiem oportú publicar-les per coneixement general. Cinc són del nostre grup 2, de les quals només coneixem les del tresor de Pont de Molins.

Són les següents, ordenades segons la nostra classificació:

- A. 1 - a/ Cap de lleó de front.
r/ Cap de be a la dreta.
0,95; Kolb 3; V. 2-1-3, números 88 a 92.
- A. 2 - a/ Genet a l'esquerra.
r/ Cap de be a l'esquerra dintre de quadrat incús.
0,60; Kolb 7; V. 2-1-5, número 94.
- A. 3 - a/ Cap d'Apol·lo a la dreta amb *crobylos*.
r/ Gerra.
0,92; Kolb 4; V. 2-2-1, números 96 a 101.
- A. 4 - a/ Cap amb casc a l'esquerra.
r/ Roda de quatre radis.
0,98; Kolb 6; V. revers de 2-2-3, núm. 105, o 2-6-2, núm. 125.

26. Furtwängler, 1971, número 11.

27. Kolb.

28. De la de Kolb només són aprofitables les monedes. que formaven part de la col·lecció del «Chevalier d'Archon» que no era coneguda per Blanchet l'any 1908, i que estan en lloc desconegut.

- A. 5 - a/ Cap de sàtir a l'esquerra.
r/ Gall a l'esquerra.
0,98; Kolb 5; V. 2-4-2, números 118 a 120.
- A. 6 - a/ Pròtome de lleó devorant la presa.
r/ Mussol a la dreta, llegenda a la dreta retrògrada EMP.
1,00; Kolb 9; Troballa Empordà 168.
- A. 7 - a/ Cap d'Apol·lo de front.
r/ Cap de gorgona de front.
0,92; Kolb 2; V. 5-3, números 246 a 262.
- A. 8 - a/ Cap femení a tres quarts a l'esquerra.
r/ Cavall (pegàs?) a la dreta.
0,95; Kolb 8; Anvers V. 6-2-2-1, números 343 a 391.
- A. 9 - a/ Cap viril a l'esquerra.
r/ Tres astràgals.
0,47; Kolb 1; V. 7-2, números 422-3.

Ordenats segons la nostra classificació resulta

grup 2, cinc monedes
grup 4, una moneda
grup 5, una moneda
grup 6, una moneda
grup 7, una moneda

La majoria són del grup 2. Pel pes set monedes estan compreses entre 0,92 i 1,00. Una, la A. 9, pot ser una meitat i queda la A. 2 de 0,60. Les dues classificades en els grups 5 i 6 tenen el pes molt alt.

La A. 7 del grup 5-3, pesa 0,95, essent la mitjana del grup de 0,75. La A.8, del grup 6-2-2, pesa 0,95, essent la mitjana del grup de 0,77. Aquestes monedes de pes alt per al grup que els correspon, podria ser que fossin de les primeres encunyades en pes alt, com el de les anteriors emissions.

La més important és la A. 6, amb la llegenda similar a la de la troballa de l'Empordà 168.

Aquesta petita mostra que oferim en l'annex podria procedir d'un tresor, amb majoria de monedes del grup 2, com el de Pont de Molins, de quan s'havien iniciat les emissions 5 i 6, presents amb monedes de pes més alt, que les altres que segueixen del mateix grup.

ANNEX 2

Amb posterioritat a la redacció d'aquest article ens arriba la notícia de la publicació per l'Istituto Italiano di Numismatica de les *Atti del XI Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatico*, Nàpols, 25-27 octubre, 1996, Roma, 2002, amb el tema de *La monetazione dei Focei in Occidente*.

Pel que fa al tema de les nostres recerques, Furtwängler tracta de *Monnaies grecques en Gaule; nouvelles trouvailles (VIe et Ve siècle av J.C.)*; Brenot, *Marseille et les réseaux phocéens. Remarques sur les témoignages des monnaies*, i Campo, *Las emisiones emporitanas y su difusión en el entorno ibérico*.

Furtwängler, després de la seva publicació de 1993, pot donar poques novetats. Brenot repeteix el de sempre, i en l'única nota, la 51, en que em cita diu «un curieux illogisme qui consiste à limiter la circulation des oboles en Espagne entre 218 et 195». Campo presenta un extens estat de la qüestió, sense afegir cap novetat.

BIBLIOGRAFIA

- Amorós, 1933 AMORÓS, J., *D'una troballa de monedes emporitanes i la possible cronologia de la moneda d'Empúries*, Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 1, Barcelona, 1933.
- Amorós AMORÓS, J., *Les monedes emporitanes anteriors a les dracmes*, Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 3, Barcelona, 1934.
- Campo, 1987-1 CAMPO, M., «Las monedas de los tesoros de Pont de Molins, Tarragona y Rosas del Gabinet Numismàtic de Catalunya», «Studi per Laura Breglia» *Bollettino di Numismatica*, part. 1, supl. 4, 1987, p. 139-160.
- Campo, 1987-2 CAMPO, M., «Circulación de monedas massaliotas en la Península Ibérica (s. V-IV aC)», *Mélanges offerts au Docteur J.-B. Colbert de Beaulieu*, Le léopard d'Or, París, 1987, p. 175-188.
- Campo, 1993 CAMPO, M., «Emisión de Emporion con tipología ateniense», *Actes du XIe Congrès International de Numismatique*, Brusel·les 1991, Lovaine La Neuve, 1993, p. 31-38.
- Campo, 1994 CAMPO, M.; SANMARTÍ, E., «Nuevos datos para la cronologia de las monedas fraccionarias de Emporion, (Revisión del tesoro Neapólis - 1926)», *Huelva Arqueológica*, XIII, 2, 1994, p. 151-172.
- Furtwängler, 1971 FURTWÄNGLER, A., «Remarques sur les plus anciennes mon-

- naies frappées en Espagne», *Schweizer Münzblätter*, febrer 1971, Jahr. 21, Heft 81, p. 13-21.
- Furtwängler FURTWÄNGLER, A. E., *Monnaies grecques en Gaule. Le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia 525/520–460 a. C.* Friburg, 1978.
- Furtwängler, 1993 FURTWÄNGLER, A., «Massalia in 5. JH. V. CHR.; Tradition und Neuorientierung», *BLESA, Etudes offerts à Jean Schaub*, 1993, p. 431-448.
- Guadán GUADÁN, A. M. DE., *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona, 1968-1970.
- Kolb KOLB, P., «Monnaies primitives du genre du trésor d'Auriol», *Revue Numismatique*, 1923, 1-7, 1 làmina.
- Reynaud REYNAUD, G. E., «Un trésor de monnaies massaliotes du V siècle», *Revue Numismatique*, 1983, p. 35-42, 4 làmines.
- Ripollès, 1985 RIPOLLÈS, P. P., «Las monedas del tesoro de Morella conservadas en la BN de París», *Acta Numismàtica*, 15, 1985, p. 47-64.
- Ripollès, 1994 RIPOLLÈS, P. P., «El tesoro de Rosas», *Saguntum*, 27, 1994, p. 137-151.
- Villaronga, 1993 VILLARONGA, L., *Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August: Repertori i anàlisi*, Barcelona, 1993.
- Villaronga, 1994 VILLARONGA, L., «Tipus massaliotes a les monedes fraccionàries trobades a Catalunya», *Acta Numismàtica*, 24, 1994, p. 31-48.
- Villaronga, 1996 VILLARONGA, L., «À propos de monnaies massaliotes inédites trouvées en Catalogne», *Cahiers Numismatiques*, 129, 1996, p. 7-10.
- Villaronga, 1997 VILLARONGA, L., *Les monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC*, Barcelona, 1997.
- Zobel ZOBEL DE ZANGRONIZ, J., «Estudio histórico de la moneda antigua española», *Memorial Numismático Español*, IV, 1877-79, Madrid.

Nota: En el recent llibre de P. P. RIPOLLES i M. DEL M. LLORENS, *Arse-Saguntum, Historia monetaria de la ciudad y su territorio*, Sagunt, 2002, a l'apèndix II de monedes foranes trobades, a la pàgina 518, la moneda 21 és igual a les d'aquesta troballa números 7 a 13. Un argument més per la seva atribució.

Contribución al estudio de los hallazgos monetarios en el Mont Beuvray, Borgoña, Francia

A. DOMÍNGUEZ ARRANZI¹
A. MIÑÓN QUEREJETA

EL YACIMIENTO

Bibracte fue residencia de Julio César durante el invierno del año 52 a.C. y de ella fue comandante militar Marco Antonio. Se trata de un importante *oppidum* que se remonta a la segunda Edad del Hierro con indicios de una ocupación prehistórica anterior, ubicado en el Mont Beuvray, a 820 m de altitud, en el macizo del Morvan, región de Borgoña. Las excavaciones del siglo XIX, dirigidas por J. G. Bulliot y J. Déchelette hicieron de este yacimiento uno de los prototipos de la ciudad céltica prerromana.

Es un yacimiento conocido en la bibliografía arqueológica desde el siglo pasado gracias a las excavaciones que emprendieron estos arqueólogos, pero anteriormente por las referencias de César en su obra *De Bello Gallico* donde resalta la extensión y riqueza de la ciudad: «oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo», y su condición de capitalidad de los Eduos «quod est oppidum apud eos maxime auctoritatis» cuyo territorio se extendía por el sur de la actual Borgoña meridional. Bibracte tuvo un gran protagonismo después de la derrota romana de Gergovia, ya que Vercingetorix fue elegido jefe del ejército galo tras la asamblea de pueblos galos celebrada en este lugar, «et re incontroversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur²». Este *oppidum* hace, pues, su aparición al

1. Profesora titular de Arqueología, Epigrafía y Numismática de la Universidad de Zaragoza. Correo electrónico: aldomin@unizar.es.

2. BULLIOT (1899). DÉCHELETTE (1903). DÉCHELETTE (1904). GOUDINEAU, PEYRE, (1993).

final de la protohistoria, en un momento de apogeo de la denominada «cultura de los *oppida*» célticos que se extiende desde el siglo II a.C. y tiene su máximo desarrollo con la instalación de las legiones romanas, gracias a la doble política que los eduos adoptaron en esta sublevación generalizada de las Galias. Más tarde sus habitantes lo abandonan y se trasladan a la llanura donde se había fundado la ciudad de *Augustodunum*, la grandiosidad de algunos de cuyos restos son aún visibles en el cercano núcleo urbano de Autun.

A partir de 1984 se reemprende la investigación arqueológica, que había quedado paralizada tras la muerte de Joseph Déchelette. Para el control de los trabajos se designa un Consejo científico cuyos representantes son nombrados por el Ministerio de Cultura francés entre investigadores de distintos países, beneficiándose de esta forma de la participación de equipos de diferentes instituciones y universidades europeas, entre los cuales se cuentan desde 1994 estudiantes y arqueólogos de la Universidad de Zaragoza. Los trabajos por la parte española se llevaron a cabo bajo la dirección de A. Domínguez-Arranz y J. Gran-Aymerich, investigador del Louvre y del Centre National de la Recherche Scientifique, gracias a la concesión de tres ayudas sucesivas del Ministerio de Ciencia y Tecnología español y del Ministerio de Asuntos Exteriores francés a través de su programa de acciones bilaterales entre los dos países.³ Respetando la trayectoria propia del trabajo de cada equipo en realidad se puede reconocer en esta experiencia una real colaboración científica internacional.

El principal objetivo de las investigaciones del equipo de Zaragoza hasta el 2002 ha sido definir las características del urbanismo de un barrio residencial y de artesanos asentado hacia el siglo I a.C. en una parte del área denominada «Pâture du couvent», en la ínsula I, y en dos de las vías de circulación más importantes. De una parte, la calle de las Bodegas, cuyo trayecto perpendicular a la calle del Estanque monumental o vía principal del *oppidum* que lo atraviesa en sentido longitudinal, contribuye a la comunicación entre el sector central organizado en torno al mencionado estanque con el sector sur del área residencial. De otra, la calle transversal a la de las Bodegas, en una posición más meridional, que ejerce un papel de comunicación entre esta ínsula y el barrio de artesanos metalúrgicos de la Come Chaudron y que tuvo su correspondencia con el camino trazado en época medieval y utilizado hasta los tiempos modernos para acceder a la parte superior de la ciudad, donde se emplazaron en el siglo XV las edificaciones de un convento de franciscanos.

Es por ello que los materiales exhumados en este sector a lo largo de las sucesivas campañas de excavación entre 1994 y 1999 corresponden mayoritariamente a niveles estratigráficos de las áreas de habitación y a las mencionadas vías de comunicación, en el primer caso han formado parte de los estratos de arrasamiento,

3. Un avance de estas investigaciones en GRAN-AYMERICH, DOMÍNGUEZ-ARRANZ (2001), pp.157-177.

demolición y abandono de las estructuras domésticas, y en el segundo de los materiales de deshecho que fueron mezclados con arcilla y pequeños guijarros para dar consistencia a las sucesivas lechadas que han intervenido en la construcción de ambas calles, desde el sustrato geológico hasta el *crustum* o empedrado de la última fase: fragmentos de tégulas e ímbrices, de ánforas, cerámicas indígenas e importadas y restos metalúrgicos, entre otros.⁴

Frente al resto del mobiliario arqueológico, las monedas no son muy numerosas, pero suficientemente ilustrativas sobre el sistema monetario utilizado en el *oppidum* de Bibracte en el último período de ocupación, un sistema bimetalico basado en la plata y el bronce, en que las monedas locales circulaban junto a las oficiales llegadas de Roma. Los materiales numismáticos, además, ofrecen un margen cronológico estimativo sobre el momento en el que se produjo el abandono de las viviendas de la ínsula, en el período augusteo.

LAS MONEDAS

Las monedas descubiertas en el Mont Beuvray (en los sectores de la «porte de Rebout» y de la «fontaine de Saint Pierre»), en torno a mil trescientas, fruto de los trabajos de J. G. Bulliot, A. de Barthélémy y J. Déchelette⁵ realizados sucesivamente entre 1870 y 1899, de hallazgos esporádicos y de las excavaciones emprendidas por los equipos del Centre archéologique européen de Mont Beuvray-Bibracte entre 1984 y 1994, han sido objeto de una aproximación publicada en la revista *Gallia*, donde se ponen en relación con las monedas de las mismas características descubiertas en otros *oppida* centroeuropeos.⁶

El principal valor de nuestra contribución radica en poder poner a disposición de los estudiosos un conjunto monetario procedente de excavación, lo que no había sido posible anteriormente debido a la sistemática utilizada por los excavadores del siglo pasado, de tal forma que la atribución cronológica de las monedas galas se ha hecho habitualmente a través de las apreciaciones subjetivas que dan los estudios tipológico-comparativos que no siempre son los más fiables. El hecho de aparecer aquí en contextos estratigráficos datables por diversos elementos arqueológicos significa una ventaja para establecer una datación relativa de estas piezas que no contienen por sí mismas ningún elemento de cronología. Por otra parte, son monedas descubiertas dispersas por los espacios artesanales de áreas

4. Un primer avance en DOMÍNGUEZ-ARRANZ, GRAN-AYMERICH (1994), (1995), (1996), (1997), (1998), (1999), (2004). DOMÍNGUEZ-ARRANZ, VALLEJO RASERO, RUIZ LLERA (2003).

5. BARTHÉLÉMY (1870-1871), p. 16; DÉCHELETTE (1899), p. 129; BLANCHET (1905). Estas monedas en su mayoría están conservadas en el museo de Antiquités Nationales de Saint-Germain-en-Laye, en el museo Rolin de Autun y en el Gabinete de Medallas de la Bibliothèque Nationale de París.

6. GRUEL (1995), pp. 43-49, y en general pp. 1-144.

urbanas y, a excepción del quinario, fabricadas con metales innobles poco valorados intrínsecamente, de tal manera que su uso podría estar vinculado a intercambios minoritarios, no al pago de impuestos ni usos rituales o funerarios. No obstante, éste es un tema sobre el que todavía no hay datos definitivos.

De bronce o latón son la mayor parte de las monedas halladas en el área excavada por la Universidad de Zaragoza en la «Pâtur du couvent», tanto las indígenas como los ases romanos emitidos por la ceca de *Nemausus* en la Galia Narbonense que llegó a convertirse en colonia latina durante el Principado de Augusto. Hay constancia también de dos piezas presumiblemente de hierro⁷ aunque su superficie está totalmente alterada por la corrosión y es imposible confirmar este aserto si no es mediante análisis metalográfico, y una moneda de plata emitida por los Pictones, uno de los pueblos que habitaron la Galia durante el primer siglo antes de la Era. La presencia de esta pieza documenta el uso de este metal por parte de las comunidades para la fabricación de monedas de prestigio que, al igual que lo hicieran los pueblos ibéricos, se acomodaron al sistema y peso del denario romano en los años que precedieron y siguieron a la conquista. Más complejo resulta deducir los patrones que sirvieron como modelo al numerario indígena de bronce al ofrecer una gran diversidad de pesos (entre 3,76 y 0,85 g) y de módulos (entre 20 y 12 mm), e incluso determinar los valores que representaban en su contexto social, aunque son aspectos que abordaremos en otro momento ya que lo que nos interesa ahora es presentar las monedas junto a sus características iconográficas.

El numerario indígena

Diez de estas monedas presentan a primera vista una aleación a base de cobre, estaño y plomo (en francés *potins*)⁸ y dos son como hemos dicho posiblemente de hierro. Son piezas fabricadas a molde que destacan por su grosor, pequeño módulo y escaso peso; no está demasiado clara la función que desempeñaron, aunque es lógico pensar que fueron producidas para facilitar los intercambios cotidianos. Al parecer se estaban fabricando ya desde finales del siglo II a.C., permaneciendo en circulación durante el siglo I a.C. y no es raro encontrarlas circulando posteriormente en contextos del siglo III d.C., lo que viene a confirmar su perduración junto a las monedas venidas de los talleres oficiales del Imperio.

7. De los estudios analíticos realizados por Geisser y Barrandon, GRUEL (1995), pp. 21 ss., se documenta una pieza de hierro (n.º 83 del yacimiento de La Tene).

8. No existen muchos análisis realizados sobre estas monedas, las recientes investigaciones publicadas por Geisser y Barrandon, en GRUEL (1995) p. 26, nos permiten deducir unos valores medios sobre la intervención de cuatro metales: cobre en torno a 62 %, estaño 20 %, plata 16 % y plomo 2 %; no obstante, para más detalles sobre las oscilaciones que pueden darse, consultar las tablas en el artículo mencionado.

El principal obstáculo que se nos ha presentado al abordar su clasificación y estudio es la mala conservación de los cospeles cuya composición es muy sensible a la corrosión. A pesar de haber sido tratadas y restauradas, resulta difícil reconocer los tipos iconográficos y las leyendas, pues la oxidación ha alterado las superficies hasta el punto de ocultar los rasgos principales.⁹

— N.º 1 (fig. 2). Cobre, estaño y plomo; 3,76 g, 20 mm, 9 (hh). Gruel A10.2. Hallada en el sector de habitación. Es la moneda mejor conservada del conjunto, en la que se aprecia con claridad la cabeza masculina orientada hacia la izquierda en el anverso, de notable relieve, muy desproporcionada y realizada con trazos esquemáticos, con los labios muy resaltados, el cabello sujeto con una banda y recogido en la nuca. Sobre el reverso se representa un toro orientado hacia la izquierda, igualmente de rasgos exagerados y desproporcionados.¹⁰ Hallazgos del mismo tipo son habituales en este yacimiento y, en general, en todo el ámbito del antiguo territorio de la Galia Central, Suiza y Alemania, como parte del extenso grupo denominado «à la grosse tête» por las dimensiones de la imagen del anverso.¹¹ En el yacimiento las piezas pertenecen en su mayoría a los tipos considerados tardíos, hallados en niveles preaugusteos y augusteos.¹²

— N.º 2. Cobre, estaño y plomo; 3,28 g, 19 mm, ? (hh).¹³ LT 2935. Del sector de habitación. Similares características iconográficas que la anterior.

— N.º 3. Cobre, estaño y plomo; 1,98 g, 18 mm, ? (hh). La Tour 5080; RIG 16; Lyon 367.¹⁴ Descubierta en sector de hábitat. La cabeza del anverso no es fácilmente identificable a causa de la corrosión; sí, en cambio, se aprecia el característico círculo central detrás de la nuca, y alrededor la gráfila perlada; sobre el reverso se presumen los trazos de un cuadrúpedo quizás león, pero no la leyenda que llevan estas monedas [ALAV-AO], encima y debajo del animal, alrededor línea continua o anillo.¹⁵

— N.º 4. Cobre, estaño y plomo; 1,16 g, 15 mm. Hallada en sector de hábitat, en muy mal estado. Ilegible.¹⁶

— N.º 5. Cobre, estaño y plomo; 1,71 g, 12 mm. Hallada en sector de hábitat, en muy mal estado. Ilegible.¹⁷

9. En la clasificación de las monedas se ha tenido en cuenta las obras básicas de LA TOUR (1892), GRUEL (1996), SUTHERLAND (1984), COLBERT DE BEAULIEU, FISCHER (1998), BRENOT, SCHEERS (1996), BURNET, AMANDRY, RIPO-LLÈS (1992).

10. Según el inventario del Centre Archéologique Européen de Mont Beuvray (CAE) corresponde a la pieza B994.2870.2.

11. Ver mapa de distribución en GRUEL (1995), p. 14.

12. GRUEL (1995) p. 137.

13. CAE B995.3100.126.

14. CAE B995.3100.127.

15. CAE B995.3100.127.

16. CAE B997.3919.8.

17. CAE B998.5205.3.

— N.º 6 (fig 3). Cobre, estaño y plomo; 1,74 g, 18 mm, 3 (hh).¹⁸ Gruel A. Apareció en el sector de hábitat. Pertenece también al grupo de la «grosse tête» y su descripción coincide básicamente con la de la moneda n.º 1, aunque las condiciones de conservación son peores.

— N.º 7 (fig 4). Cobre, estaño y plomo; 2,47 g, 18 mm, 5 (hh). La Tour 2935; Lyon 369-371.¹⁹ Hallada en sector de hábitat. Presenta en el anverso la cabeza con diadema hacia la izquierda y en el reverso un animal estilizado o hipocampo. Es una de las series más abundantes en Bibracte, que fue producida por los Eduos o Allobroges.

— N.º 8 (fig 5). Cobre, estaño y plomo; 2,34 g, 16 mm, 12 (hh). La Tour 8645 ó 3994; Lyon 419.²⁰ Hallada en sector de hábitat. Sobre el anverso se observa una cabeza hacia la izquierda y sobre el reverso se adivina la figura de medio caballo o quizás un hipocampo, con lo cual su clasificación está un poco condicionada por este factor. No se aprecia, sin embargo, la leyenda que acompaña habitualmente a este tipo monetario [MOTVIDI-ACA].

— N.º 9. Cobre, estaño y plomo; 2,69 g, 15/12,5 mm. Hallada en los estratos de preparación del suelo de la calle de las Bodegas en muy mal estado de conservación. Ilegible.²¹

— N.º 10 (fig. 6). Cobre, estaño y plomo; 3,59 g, 20 mm, 6 (hh). La Tour 5277; Lyon 373.²² Descubierta también en los estratos de preparación del suelo de la calle de las Bodegas. El tipo principal es una cabeza con casco hacia la derecha, en el anverso; un águila con las alas desplegadas y su cabeza mirando hacia la derecha, lleva una serpiente en el pico, en el reverso.

— N.º 11 (fig. 7). Cobre, estaño y plomo; 0,85 g, 13 mm, 5 (hh).²³ En este caso su hallazgo se produjo en uno de los niveles de formación de la calle transversal a la calle de las Bodegas. Es una pequeña pieza muy alterada que posiblemente llevaría en el anverso una cabeza masculina tocada con una cornamenta de macho cabrío y un objeto de culto o insignia en el reverso. Se ha tratado de hacer una aproximación ya que en el estado de conservación que se encuentra es imposible de confirmar.

— N.º 12. Hierro; 1,80 g, 16 mm. Hallada en sector de hábitat en muy mal estado de conservación.²⁴

— N.º 13. Hierro; 1,44 g, 17 mm. Hallada en sector de hábitat muy deteriorada.²⁵

18. CAE B998.5208.9.

19. CAE B998.5222.8.

20. CAE B998.5225.16.

21. CAE B998.5230.19.

22. CAE B998.5270.1.

23. CAE B999.5317.1.

24. CAE B998.5216.17.

25. CAE B998.5225.17.

— N.º 14 (fig. 8). Quinario de plata; 1,67 g, 16 mm, 9 (hh). La Tour 4484.²⁶ No es una pieza inhabitual entre los hallazgos monetarios producidos hasta ahora en el Mont Beuvray.²⁷ Apareció en el interior de la casa excavada en el ángulo oriental de la ínsula I (Casa de la fosa de los vasos pintados). Acuñaada por los Pictones, presenta en el anverso una cabeza femenina²⁸ diademada hacia la derecha con peinado a bandas diagonales y horizontales, conserva alrededor de la figura restos de la gráfila perlada. En el reverso se muestra la figura de un guerrero²⁹ de frente, apoyado sobre un escudo oblongo mientras sujeta una lanza con la mano derecha, en torno al conjunto se observa parte de la gráfila. La leyenda [VIIPOTAL], desaparecida, originalmente acompañaba la imagen del reverso.

Es difícil fijar una cronología, pero mantenemos la opinión de A. Blanchet,³⁰ siguiendo a Saulcy, que las series monetarias de *Viipotal* con el guerrero en el reverso serían algo anteriores al asedio de Alesia mientras que las que llevan un león serían contemporáneas al suceso. También precedería a unos denarios muy similares con la inscripción LUCIOS. Ambas emisiones representan a estos dos personajes considerados como unos santones. K. Castelin, por su parte, es partidario de la misma cronología añadiendo que este tipo de moneda circularía alrededor del año 52 a.C. siendo posteriores a las de *Julius Duratius*, jefe de los pictones y partidario de Julio César.³¹ Por esta misma razón hemos de suponer que los Pictones fueron los que acuñaron las monedas de *Viipotal*.

La información que aportan las monedas fabricadas en estos metales es importante en la medida en que aparecen conjuntamente con monedas romanas procedentes de las cecas oficiales. Es decir, son piezas que no fueron retiradas tras la conquista de la Galia, sino que continuaron circulando hasta mucho tiempo después de ésta. Por otra parte la abundancia de hallazgos y la variedad de los contextos en los que aparecen —tanto en las calles como en los espacios habitados— apuntaría a su carácter de moneda utilizada para uso cotidiano.

Sobre el uso de la plata por parte de los pueblos galos, hay constancia de acuñaciones anteriores a los quinarios de referencia, así las imitaciones de las dracmas griegas acuñadas por Rhode llamadas «a la croix» por la interpretación estilizada que se hace del tipo parlante de la rosa o las imitaciones de las dracmas ibéricas. Pensamos que en este momento el manejo de la plata estaba ampliamente

26. CAE B997.3909.4. LA TOUR (1892) pl. XIII, n.º 4484; HUCHER (1873), vol. I, pp. 22-25 y vol. II, p. 46; ALLEN (1990) n.º XXXV; CASTELIN (1985).

27. DÉCHELETTE (1904), p. 105. Una moneda similar fue hallada en el *oppidum* de Bullenheimer Berg (Baviera, Alemania) en lo que podrían ser los restos de un antiguo *oppidum*; vean OVERBECK (1986).

28. Normalmente se identifica con la figura de Venus. Véase AA.VV (1975), p. 4, también CASTELIN (1985), Vol. I, n.º 186-187, p. 38 y Vol. II, p. 82.

29. Planteado ya por HUCHER (1868), vol. I, pp. 25-27, que se trata de un tipo creado y producido por abridores de cuños indígenas.

30. BLANCHET (1905), pp. 298-299.

31. CASTELIN (1985), p. 82.

te difundido por toda la Galia y que algunos pagos de impuestos y transacciones podrían haberse realizado con estas monedas. El caso es que se estaba produciendo moneda argéntea con tipos iconográficos indígenas, pero con metrología romana, mientras que la moneda de bronce batida supuestamente para satisfacer las necesidades de un ámbito puramente local desconocemos si se hallaba supeditada a alguna normativa romana.

Las monedas romanas

Hay tres piezas romanas partidas por la mitad y utilizadas como semises.³² Son monedas, dos de ellas al menos con seguridad, acuñadas por *Nemausus* (Nîmes), que comenzó sus series con las monedas que incluyen la alusión al estatuto jurídico de la colonia y el característico cocodrilo, entre el año 27 y 9 a.C. Pero es probable que la acuñación de la serie con la cabeza de Augusto laureada iniciara su producción en torno a 9-8 a.C. concluyendo hacia el año 2 a.C. cuando se incorpora el título de *Pater Patriae*.³³

— N.º 15 (fig. 9). Bronce; 5,76 g, 26 mm, 11 (hh). RIC 158, RPC 523.³⁴ Hallada en sector de hábitat. Del tipo descrito en el anverso solamente se conserva la cabeza de Agripa coronada y parte de la leyenda: I[MP]. DIV[I F.]. Sobre el reverso la parte delantera del cocodrilo con la boca abierta y la leyenda fragmentaria: [COL.] NEM, además de una parte de la guirnalda que rodeaba las imágenes. Estas piezas pudieron ser acuñadas antes del 9 a.C., y posiblemente a partir del 16/15 a.C.³⁵

— N.º 16 (fig. 10). Bronce; 4,45 g, 26 mm. RIC 158.³⁶ Hallada en sector de hábitat. En el anverso se puede apreciar solamente la parte de la derecha del cospel, es decir la cabeza de Augusto desprovista de corona, orientada hacia la derecha, y parte de la inscripción [IMP. DIVI] F.

32. La división de monedas es un fenómeno que durante mucho tiempo se minimizó e ignoró en los catálogos monetarios ya que se consideraba una curiosidad o circunstancia que había ocurrido por azar, hoy no hay ninguna duda acerca de la función monetaria de las monedas partidas. Es muy ilustrativo en este sentido el artículo de MOREL-FATIO (1890), pp. 85-90, de gran utilidad por recoger la referencia a más de mil monedas de *Nemausus* —probablemente no todas partidas—, y otras monedas de *Vienna* y *Lugdunum*, aunque el autor las califica de teseras. También BLANCHET (1897), pp. 1-13 incorporó una valiosa información sobre el tema. Para revalorizar este material la evidencia arqueológica es fundamental ya que documenta este sistema de obtener moneda fraccionaria, a título de ejemplo mencionar los interesantes conjuntos monetarios de los yacimientos de Mailhac y Moullets-et-Villemartin por la documentación que nos aportan sobre este fenómeno en la Galia, que han sido estudiados con gran minuciosidad por TAFANEL-RICHARD (1931-1977), pp. 1-54 y SIREIX, NOLDIN, COLBERT DE BEAULIEU, RICHARD (1983), pp. 25-38.

33. Sobre la cronología de las acuñaciones de la colonia hay discrepancias desde la sistematización propuesta por WILLERS (1902) p. 120 ss., entre 29 y 20 a.C., con la que actualmente hay un total desacuerdo. Vean al respecto KRAAY (1955) pp. 82-86.

34. B998.009.5222.7. SUTHERLAND (1984), p. 51: podría tratarse de la pieza n.º 158, dentro del grupo III de los ases de la colonia. BURNETT, AMANDRY, RIPOLLÈS (1992) p. 153.

35. SUTHERLAND (1984), núm. 231 y 232.

36. CAE B998.5208.10

— N.º 17. Bronce; 6,04 g, 26 mm.³⁷ Hallada en sector de hábitat. Aunque está totalmente irreconocible, consideramos que puede ser también de *Nemausus*.

Vemos que el diseño original de estas monedas representa sobre el anverso los bustos, de espaldas uno contra el otro de dos figuras masculinas, la de la izquierda orientada en esta misma dirección se ha atribuido a Agripa, representado en todas las series con la corona rostral (n.º 15, fig. 9), y la de la derecha a Octaviano, vuelto hacia este mismo lado, que estaría figurado bien con la cabeza desnuda (que solamente podemos asegurar en la pieza n.º 16, ilustrada por la fig. 10), bien con la corona de laurel, y la inscripción que alude a su filiación divina y título de *imperator* en la parte superior. Es un tipo iconográfico que conmemoraría el consulado conjunto de Octaviano y Agripa en el 28 a.C.

En el reverso, junto a la leyenda de la colonia, el cocodrilo con una palmera que sobresale por detrás simbolizarían la tan celebrada victoria de Actium bajo el signo de Apolo, pues se atribuía al dios la victoria sobre Sexto Pompeyo, y a esta divinidad, en recompensa, Augusto erigiría un templo monumental junto a su residencia en el Palatino. Al representar a los máximos prohombres de Roma se les quería honrar por su proeza y simbolizar la continuidad de la República bajo el poder de dos cónsules.³⁸ En denarios del 13 a.C. se profundiza más en esta idea y en la preocupación de Augusto por la sucesión dinástica, al rendir homenaje a Agripa representado igualmente con la corona *rostrata*, como comandante y almirante, sobre un reverso donde aparecen de nuevo juntos ambos personajes, esta vez entronizados sobre un podio adornado con los inevitables trofeos, *rostra* o espolones de los navíos del enemigo, a juicio de Zanker esta iconografía podría estar haciendo referencia a una de las dos tribunas de oradores que se levantaron en el Foro de Roma a renglón seguido de esta victoria.³⁹

El peso de estas monedas indica que en su origen eran ases romanos de metrología uncial (19 g), bronce pompeyanos y bronce de las cecas de *Lugdunum*, *Vienna* y *Nemausus*, transformados en semises por la autoridad monetaria con el fin de adaptarse a la reforma augústea implantada el 20 a.C., es decir se trataba de adaptar el antiguo numerario circulante al nuevo sistema monetario.⁴⁰ Tuvieron una amplia circulación sobre todo por las provincias occidentales de modo que su distribución a través de las Galias, Hispania, Renania y Magna Grecia atestiguan que su circulación no fue estrictamente local. Ya posteriormente al año 30 d.C. y probablemente una decena de años más tarde, hasta que finaliza el reinado de Claudio, se produce un fenómeno muy parecido de partición de monedas, pero

37. CAE B998.5225.18

38. CHRISTOL, GOUDINEAU (1987-1988), pp. 87-103.

39. ZANKER (1992), p. 256.

40. BUTTREY (1972) pp. 31-48. Este tema ha sido tratado más recientemente por BLÁZQUEZ (1994), pp. 297-304, ampliando el conocimiento de la distribución espacial de estas piezas y que recoge con amplitud, es de gran utilidad la tabla de hallazgos y mapas de circulación de la Península elaborados por la autora, así como la exhaustiva bibliografía.

esta vez más que condicionado a una reforma del sistema monetario vigente parece estar motivado por la escasez de moneda fraccionaria de bronce utilizada en los intercambios diarios y respondiendo aparentemente a un área geográfica más restringida, Renania e Hispania.⁴¹

En el caso de Bibracte, a juzgar por la cronología de los materiales arqueológicos, sobre todo de las cerámicas importadas del Mediterráneo y las ánforas, con los que se encuentran asociadas creemos que estas monedas pudieron haber sido utilizadas como semises con anterioridad al año 30 d.C., tal como propone Buttrety, y con bastante probabilidad antes del cambio de Era.

41. *Pollentia* ha dado abundantes monedas partidas de *Nemausus*, MATTINGLY (1983), pp. 244-301.

Fig. 1. Cuadro de los hallazgos numismáticos ordenados por campañas arqueológicas y su correspondencia con los números del inventario

Núm.	Moneda	Metal	Anverso	Reverso	Peso	Valor	Ceca	Clasificación
Año 1994								
1	B994.2870.2	latón	cabeza masculina a i.	toro a i.	3,76			Gruel A10.2
Año 1995								
2	B995.3100.26	latón	cabeza masculina a i.	toro a i.	3,28			LT 2935
3	B995.3100.127	latón	cabeza de caballo a d.	cuadrúpedo a. d. [ALAVAO]	1,98			LT 5080 RIG 16 Lyon 367
Año 1997								
14	B997.3909.4	Ag	cabeza femenina a i.	guerrero con lanza y escudo	1,67	quinario		LT 4484
4	B997.3919.8	latón	ilegible	ilegible	1,25			
Año 1998								
5	B998.5205.3	latón	ilegible	ilegible	1,71			Gruel A
6	B998.5208.9	latón	cabeza masculina a d.	cuadrúpedo a i.	1,74	semis	<i>Nemausus</i>	RPC 523
16	B998.5208.10	latón	cabeza de Augusto a d. [IMP. DIV]I. F.	ilegible	4,45			RIC 158
12	B998.5216.17	Fe	ilegible	ilegible	1,80	semis	<i>Nemausus</i>	RPC 523
17	B998.5222.7	latón	cabeza de Agripa coronado a i. [IMP.] DIV[I F.]	cocodrilo [COL.] NE[M.]	5,78			RIC 158, III
7	B998.5222.8	latón	cabeza a d.	trisquele	2,47		Eduos o Allobroges	LT 2935 Lyon 369-371 LT 8645 ó 3994 Lyon 419
8	B998.5225.16	latón	cabeza a i.	medio caballo a i. [MOTVIDI-ACA]	2,34			
13	B998.5225.17	Fe	ilegible	ilegible	1,52	semis	<i>Nemausus</i>	
17	B998.5225.18	latón	ilegible	ilegible	6,04			
9	B998.5230.19	latón	ilegible	ilegible	2,72			
10	B998.5270.1	latón	cabeza con casco a d.	águila de frente	3,59	potin	Eduos o Allobroges	LT 5277 Lyon 373
Año 1999								
11	B999.5317.1	latón	¿cabeza a d.?	¿objeto cultural?	0,85			

BIBLIOGRAFÍA

- AA.VV. (1999). «L'oppidum de Bibracte. Un bilan de onze années de recherches (1984-1995)». *Gallia* [París], n.º 55, pp. 1-140.
- ALLEN, D. (1990). *Catalogue of celtic coins in the British Museum*. Londres.
- BLANCHET, A. (1897). «Les monnaies coupées». *Revue numismatique*, n.º 1, pp. 85-90.
- BLANCHET, A. (1905). *Traité de monnaies gaulois*. Bolonia.
- BLÁZQUEZ, C. (1994). «Consideraciones sobre los hallazgos de monedas partidas en la Península Ibérica». *Anejos AEspA*, n.º XIV, pp. 297-304.
- BARTHÉLÉMY, A. de (1870-1871). «Notes sur monnaies antiques recueillies au Mont Beuvray en 1867, 1868 et 1869». *Revue Archéologique*, pp. 16-33.
- BRENOT, C.; SCHEERS, S. (1996). *Les monnaies massaliotes et les monnaies celtiques*. Lyon: Musée des Beaux Arts de Lyon.
- BULLIOT, J. G. (1899). *Fouilles du Mont Beuvray (ancienne Bibracte) de 1867 à 1895*. t. I. Autun.
- BURNETT, A.; AMANDRY, M.; RIPOLLÈS, P. P. (1992). *Roman Provincial Coinage. From the death of Cesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*. Londres.
- BUTTREY, T. V. (1972). «Halved coins, the Augustean reform and Orace, *Odes* I.3». *American Journal of Archaeology*, n.º 76, pp. 31-48.
- CASTELIN, K. (1985). *Keltische Münzen*. Band I y Band II, Berna.
- CHRISTOL, M.; GOUDINEAU, C. (1987-1988). «Nîmes et les Volques Arécomiques au 1er siècle avant J.C.», *Gallia*, n.º 45, pp. 87-103.
- COLBERT DE BEAULIEU, J. B; FISCHER, B. (1998). *Recueil des Inscriptions Gauloises (R.I.G.)*. *Gallia*. [suplemento n.º XLV]
- DÉCHELETTE, J. (1903). *L'oppidum de Bibracte*. París, Autun.
- (1904). *Les fouilles du Mont Beuvray de 1897 a 1901*. París, Autun.
- (1899). «Inventaire général des monnaies antiques recueillies au Mont Beuvray de 1867 à 1898». *Revue Numismatique*, pp. 129-172.
- DOMÍNGUEZ-ARRANZ, A.; GRAN-AYMERICH, J. (1994). «La voie secondaire entre l'îlot aux grandes caves et l'îlot du grand atelier de forge». *Centre européen d'archéologie du Mont Beuvray. Rapport scientifique intermédiaire. Activités 1994, prévisions 1995*, pp. 67-77.
- (1996). «Modalités du phénomène d'urbanisation. L'urbanisme dans l'oppidum de Bibracte». *Document finale de synthèse. Rapport triennal 1993-1995*, vol. 1, pp. 2-26.
- (1997). «Étude du quartier sud-oriental de la Pâture du Couvent (Campagne de fouilles de l'Université de Saragosse et du CNRS)». *Centre européen d'archéologie du Mont Beuvray. Rapport scientifique intermédiaire. Activités 1997, prévisions 1998* [Glux-en-Glenne], pp. 115-117 y 123-128.
- (1998). *Centre européen d'archéologie du Mont Beuvray. Rapport scientifique*

- intermédiaire. Activités 1998, prévisions 1999* [Glux-en-Glenne], pp. 97-106.
- (1999). *Centre européen d'archéologie du Mont Beuvray. Rapport scientifique intermédiaire. Activités 1998, prévisions 1999* [Glux-en-Glenne], pp. 101-112.
- (2000). *Centre européen d'archéologie du Mont Beuvray. Rapport annuel* [Glux-en-Glenne].
- (2003). «*Haeduorum oppidum*: novedades sobre el urbanismo de Bibracte (Mont Beuvray, Francia)». Colaboradores: J. M.ª Vallejo, A. Miñón y S. Ruíz, *Ampurias*, n.º 54. [En prensa]
- GRAN-AYMERICH, J. DOMÍNGUEZ-ARRANZ, A. (2001). «Bibracte en Borgoña. Un yacimiento arqueológico europeo y catorce años de participación científica española». *Trabalhos de Antopologia e Etnologia* [Oporto], vol. 41, n.º 1-2, pp. 157-177.
- DOMÍNGUEZ-ARRANZ, A.; VALLEJO, J. M.; RUIZ, S. (2004). «Las ánforas de Bibracte en la época romana: tipología y epigrafía». *Salduie*. [En prensa]
- GOUDINEAU, C.; PEYRE, C. (1993). *Bibracte et les Eduens. A la découverte d'un peuple gaulois*. Paris: Editions Errance.
- GRANT, M. (1978). *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire. 19 B.C.-A.D. 14*. Cambridge.
- GRUEL, K. (1995). «Les potins gaulois: typologie, diffusion, crhonologie. État de la question à partir de plusieurs contributions». *Gallia* [Paris], n.º 52.
- HUCHER, E. (1873). *L'art gaulois ou les Gaulois d'apres leurs medailles*, París.
- KRAAY, C. M. (1955). «The Chronology of the Coinage of Colonia Nemausus». *Numismatic Chronicle*, n.º 15, pp. 82-86.
- LA TOUR, H. (1892). *Atlas de Monnaies Gauloises*. París.
- MATTINGLY (1983). «Roman Pollentia: Coinage and History». *Estudio de los materiales, I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963* [Palma de Mallorca], pp. 244-301.
- MOREL-FATIO, A. (1890). «Notice sur les monnaies romaines coupées en deux ou plusieurs fragments». *Bulletin de la Société suisse numismatique*, n.º 9, pp. 85-90.
- OVERBECK (1986), Munich.
- SIREIX, M.; NOLDIN, J. P.; COLBERT DE BEAULIEU, J. B.; RICHARD, J. C. (1983). «Les monnaies de Moullets-et-Villemartin (Gironde)». *Gallia*, n.º 41, pp. 25-38.
- SUTHERLAND, C. H. V. (1974). *The roman Coins*. Londres.
- (1984). *The Roman Imperial Coinage*. Oxford.
- TAFFANEL, J.; RICHARD, J. C. (1979). «Les monnaies de Mailhac (1931-1977)». *Gallia* [Paris], n.º 27, pp. 1-54.
- WILLERS, H. (1902). «Die Münzen der römischen Kolonien Lugdunum, Vienna, Cabellio und Nemausus». *Numismatische Zeitschrift*, n.º 34, pp. 79-138.
- ZANKER (1992). *Augusto y el poder de las imágenes*. Madrid.

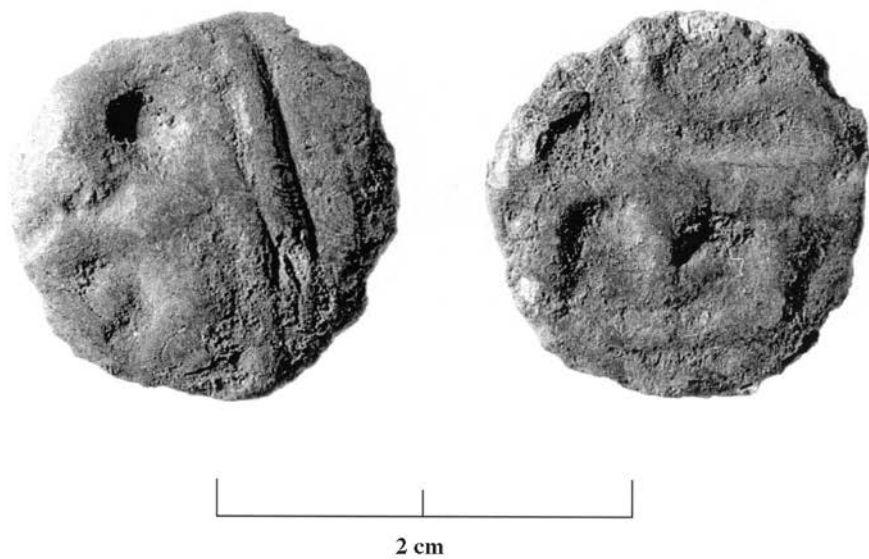

Fig. 2

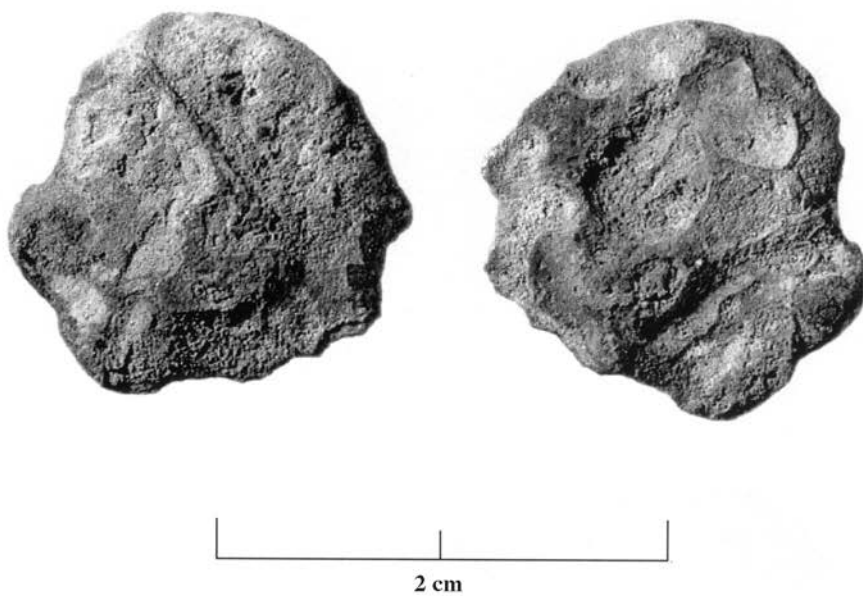

Fig. 3

2 cm

Fig. 4

2 cm

Fig. 5

Fig. 6

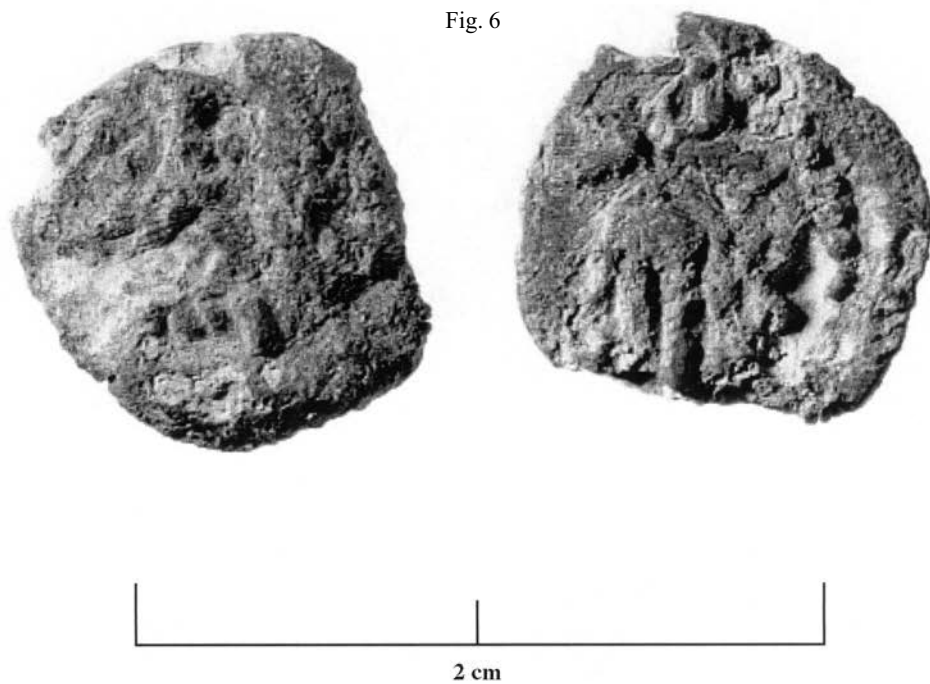

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

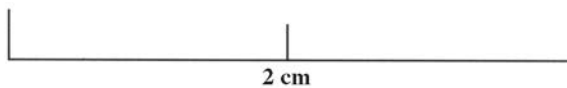

Fig. 10

Una possible matriu amb el tipus de les primeres pugeses de la comtessa Teresa d'Entença (1314-1327)

ANNA M. BALAGUER
M. CRUSAFONT I SABATER

El primer historiador que va parlar de les monedes urgelleses de la comtessa Teresa d'Entença fou Monfar. En la seva *Historia de los Condes de Urgel*, escrita a mitjan segle XVII menciona aquestes peces que atribueix a la comtessa, tot i que les assimila a les pallofes o monedes eclesiàstiques: «propiamente no se pueden llamar moneda, porque no es señalada sinó a la una parte...» i més endavant afegeix: «creo que debían ser mallas o pugesas y por tales corrían».¹

Pel que fa a la moneda urgellesa en general, Monfar diu que algunes s'emetien a Balaguer i eren els anomenats diners comtals i d'altres ho eren a Agramunt i es coneixien com a diners agramuntesos. Unes línies més endavant, però, transcriu un document del comte Pere en el qual es mencionen «denari Acrimonti vel comitales Urgelli». Llavors Monfar conclou, encertadament, però amb contradicció amb les afirmacions anteriors, que ambdues espècies monetàries eren una mateixa cosa.² Sembla clar que un cop arribat en aquesta conclusió hauria d'haver descartat les suposades encunyacions comtals de Balaguer.

Les afirmacions de Monfar solen tenir prou solidesa ja que, durant onze anys, fou l'arxiver del Reial Arxiu de Barcelona nomenat per Lluís XIV de França durant la Guerra dels Segadors. Pogué, doncs, estudiar a fons moltíssima documentació. És per això que la idea d'unes emissions comtals a Balaguer ha anat planant en la

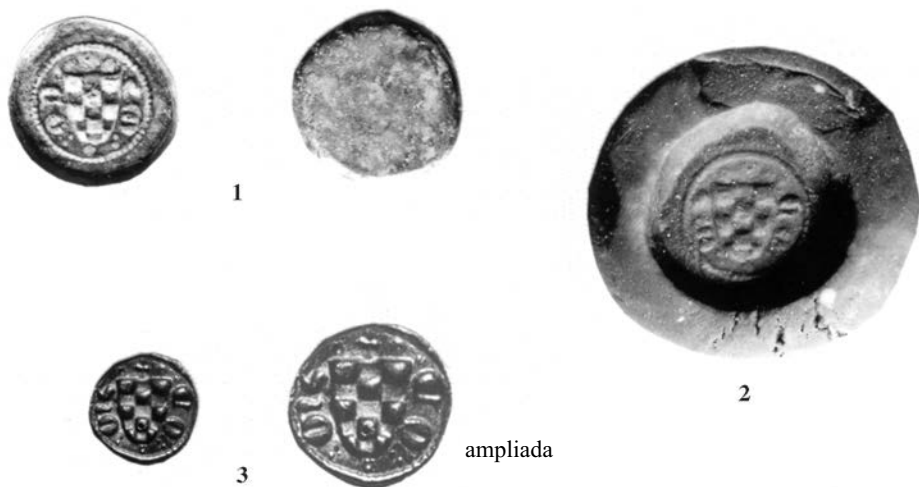
1. D MONFAR I SORS, *Historia de los condes de Urgel*, Barcelona 1952, vol. II, p. 299.

2. D MONFAR I SORS, *Historia...*, p. 296.

ment de tots els que s'han ocupat de la moneda urgellesa i tots hem assajat de trobar una explicació o una justificació a aquella afirmació de Monfar. Heiss, per exemple, suposà que els diners fets a Balaguer serien els del comte Pere amb escut.³ Botet pensà si podrien ésser de Balaguer les primeres emissions de diners comtals; els de bust i els de Pere Ansures, ambdós amb menció d'Urgell, però no pas d'Agramunt.⁴ Però ambdues suposicions resultaren errònies. Les peces de Pere amb escut havien estat batudes a Barcelona amb autorització del rei Pere III, tal com ho documentà Botet.⁵ D'altra banda, les mencions d'agramuntesos des del 1099, és a dir, abans de la conquesta de Balaguer (1105) i fins i tot abans de la carta de població d'Agramunt (1163) que Botet assenyalava com a possible punt inicial demostren que des del primer moment l'amonedament comtal es va fer a Agramunt.⁶

Per la nostra banda hem suposat que podrien haver estat batudes a Balaguer les pugeses incuses de llautó de la comtessa Teresa d'Entença. Sabíem que a Balaguer hi havia batut pugeses Arnau de Cervera entre el 1300 i vers 1313/1314 i que des del 1328 n'havia emès, segons concessió d'Alfons III, Pere Cornelles. Ambdues emissions s'han demostrat ésser incuses de llautó. Sembla lògic, doncs, situar els batiments de Teresa d'Entença en l'espai intermedi, especialment si tenim en compte que la comtessa regí entre el 1314 i el 1327.⁷ Les troballes corroboren també, com veurem, aquesta atribució.

L'aparició d'una curiosa peça amb l'aparença d'un encuny o una matriu de pugesa i la seva afloració no lluny d'Agramunt podria semblar, però, algun dubte sobre la qüestió. Vegem-ne la descripció:

3. Aloïs HEISS, *Monedas hispano-cristianas*, vol II, Madrid 1967, p. 181.

4. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. I, Barcelona 1908, p.152.

5. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes...*, p. 152 i doc. XIV.

6. A. M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999, p. 229.

7. M. CRUSAFONT, *La moneda catalana local*, Barcelona 1990, p. 96-97.

Matriu o encuny d'aram. Troncocònic.

A sobre: Pla de 23 mm de diàmetre on hi veiem gravat en negatiu el tipus de la pugesa suposadament més primitiva de la comtessa Teresa, és a dir, la que porta llegenda CO-MS en lletra gòtica i al voltant de l'escut d'escacs. Orla de punts.

A sota: Pla de 24 mm de diàmetre completament llis.

Pes: 19,5 g Ø: 23 i 24 (dalt i base) Gruix: 6,5 mm

A la fotografia hi podem veure la peça per les dues cares (làmina, núm. 1) i l'empremta que marcaria en encunyar obtinguda directament de la matriu sobre plastilina (làmina, núm. 2).

Com ho podem comprovar l'empremta és idèntica que la pugesa de Teresa d'Entença, Balaguer-135.

Per la mida i pel fet d'ésser el gravat en negatiu hom podria pensar que som davant d'un encuny de les pugesses atribuïdes a Teresa d'Entença (1314-1322), que porten la llegenda COMS. L'inconvenient rau en el metall, aram, és a dir un material poc dur i també en la forma de la peça, ben diferent de les conegudes escarpes d'acer que hom emprava per a batre les monedes incuses.⁸

D'altra banda sobta no trobar cap marca o senyal d'haver estat colpejat per a poder fer la funció d'encuny. Es tracta, veritablement, d'un encuny? És cert que si es treballés amb un contramoltille seria possible gravar pugesses de llautó amb una certa pressió entre el motlle i el contramoltille, accionat tot plegat, per exemple, amb un mecanisme de tipus tisora. Es tractaria d'un joc d'encunys o matrius com els que s'empren per a gravar timbres secs sobre paper. Cal dir, però, que la pressió que hom hauria d'aplicar hauria d'ésser molt gran per a assolir l'encunyació i que no és gens segur que l'aram de l'encuny la suportés sense deformar-se. D'altra banda la tècnica d'encunyació a martell és la pròpia de l'època i no hi ha dades que ens permetin suposar unes pràctiques diferents. Hem tingut notícia de l'aparició d'altres peces semblants a aquesta, però amb altres tipus gravats, però encara no les hem pogut estudiar.

Amb les dades actuals sembla més lògic concloure que la peça és una matriu de segell per autenticar documents, de les quals n'hi ha una relativa varietat de formes. És probable que la peça anés acoblada a algun suport o mànec, potser de fusta, que el temps destruís. No ha de sobtar excessivament l'estret parentiu entre segells i monedes, especialment en el cas de numeraris d'àmbit restringit, ja que n'hi ha altres exemples.⁹

Cal dir, finalment, que si haguéssim arribat a la conclusió que la peça era un encuny, tampoc hauria calgut canviar el taller monetari de les pugesses dels tipus més freqüents amb llegendes TER COM o TE COM. És un fet ben establert que

8. M. CRUSAFONT, *La moneda...*, p. 268, encunys de les pallofes de Santa. Coloma de Queralt publicades per J. M. Llobet i Portella.

9. Vegeu, per exemple, els casos de Montblanc o Bellpuig, on les monedes locals copien exactament els segells municipals. M. CRUSAFONT, *La moneda...*

aquestes apareixen amb molta major densitat a Balaguer i el seu entorn, mentre que Agramunt no es caracteritza pas per ésser un lloc especialment abundós d'aflorescences. En qualsevol cas, doncs, potser hi hauria hagut un cert dubte a tenir present en el cas de les rares pugeses amb llegenda COMS. Nosaltres, en publicar-les per primera vegada varem optar per la via prudent: si hi ha peces amb TER COM o TE COM clarament atribuïbles a Teresa d'Entença, l'aparició d'una varietat no nominativa i només amb COMS no obliga pas a apartar-nos de la mateixa atribució. Tant COM com COMS poden ésser abreviacions de COMITISSA, sense cap mena de dificultat.¹⁰ Ara bé, si apareguessin elements diferencials d'origen o d'altra mena entre ambdues sèries de pugeses, llavors potser sí que caldria reconsiderar la qüestió.

El que sí que semblen desmentir les abundants troballes de les pugeses i la seva dispersió per tot el comtat d'Urgell és el caràcter eclesiàstic que Monfar hi creia trobar. És clar, doncs, que són monedes comtals de caràcter divisionari, pugeses o quarts de diner relatius a la moneda comtal i que circulaven complementàriament a aquella.

Aprofitem l'avinentsa per presentar una varietat inèdita de les pugeses d'aquest tipus:

Teresa d'Entença (1314-1322). Pugeses incusa. Llautó.

a/ + (flor) . CM: (flor) :MS (flor) Lletres gòtiques. Escut apuntat amb les armes d'escac del comtat d'Urgell.

pes: 0,31 g Ø 13 mm Làmina, núm. 3 Inèdita

La llegenda hauria d'haver estat COMS, amb la M característica construïda amb una O a la qual s'hi afegeix un traç ondulat per a fer-ne la M. El gravador, però, es va equivocar i va afegir també el traç ondulat a la lletra segona, que havia d'ésser una O i no una M. Per això n'ha resultat una llegenda CMMS, que no té sentit. També hi ha una petita variant de puntuació amb l'afegit dels dos punts abans de la segona M.

10. M. CRUSAFONT I SABATER, «Nova incusa comtal d'Urgell», *L'Ardit*, 4, 1989, p. 133-135.

Els rals d'or de Mallorca a nom de Jaume: Jaume II o Jaume III?

M. CRUSAFONT I SABATER
ANDREU VIDAL

La separació de les monedes mallorquines entre Jaume II i Jaume III ha estat un problema endèmic de la numismàtica mallorquina. La proximitat dels dos regnats, separats només pels tretze anys en què regí el rei Sanç (1311-1324) i el caràcter capriciós dels ornaments en unes peces d'un gòtic florit, convertien en una perillosa empresa tot intent de separació basat només en l'estil i els detalls del dibuix. Si tenim present, a més, que Jaume II (1276-1311) no començà a fer les seves monedes fins a l'any 1300 i que el ral d'or no es baté fins al 1310, només restava una quarantena d'anys (trenta per a l'or) dins els quals calia situar tots els batiments monetaris de la branca mallorquina privativa. Un espai massa estret per a poder parlar d'evolució d'estils.

Àlvar Campaner ja va tenir els seus entrebancs en la qüestió. Quan l'any 1867 redactà el capítol de Mallorca, dins la síntesi d'Aloïs Heiss, féu un repartiment ben diferent del que finalment adoptà l'any 1879 en la seva *Numismática Balear*.¹ La raó d'aquest canvi de parer fou la felicitat d'aparició d'una troballa selectiva a Sóller que Campaner va poder estudiar en profunditat. La troballa aparellava peces a nom d'un rei Jaume de Mallorca amb d'altres de catalanes i valencianes de Jaume I i no hi havia cap peça de Sanç. Tot feia pensar, doncs, que les peces mallorquines havien estat amagades abans del regnat de Sanç i per tant havien de correspondre a Jaume II de Mallorca. Sobre aquesta base plantejà llavors Campaner la nova separació entre les monedes dels dos sobirans, tal com apareix al llibre es-

1. Aloïs HEISS, *Monedas hispano-cristianas*, Madrid, 1867-1869. La part de Mallorca és obra d'Àlvar CAMPANER, autor, també, de la *Numismática Balear*, Palma de Mallorca, 1879.

mentat del 1879. Amb el nou repartiment, tots els tipus d'or i argent llavors coneguts s'adjudicaven a Jaume II. Restaven únicament per a Jaume III uns doblers i diners amb roses, no presents a la troballa, però que ni tan sols s'atribuïen a aquest rei amb plena seguretat. La manca de documents monetaris del regnat de Jaume III (1324-1345) podia fer pensar que aquest sobirà no havia pres gaires iniciatives en l'àmbit monetari. Fou probablement aquest raonament el que induí Àlvar Campaner a donar a Jaume II els rals d'or i els rals de plata. El fet és que la troballa de Sóller només era indicativa per als divisors de la plata i per al billó, però no donava cap indicació pel que fa als rals d'or i de plata, absents en aquells fons.

Set anys més tard (1886), Campaner publicava una addenda en el seu llibre, i entre les novetats hi havia un ral de plata que tenia «el carácter de letra más arcaico» que els altres fins llavors coneguts.² Com que procedia d'un tresoret trobat a Manacor que contenia altra volta moneda de Jaume I i de Pere el Gran amb billó de Jaume II de Mallorca, i no tenia cap peça de Sanç, era evident que el ral en qüestió corresponia a Jaume II. No s'adonà, però, que aquesta nova aparició convertia els altres rals, amb tipus de lletra més evolucionats, en candidats a ésser de Jaume III. Probablement s'imposà novament la visió pessimista sobre uns possibles batiments d'or i argent en temps de Jaume III, a causa del buit documental que hem assenyalat.

Aquesta visió negativa que hom podia tenir en referència a Jaume III va canviar totalment quan va aparèixer el gros tornès d'argent i el florí d'or, unes peces que, sens dubte, li pertanyien. Però aquestes descobertes varen permetre també donar crèdit a una font documental fins llavors sota sospita: els inventaris i declaracions dels testimonis de la seca de Perpinyà recollides ran del procés que Pere III va instar contra Jaume III acusant-lo de batre moneda al taller rossellonès i fer-la córrer al Rosselló, malgrat la disposició limitativa de Jaume I, que només hi pogués circular la moneda barcelonina. Efectivament, tant el gros com el florí havien estat perfectament descrits pels testimonis esmentats.³ L'examen atent d'aquesta documentació mostrava com Jaume III no tan sols havia emès moneda pròpia sinó còpies d'altres monedes foranes gravades a nom seu i encara imitacions exactes d'altres numeraris. Hi havia, per tant, un ampli programa d'emissions. La manca de documents a Mallorca es podia explicar perquè l'accent fonamental de les iniciatives emissores de moneda s'havia posat a Perpinyà. Això ens decidí a plantejar la separació entre els rals d'argent de Jaume II i Jaume III. Campaner havia publicat només el dibuix del ral amb tipus de lletra arcaics. Nosaltres vàrem retrobar la peça, de manera que fou avinent de fer-ne l'anàlisi paleogràfica. El ral amb lletres més arcaïques coincidí plenament amb els caràcters que trobà-

2. A. CAMPANER. «Novedades en la numismática balear», *Museo Balear*, 1886.

3. Vegeu M. CRUSAFONT, «Jaume III de Mallorca veritable creador del florí català», *Acta Numismàtica*, núm. 15, 1985, p. 203-218. M. CRUSAFONT, R. COMAS, *El florí d'or català: Catalunya, València i Mallorca*, Barcelona, 1996. M. CRUSAFONT, «La política monetaria de Jaume III de Mallorca», *Randa*, 50, 2003, p. 41-48.

vem en el billó de Jaume II, mentre que els altres rals amb lletres gòtiques quadrades i més evolucionades i amb una lletra X d'extrems cargolats, molt característica, coincidia plenament amb el billó de Jaume III. Podíem concloure, doncs, que els rals descrits per Campaner a la *Numismática Balear*, amb les lletres A quadrades i les formes IA o IACOB pertanyien en bloc a Jaume III, i que només el ral de la troballa de Manacor, amb les A apuntades i la forma IA corresponia a Jaume II.⁴ Aquesta separació s'avenia bé amb la raresa que havia de correspondre als rals de Jaume II, que ja havien desaparegut del mercat monetari per maniobres especulatives durant el seu temps, de manera que el rei s'havia vist obligat a donar curs als carlins sicilians.⁵

Restava només la qüestió dels rals d'or. En un treball posterior en què fèiem l'anàlisi sistemàtica de la documentació perpinyanesa vàrem incidir també en el tema de la separació dels rals d'or⁶. En aquella ocasió només disposàvem dels dibuixos de Campaner, però poguérem observar que el ral d'or que aquest autor reproduceix en el seu capítol mallorquí de l'obra de Heiss procedia del Museu de Sant Petersburg, mentre que el que reproduïa a la *Numismática Balear* corresponia a una col·lecció mallorquina. Els dos rals no eren, però, iguals. La peça de Sant Petersburg duia una estrella al costat del rei i el dibuix era més simple. La peça mallorquina duia una rosa al costat del rei i el dibuix era més ornat. Com que Jaume II havia batut els seus rals d'or el 1310 semblava lògic que hi haguessin elements de parentiu amb la sèrie monetària de Sanç, en la qual l'estrella és l'ornament predominant (vegeu, per exemple, la làmina 1, núm. 2). D'altra banda, la rosa semblava més adient per a Jaume III, ja que es troba present a la seva plata i al seu billó. Proposàrem, per tant, atribuir el ral amb estrella (Sant Petersburg; làmina 1, núm. 1) a Jaume II i el de rosa a Jaume III (làmina 2, núm. 1).

Avui disposem, per primera vegada, de fotografies de rals d'or mallorquins a nom de Jaume i pensem que podrem reafirmar i ampliar aquella hipòtesi de repartiment. Vegem, en primer lloc, la descripció de les dues peces.

Ral d'or a nom de Jaume de Mallorca. Marca rosa

a/ +IACOBUS:DEI:GRA:REX:MAIORICARUM (lletra gòtica amb les A quadrades i separació de les paraules per dues flors de quatre pètals).

Rei sedent en un tron pla, de front, amb ceptre i globus crucífer. Una rosa de sis pètals a l'esquerra. Orla lobulada amb anells i trèvols.

4. M. CRUSAFONT, «El veritable ral d'argent de Jaume II de Mallorca», *L'Ardit*, 1, 1987, p. 22-23.

5. Vegeu interpretació del fet a M. CRUSAFONT, *Numismática de la Corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 101.

6. M. CRUSAFONT, «The issues of Perpignan of James III of Majorca and the differentiation between the coinages of James II and James III», *Problems of medieval coinage in the Iberian Area*, II, Avilés-Sintra, 1986, p. 71-102.

r/ +CO:ROSIL'. ET CERIT-ANIE:DNS:MONTISP (llegendes com a l'anvers).
 Creu patriarcal *superada per una rosa de sis pètals*, que talla la llegenda per baix. Orla com a l'anvers, trèvols i flors petites de sis pètals.
 Pes: 3,85 g Ø: 24 mm Làmina II, núm. 5 Arxiu Numismàtica S. Jaume

Aquesta peça s'assembla molt a la descrita per Campaner en la *Numismàtica Balear* (làmina II, núm. 4). La llegenda és idèntica. Hi ha, però, un detall que, com veurem després és molt important, que diferencia la peça descrita del dibuix de Campaner. En el dibuix, la rosa que hi ha al revers, a sobre de la creu, no es diferencia de les altres flors ornamentals. Hom diria, doncs, que es tracta d'un ornament més. En canvi, a la fotografia de la peça (làmina II, núm. 5) es veu ben clar que la rosa de dalt és molt més gran que les altres del revers i que no es diferencia essencialment de la rosa que hi ha a l'esquerra del rei a l'anvers. Per tant, la rosa del revers no és un altre ornament sinó una veritable marca. Pel que fa a la rosa del dibuix, bé podria ésser diferent per un simple error o descuit del dibuixant. Vegem ara el segon exemplar.

Ral d'or a nom de Jaume de Mallorca. Marques de rosa i creu

a/ +IACOBUS:DEI:GRA:REX:MAIORICARUM (lletres i separacions com abans).
 Rei sedent com abans. L'orla és de doble traç i és ornada amb anells i punts.
 r/ +CO:ROSIL':ET:CERIT:—ANIE:DNS:MONTISI (lletres i separacions com a l'anvers).
 Creu patriarcal *superada d'una fulla en forma de creu*, que talla la llegenda per baix. Orla de doble traç amb anells i fulles de cinc pètals.
 Pes: 3,87 g Ø: 23,6 mm Làmina I, núm. 3 Banco de España⁷

Aquesta peça es diferencia de l'anterior per petits detalls de l'ornamentació, com ara l'orla de doble traç, la forma d'aquesta orla o alguns dels ornaments menors, com ara les flors, punts i anells. La rosa de l'anvers és diferent de la d'abans i sembla que a partir d'una marca d'estrella s'hi haguessin afegit uns bucles per a formar una rosa. La diferència més important la trobem al revers on, en lloc de la rosa, hi trobem una fulla en forma de creu o un trèvol amb peu. També hi ha variacions en la llegenda d'aquesta cara. Aquesta fulla o trèvol és, com abans, una marca ben vistosa.

La presència d'aquestes marques de rosa i de creu és determinant per a l'atribució d'aquestes peces. Cal recordar que els rals de Sanç (làmina III, núms.

7. Aquesta moneda fou publicada fora d'escala i sense advertir els seus trets diferencials ni el fet d'ésser la primera vegada que es publicava un ral d'or de Jaume de Mallorca en fotografia a *Monedas de oro del Banco de España*, Madrid, 1991.

1

2

3

Làmina 1

7, 8 i 9) no porten cap marca sobre la creu del revers, mentre que a l'anvers hi trobem generalment una estrella. Tampoc no hi ha marca al revers en el ral a nom de Jaume de Sant Petersburg (làmina I, núm. 1). En canvi, en els dos rals que hem descrit hi ha marques i n'hi ha dues de diferents. Aquest fet es pot posar en relació amb els testimonis del judici contra Jaume III. Aquests diuen que hi havia dos equips treballant a la seca perpinyanesa de Jaume III, un que treballava de dia i l'altre que ho feia de nit, cadascun amb el seu mestre. Però la informació més important és que afirmen que *cada equip hi posava una marca diferent*. No ens detallen quines eren aquestes marques. De tota manera, sí que diuen que als florins s'hi posava una marca d'estrella i als escuts una marca de creu⁸. El florí que coneixem porta també marca de creu. Es tracta, sens dubte, de mers distintius d'emissió i la seva tipologia s'apropa molt a les dues marques dels rals d'or que hem descrit. Cal tenir també present que en les emissions següents de Pere III les marques es situaren també a l'esquerra del rei i a sobre de la creu del revers, per bé que, en aquest cas, aquest parell de marques sempre seran iguals.

Sembla clar, doncs, que la rosa i la fulla en forma de creu són dues marques o distintius d'emissió, un element absent en els rals de Sanç i presents amb Pere. Per tant, els dos rals d'or que hem descrit han d'ésser de Jaume III.

Quins serien els rals de Jaume II? Lògicament, els que no porten marca sobre la creu del revers, condició que només compleix la peça de Sant Petersburg. La seqüència dels rals seria, doncs:

Regnat	Marca de l'anvers	Marca del revers
Jaume II	estrella	(no n'hi ha)
Sanç	estrella	(no n'hi ha)
Jaume III	estrella corregida a rosa	fulla cruciforme
Jaume III	rosa	rosa
Pere III	rosa	rosa

Aquesta conclusió no implica que les marques tinguin la mateixa significació en cada regnat. Amb Pere III són veritables marques de moneder, és a dir, corresponen a elements heràldics dels diferents mestres de seca. És un costum que es perpetua en els regnats següents. En canvi, amb Jaume II i Sanç deuen ser purament ornamentals, ja que varien d'uns valors als altres i no són pas sistemàtiques, com succeirà amb Pere III i els seus descendents. Així, amb Jaume II tindríem una estrella a l'or, una rosa en els rals d'argent i una rosa de quatre pètals en alguns divisors, però també hi ha divisors d'argent sense marques i no es coneix cap peça de billó que en porti. Amb Sanç predomina l'estrella, present a l'or, l'argent i el billó, però no sembla que sigui encara una marca atribuïble a

8. Vegeu M. CRUSAFONT, «Jaume III de Mallorca...», i M. CRUSAFONT, R. COMAS, *El florí d'or català...*

Làmina 2

càrrecs de la monederia. Amb Jaume III arribaríem en una situació probablement intermèdia: les marques serien ja distintius dels diferents equips, però això no vol dir que corresponguessin a elements heràldics dels mestres. Aquestes marques, ja clarament al·lusives als mestres, començarien, doncs, amb Pere III. Des de llavors apareixeran a totes les monedes fetes en el període del mestre corresponent.

Pel que fa al tipus de lletra, hom podria argumentar que hem emprat aquest criteri per a la plata i no pas per a l'or. L'explicació es troba en el fet que la plata es va batre des del 1300, mentre que l'or no es va començar a emetre fins al 1310. És per això que hi ha billó de Jaume II amb les A apuntades, com en el ral d'argent que li hem atribuït, mentre que als tipus del billó que podem considerar més tardans les A són quadrades sistemàticament. Sembla, doncs, que als inicis hi havia en ús la A apuntada i que aquesta desapareix als darrers temps de Jaume II, per passar a la A quadrada que es manté en els regnats següents.⁹

Cal, finalment incidir en una qüestió important referent als rals d'or de Sanç, que fins ara havia passat desapercebuda, i que podria introduir dificultats a la proposta de repartiment dels rals a nom de Jaume que hem argumentat fins aquí. Es tracta del fet que hi ha dues varietats diferents d'aquests rals d'or a nom de Sanç. Els més corrents (relativament, és clar) serien els descrits per Campaner, amb el tron pla i la marca d'estrella a l'esquerra. Campaner en va conèixer dos que pertanyien a la col·lecció del comte d'Ayamans i a la seva pròpia.¹⁰ Ara se n'han publicat dos: el del Gabinet Numismàtic de Catalunya (GNC)¹¹ i el del Banc d'Espanya,¹² i n'hi havia un tercer exemplar a la col·lecció de Banca Catalana. N'hi ha, doncs, un total de tres a cinc exemplars, depenent de si algun dels coneguts per Campaner i publicats en dibuix és el mateix que algun dels que coneixem avui. Aquests rals són essencialment iguals, però hi ha unes varietats de llegenda que fan suposar com a més probable que tots cinc siguin diferents exemplars. Efectivament, Campaner dona els que coneix amb terminació CERIT al revers, el del Banc d'Espanya acaba en CERITA, el de Banca Catalana en CERITAN i el del GNC en CERITANI. Per tant, tot depèn de si Campaner va fer bé la lectura dels seus exemplars. Si és com diu, n'hi ha cinc exemplars com a mínim. Al marge d'aquests exemplars amb marca d'estrella, nosaltres coneixem la peça següent:

9. Vegeu els detalls d'aquesta qüestió a M. CRUSAFONT, «The issues...»

10. Així consta, tant al capítol de HEISS com a la *Numismàtica balear*.

11. Publicat en fotografia a M. CRUSAFONT, *Acuñaciones de la Corona catalano-aragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992, p. 107, núm. 545.

12. També inclòs a *Monedas de oro...*

Làmina 3

Ral d'or a nom de Sanç de Mallorca. Marca rosa

a/ +SANCIUS:DEI:GRA:REX:MAIORICARUN (lletres gòtiques a excepció de la N final. Separació de paraules per anells que tenen un puntet al centre).

Rei sedent al tron com en els d'abans, amb *marca rosa de sis pètals* a l'esquerra. Els extrems del *tron rematats amb caps d'animal* (lleons?). Tot dins d'orla lobulada ornada d'anells amb punt central.

r/ CO:ROSIL:CERITAN-IE:DNS:MONTISPL (lletres gòtiques i separació de paraules com a l'anvers).

Creu patriarcal que talla la llegenda per baix dins d'orla ornada amb punts, flors de cinc pètals i trèvols a la part de dins.

Pes: 3,86 g Ø: 23 mm Làmina III, núm. 9 Arxiu Numismàtica S. Jaume

Aquesta peça té tres particularitats notables: la N llatina en la terminació de l'anvers, la marca rosa (en lloc d'estrella) i el tron rematat de caps d'animal (en lloc del tron pla). Quina transcendència tenen?

La N llatina ens diu, una vegada més, que no es pot sustentar cap teoria sobre la base de lletres singulars, aïllades, i que cal considerar tot el context. La marca rosa es podria suposar una simple variació introduïda per l'obridor d'encunys, semblant a les que trobem en les monedes de Jaume II. Resulta, però, més singular si la considerem juntament amb el tercer fet diferencial: el tron amb remat d'animals. Efectivament, tots els altres rals d'or de la dinastia privativa tenien el tron pla, tant els que són a nom de Jaume com els de Sanç amb marca d'estrella. En canvi, els rals d'or de Pere III tenen tots el tron amb el remat de caps, amb una tipologia (llargues orelles, per exemple) que els fa semblar llebrers. Hom podria suposar que els primers rals de Sanç varen ésser amb tron pla i marca d'estrella i els darrers amb tron rematat de caps i marca de rosa, tipologia que seria continuada per Pere III. Això dificultaria la nostra atribució dels rals amb marca sobre la creu a Jaume III.

Pel que fa al ral d'or de Jaume III amb creu al revers, recordarem que la seva marca de rosa sembla clarament una correcció d'una anterior marca d'estrella. Tenint present el poc volum que degueren atènyer les emissions d'or d'aquests sobirans mallorquins, sembla molt probable que Jaume III pogués aprofitar els encunys de Jaume II, en aquest cas corregint l'estrella per la rosa i afegint la fulla en forma de creu al revers. Això explicaria la persistència del tron pla. Si analitzem les llegendes i altres detalls, veurem que res no s'oposa a aquesta possible conversió. D'altra banda, la correcció de la marca l'avalua. Per tant, el fet quedaria explicat i es podria mantenir sense dificultat l'atribució del ral amb la marca de fulla en forma de creu al revers a Jaume III. El poc volum de les emissions de l'or mallorquí en aquesta etapa el basem en l'escassa evidència actual, en contrast amb la relativa abundància dels rals de Pere III.

Ens resta el ral que hem atribuït a Jaume III amb marca de rosa tant a l'anvers com al revers. Cal admetre que en aquest cas l'atribució té menys arguments, tot i que tampoc és una dificultat insalvable suposar que el tron amb caps d'animal va ésser emprat ocasionalment per Sanç i després abandonat per Jaume III. Sobretot si va emprar els vells encunys de Jaume II i es varen voler fer iguals les dues emissions paral·leles. Existeix, però, una altra possible explicació. En el nostre anterior treball sobre els rals d'or de Pere III¹³ ja vàrem assenyalar que els rals d'or amb marca de rosa eren extremament rars, en contrast amb els mitjos i els quarts d'aquesta mateixa marca. Vàrem avançar una possible explicació amb les possibles proves de Baster, però n'hi podria haver una altra: que Roig hagués batut els seus primers rals a nom encara de Sanç, com una emissió de tempteig manada per Pere III. Que el rei obviés el nom del seu antagonista Jaume III seria també comprensible. Per tant, un retorn a Sanç semblaria el més adient. Això explicaria la presència dels caps d'animal, i aquests rals serien a nom de Sanç però del temps de Pere III.

Com a conclusió final, pensem que el ral d'or amb fulla en forma de creu al revers es pot atribuir amb molts pocs dubtes a Jaume III, i que la qüestió de les dues marques en temps d'aquest sobirà és un bon argument per a atribuir-li també el de la marca rosa. Però cal admetre que aquesta segona atribució és menys clara per les dificultats que crea el tron amb caps d'animal i la marca rosa. De tota manera, cal convenir que aquesta marca rosa és igualment estranya amb Sanç, quan totes les altres monedes conegudes del rei porten sempre l'estrella. És per això, també, que la proposta d'una emissió en temps de Pere III, tot i que aparentment més aventurada, troba una part de suport.

13. M. CRUSAFONT, Andreu VIDAL, «Els rals de Mallorca de Pere III (I de Mallorca) del fons de Sa Nostra, Caixa de Balears», *Acta Numismàtica*, núm. 30, 2000, p. 57-92. Vegeu discussió a la pàgina 72.

Noves aportacions sobre les primeres pugeses catalanes del segle XIV

X. SANAHUJA ANGUERA

De mica en mica, la numismàtica catalana s'enriqueix amb noves aportacions sobre la història de les monedes locals. Les pàgines de l'*Acta Numismàtica* recullen periòdicament novetats tant pel que fa a l'aparició de peces inèdites, com a l'exhumació de documentació referent a les iniciatives locals de fabricar i fer circular moneda pròpia.

El que és menys habitual és presentar documentació inèdita o poc coneguda sobre les primeres emissions de pugeses (monedes amb el valor circulatori mínim d'un quart de diner), efectuades a Catalunya a cavall dels segles XIII i XIV. Moltes d'aquestes fabricacions no ens han deixat cap rastre documental. En aquest article presento dos interessants documents inèdits referits a les viles d'Àger i Almenar, transcripció d'un document poc conegut de les pugeses d'Agramunt, i miraré de delimitar l'origen i l'evolució d'aquesta curiosa iniciativa monetària, iniciada a Lleida a finals del segle XIII i que encetà una prolongada tradició d'emissions locals de moneda al nostre país.¹

1. ÀGER: DUES EMISSIONS DE PUGESES EL 1328 I 1329 I MUNICIPALITZACIÓ DE LA CONCESSIÓ

La importància del nou document referent a Àger (doc. 1) rau en dos aspectes remarcables. D'una banda ens assabenta d'una segona emissió de pugeses, l'any

1. La catalogació de les monedes d'aquest article es basa en l'obra de referència de Miquel CRUSAFONT: *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Barcelona, 1990, i també en les actualitzacions publicades a l'*Acta Numismàtica* pel

1329, consecutiva a la primera, atorgada uns mesos abans, el 1328.² De l'altra, és tracta de l'únic document conegut d'aquesta època que relaciona les emissions de moneda atorgades a un particular amb les respectives autoritats municipals de la vila receptora de la moneda.

El document, signat pel rei Alfons el Benigne, està datat a Tarragona, el 23 de febrer de 1329. El primer paràgraf consisteix en el recordatori de la primera concessió atorgada a Ramon Cortit, el 22 de novembre de 1328, per tal que pogués fabricar i fer córrer pugeses a la vila i vall d'Àger. Es tracta d'una còpia literal del document original, tal com el presentà fa temps J. Salat. Ramon Cortit obtingué la llicència amb l'única obligació de passar comptes amb el batlle de la vila. A continuació, es recorda que Ramon Cortit havia obtingut una segona ampliació de la concessió que li permetia fabricar pugeses de manera vitalícia. Aquesta ampliació, tal i com assenyala el document, li fou tramesa en una carta sense segellar, la qual no tenim constància que s'hagi conservat. Al tercer paràgraf, el monarca explica com dos síndics de la Universitat d'Àger se li queixaren dels abusos ocasionats per les pugeses fabricades per Ramon Cortit. Els síndics argumentaven que el beneficiari havia fabricat pugeses en excés i que, per aquesta causa, la resta de monedes de curs legal i amb contingut d'argent desapareixien de la circulació. Sense saber-ho, els síndics d'Àger feien referència al que en economia hom anomena llei de Gresham, segons la qual quan conviuen dues monedes diferents en la circulació, la moneda més dolenta acaba per expulsar la més bona i facilita l'augment dels preus. Els síndics demanaven que el rei proveís remei urgent, i el quart paràgraf ens assabenta de l'acord a què arribaren.

L'acord havia de respectar dues clàusules de les concessions anteriors, que entraven en conflicte. D'una banda Ramon Cortit estava obligat a recanviar les pugeses sempre que la gent ho reclamés

[...] quandoquique dicte pugessie ab eadem valorem minuerentur seu ab aliquibus recipi communiter recusarentur ipsas pugessias iuxta earum valorem et extimationem reciperet a personis quae ipsas tenerent et per suos successores recipi imposterum facere.

Però Ramon Cortit havia aconseguit concessió perpètua, mentre visqués, per a poder-les fabricar i fer-les circular.

[...] concessissemus eidem Raimundo quod quamdiu viveret posset cudere seu cudi facere in dictas villa et valle Agerensis monetam pictarum sive pugesas de metallo eris dumtaxat sub forma promissa.

mateix autor: «Acreixements a la moneda catalana local», *Acta Numismàtica*, núm. 24, 1994, p. 141-174, i «Segona addició de monedes catalanes locals», *Acta Numismàtica*, núm. 27, 1997, p. 71-110.

2. La primera ja havia estat comunicada per J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, 1818, doc. XXIV.

Així doncs, amb l'acord també calia evitar que en el futur les pugeses de Ramon Cortit tornessin a causar els mateixos problemes que havien causat aleshores. L'acord final va consistir en el següent: Ramon Cortit havia de recobrar 500 sous de les pugeses que havia recollit la Universitat d'Àger, i podia deixar 240 sous més en circulació, de manera que mentre visqués no calgués recanviar-los. La vila i la vall d'Àger s'havien de fer càrrec de l'administració d'aquests 240 sous i havien de substituir les pugeses per unes altres que duguessin el senyal o l'escut de la població.

[...] per nos concederetur eidem Universitati quod posset cudi facere de dictas pictas ad signum ipsius universitatis prout eis cuderetur necessarium ac utile occurrere Universitati predictae, iuxta concessiones nostras promissas quamdiu dictus Raimundus vitam duxerit in humanis.

D'aquesta manera, Ramon Cortit va poder obtenir un crèdit vitalici de 240 sous jaquesos, mentre que els síndics d'Àger evitaven el col·lapse monetari de les administracions municipals reduint la quantitat de monedes en circulació.

Aquest document pot semblar l'anella perduda que ens mancava per conèixer el pas de les emissions de particulars a les emissions plenament municipals. Però és possible que el cas d'Àger fos aïllat i que aquest model no es repetís en d'altres poblacions. Com argumentaré més endavant, les emissions municipals de moneda al segle XV i als segles posteriors no estan relacionades de cap manera amb les emissions particulars del segle XIV i, per tant, no és imprescindible l'existència d'un procés de municipalització de la moneda particular a poblacions com Balaguer, Agramunt o Ponts, per citar les que coneixem.

2. AGRAMUNT: UNA DESCONEGUDA CONCESSIÓ A PONÇ CUC, ANTERIOR AL 1331

La notícia de la concessió atorgada pel rei Alfons III a Pere Ferrer, l'any 1331, per tal que pogués fabricar i fer circular pugeses a Agramunt ens la proporcionà Josep Salat en forma de registre documental.³ Botet no trobà el document en qüestió. Ara, el podem presentar sencer i en podem treure més informació (doc. 2).

Datat a Tortosa el 15 de setembre, el document ens assabenta que, anteriorment, un tal Ponç Cuc, habitant d'Agramunt, havia rebut el mateix tipus de permís de mans del comte Ermengol X. La concessió de Ponç Cuc era vitalícia i sembla que es dugué a terme. Les encunyacions de Ponç Cuc, les podem relacionar amb les pugeses que duen un puig cimat de llir envoltat de bordura d'escacs, i que

3. J. SALAT, v. I, p. 116.

M. Crusafont ja havia atribuït a la vila d'Agramunt.⁴ El fet de dur la bordura d'escaics ens les relaciona cronològicament amb les pugeses possiblement fabricades a Balaguer per Arnau de Cervera, entre 1300 i 1314, també gràcies a una concessió del comte Ermengol d'Urgell.

3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ SOBRE LES PRIMERES PUGESES CATALANES

3.1. Origen, causes i extensió del fenomen

Sembla segur que les primeres pugeses es van fabricar a Lleida poc abans del 1299, i que després l'exemple va ser força imitat. L'àrea geogràfica on van sorgir les pugeses es ben concreta: la ciutat de Lleida, les marques reials de Cubells i Camarasa, i la part meridional del comtat d'Urgell. També sembla segur, malgrat l'opinió contrària de J. Botet, que l'origen primer d'aquesta iniciativa fou el context de penúria de la moneda jaquesa, en circulació en tots aquests territoris conjuntament amb l'encara més escassa moneda agramuntesa, pròpia del comtat d'Urgell.

Dues circumstàncies avalen aquesta teoria. La primera són les notícies documentals referents al curs precari de la moneda jaquesa. Així, l'any 1300, des de Saragossa, Jaume II atorgà un fur segons el qual s'ordenava acceptar qualsevol diner o òbol jaquès, tot i que estigués foradat, trencat o amb aspecte bru, segurament a causa de la seva mancança.⁵ La segona és que no coneixem cap fabricació de moneda local a la Catalunya del segle XIV fora de l'àmbit de circulació de la moneda jaquesa, i aquest fet constitueix per si mateix una prova de la vinculació de les emissions de pugeses amb el curs de la moneda aragonesa.⁶

El vincle entre la moneda jaquesa i les emissions de pugeses del segle XIV obre la possibilitat de l'existència d'emissions locals a d'altres poblacions aragoneses properes a la zona identificada.

Ara bé, la multiplicació d'encunyacions de pugeses durant la primera meitat del segle XIV no només s'explica per aquest context originari de penúria de moneda menuda. De ben segur que dos factors més van ajudar a l'èxit de les pugeses: els beneficis obtinguts a curt termini de la fabricació d'una moneda sense contin-

4. M. CRUSAFONT i J. COLOMÉ, «Pugesa inèdita d'Agramunt», *Gaceta Numismática*, núm. 83, 1986, p. 63-67.

5. «Ut omnes denarii, nisi sint falsi indifferenter recipiantur: Omnes denarii iaccenses qui falsi non sint recipiantur ab omnibus hominibus ab panem, et ad vinum, et ad omnes alias mercaturias, et emptiones et venditiones... sive sint facti, sive perforati, vel rubei, vel etiam scantellati: et non sit aliquis ausus de caetero recusare». Publicat per: A. SAN PIO Y ANSÓN, *Algunas consideraciones relativas a la moneda labrada en Aragón. Discurso leído en la solemne apertura de los estudios del año académico de 1925 a 1926*; Saragossa, Universidad Literaria de Zaragoza, 1925, p. 59.

6. Unes poques notícies existents, referents a Àger, Vic i Vilafranca del Penedès, s'han demostrat falses.

gut d'argent, i la progressiva necessitat de finançament de les incipients administracions municipals i senyorials.

D'aquests factors no en tenim gaires proves documentals, però podem fer un exercici d'imaginació. És l'època en què els consells municipals s'organitzen, es desenvolupen les estructures municipals i, amb elles, nous oficis públics i nous impostos. Paral·lelament es desenvolupa l'administració reial i els incipients consells municipals necessiten diners per a poder pagar la cada cop més efectiva fiscalitat reial. Una emissió de pugeses en circulació podia servir, a una entitat municipal, per a capitalitzar una bona suma de diners a curt termini, al mateix temps que s'esperava anar-les recobrant lentament a la gent mitjançant els impostos indirectes. D'altra banda, els agents senyorials, exercint com a batlles o com a beneficiaris d'algun monopoli (el molí, el forn) també podien dur a terme una emissió de pugeses per tal de capitalitzar els diners invertits en l'adquisició de l'ús del monopoli, i al mateix temps estar segurs que la gent, en acudir en demanda dels seus serveis, es veuria obligada a acceptar les monedes sense valor intrínsec. Sobre aquests punts tornaré més endavant.

Pel que fa a la cronologia límit d'aquestes emissions cal fer unes precisions. Excepte en el cas atípic de Lleida, no coneixem cap emissió de pugeses més enllà del 1331. Aquesta dada és coherent pel fet que les emissions podrien haver-se acabat un cop solucionats els problemes d'abastiment de la moneda jaquesa, quan se'n reprengué la fabricació, l'any 1350, i encara abans, l'any 1346, quan hom introduí el curs de la moneda barcelonina a Lleida juntament amb l'ús tradicional de la jaquesa.⁷

Tampoc crec possible intentar relacionar aquestes emissions de pugeses amb les emissions de moneda local que es multiplicaren a Catalunya a partir de la segona meitat del segle XV. Durant la Guerra Civil del segle XV, va ser la penúria de la moneda barcelonina la que provocà una allau d'encunyacions locals. Però ambdós moments històrics resten separats per més de cent anys, massa temps per creure en un manteniment d'unes emissions que, sovint, eren puntuals i planejades per a restar en circulació uns pocs anys. Una població emissora de moneda a finals del segle XV no ha de ser *necessàriament* una població emissora de moneda a principis del segle XIV, i a l'inrevés. D'altra banda, cal recordar que l'emissió de pugeses al segle XV es redueix únicament a la ciutat de Lleida (on continuava la tradició i on hi havia un privilegi de concessió a perpetuïtat), mentre que a la resta de poblacions ja fabricarien monedes d'un diner que, a més, reberen el nom de ploms o senyals per primer cop (els casos documentats d'Àger o Balaguer, per exemple).⁸

7. J. BOTET, *Les monedes catalanes*, 1908-1911, v. 2, p. 119, doc. XXVIII. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, reg. 882, f. 128.

8. Per Àger vegeu: F. FITÉ LLEVOT, *Reculls d'història de la vall d'Àger*, Àger, 1985, p. 508, 513 i 514. Per Balaguer vegeu X. SANAHUJA, «Aportació documental sobre les monedes locals del segle XV: Balaguer i Tàrraga», *Gaceta Numismática*, núm. 146, 2002, p. 37-44.

A la inversa, els mots plom i senyal no apareixen a la documentació del segle XIV.⁹

Queden dues qüestions pendents. Una és conèixer la identitat dels particulars, que en comptes de les autoritats municipals, aconseguiren concessions puntuals per a fabricar i fer circular pugeses. L'altra és trobar l'explicació de per què es va optar per fabricar pugeses i no pas òbols o diners. Sobre la primera qüestió en parlaré extensament més endavant. Sobre la segona, les hipòtesis resten obertes. J. Botet havia relacionat la tria del valor de pugesa amb l'origen mateix de les emissions de moneda local.¹⁰ És a dir, Botet argumentava que era la necessitat d'un valor fraccionari mínim, indispensable per a una zona econòmicament deprimida, el que havia obligat a l'inici de la fabricació de moneda local de poc valor. L'argumentació de Botet no la crec vàlida perquè d'una zona econòmicament deprimida (i la que ens ocupa no hi ha constància que ho fos) no se'n desprèn la necessitat de monedes de poc valor. Al contrari, la necessitat de monedes fraccionàries assenyala un creixement del petit comerç, dels serveis, i de les taxes fiscals, que la moneda de curs legal en circulació, desbordada, no pot abastar.

Si recorrem un altre cop a la imaginació, car els documents callen, podem pensar que d'una moneda fiduciària, sense valor intrínsec, amb un valor mínim de pugesa, si hom en feia un mal ús podria causar hipotèticament menys perjudici a la població que no pas si hom li atorgava el valor d'un diner.¹¹ Es tractaria, doncs, d'un mecanisme de seguretat pública que l'administració reial hauria tingut en compte en el moment d'atorgar una regalia tan important com la fabricació i la circulació de moneda. També podem pensar, d'una manera més pràctica, que el valor de la pugesa podia encaixar perfectament amb certes impositcions establertes des de la municipalitat o amb algun dret que percebien els beneficiaris de monopolis senyorials. Són hipòtesis que caldria comprovar.¹²

9. Una prova més de la manca de tradició d'encunyar moneda local fiduciària abans de la Guerra Civil del segle XV rau en el fet que quan s'iniciaren les primeres emissions, entre 1464 i 1466, a Balaguer, Tortosa, Lleida, Tàrraga, Cervera, i potser a Berga, hom optà per fabricar sisens o terços de croat d'argent, i no pas ploms o senyals. Precisament, la fabricació de sisens era el remei que havia adoptat des de feia dècades la ciutat de Barcelona per tal de fer front a la manca de moneda menuda i a la impossibilitat de fabricar diners de tern. Si hagués existit una certa tradició d'encunyacions locals a Catalunya, aquestes ciutats hagueren optat des d'un principi per fabricar moneda fiduciària, i no pas amonedar argent. La innovació d'encunyar senyals i ploms és degué iniciar probablement a Tarragona, vers el 1465; a continuació s'estengué lentament per les poblacions sota domini de Joan II; després l'exemple fou imitat a les poblacions fidels a la Generalitat, des de 1470; i finalment, sota el regnat de Ferran II es multiplicaren per tota Catalunya, entre 1480 i 1494.

10. J. BOTET, *Les monedes...*, v. 2, p. 92.

11. Inicialment les pugeses equivalien a un quart de diner jaqués, és a dir, segons el canvi oficial, a 0,375 diners de tern barcelonins. A partir de l'any 1346, les pugeses de Lleida van passar a valer un sisè de diner jaqués i un quart de diner barceloní, de resultes de la introducció d'aquesta moneda a la ciutat.

12. A tall d'exemple, una deliberació del Consell lleidatà del 6 de juny de 1488 estableix en pugeses el valor de la impositció sobre les càrregues de verema: «Del·liberaren que sien imposades tres pugeses per càrrega de venema, lo qual dret sie arrendat al més donant», Arxiu Històric de la Paeria (APL), Prohomenia de Capbreu de l'any 1488, reg. 371, f. 21, inèdit.

3.2. Reconsideració cronològica de les pugeses de Lleida

Hi ha uns quants estudis sobre les pugeses de Lleida, els uns centrats en les monedes, els altres centrats en els documents, però no sembla que cap d'ells n'hagi deixat clara la cronologia. L'únic intent seriós d'aproximació cronològica el feren Ignasi Puig i Miquel Crusafont l'any 1981.¹³ La tesi es recolzava en l'anàlisi paleogràfica de les peces, que duen llegendes gòtiques i llatines. Aquesta seriació fou recollida posteriorment per Crusafont a *La moneda catalana local*. L'anàlisi paleogràfica argumentava que les llegendes gòtiques havien de ser anteriors a les llatines. Personalment no crec que la paleografia esdevingui una eina màgica en l'estudi numismàtic. L'exemple més proper el tenim en les monedes barcelonines del segle XVI, on simultanegen llegendes gòtiques en l'argent i en el billó amb llegendes llatines en l'or, i on cap anàlisi paleogràfica hauria previst que els croats a nom de Ferran el Catòlic encara es batien l'any 1584. En el cas que ens ocupa, però, hi ha encara més evidències de la impossibilitat de fer cas de la paleografia. Així, les pugeses que Puig i Crusafont classificaven com a més antigues per dur lletres gòtiques majúscules regulars duen exactament el mateix tipus de lletra que els senyals de Tarragona atribuïts amb certesa al regnat de Ferran el Catòlic, la qual cosa esdevé una paradoxa.

Amb l'allau de nous tipus monetaris locals que han anat apareixent els darrers anys de resultes de la publicació de *Les monedes Catalanes* i l'entusiasme de col·leccionistes i estudiosos, també han aparegut noves emissions de pugeses lleidatanes. El mateix Crusafont n'ha publicat unes que ha classificat com a pertanyents a les primeres emissions del segle XIII-XIV.¹⁴ Independentment del tipus de lletra, les noves peces presenten un estil prou clar per a encabir-lo en aquesta primera època.

La meua hipòtesi és que totes les pugeses lleidatanes anteriors a la Guerra Civil del segle XV podrien ser peces incuses de llautó, i que potser no es van encunyar pugeses de coure a dues cares fins força anys més tard, cap al 1480. Malauradament són pocs els documents existents sobre la moneda pugesa de Lleida. Però els pocs que coneixem no contradiuen del tot aquesta nova hipòtesi. Fixem-nos-hi:¹⁵

El 1366 es fabriquen pugeses «als motles acostumats».

El 1402 els framenors fabriquen ells mateixos una partida de pugeses, la qual cosa podria fer pensar que són peces incuses.

13. M. CRUSAFONT i I. PUIG, «Classificació de la moneda pugesa de Lleida a través de l'anàlisi paleogràfica (s. XIII-XVI)», *Acta Numismàtica*, núm. 11, 1981, p. 144-64.

14. M. CRUSAFONT, «Segona addició de monedes catalanes locals», *Acta...*, núm. 19-21.

15. Totes les notícies documentals han estat estretes de: F. MATEU LLOPIS, *Datos y documentos para la historia monetaria de Lérida, siglos XIII a XVII*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdenses, 1945; i de J. A. TARRAGÓ PLEYAN, *La moneda pugesa de Lleida*, Lleida, 1977, llevat dels casos indicats.

El 1434 trobem una notícia important. El Consell acorda substituir les pugeses de llautó per unes altres del mateix metall, però que pesen aproximadament el doble («vint sous tornaven a deu poch mes»). La informació és prou clara: no es pot referir a dues emissions de pugeses encunyades a dues cares perquè no coneixem emissions d'aquest tipus amb els pesos tan dispars; però tampoc es pot referir a la substitució de pugeses incuses per pugeses encunyades, car la diferència de pes seria molt més elevada. Només es poden tractar de dues emissions d'incuses, una primera de petita i una segona de més gran que pesés una mica menys del doble que la primera. Coneixem peces d'aquestes característiques? Doncs sí, hi ha emissions d'incuses que pesen 0,35 g i n'hi ha d'altres que pesen 0,6 g. Per arribar aquí hem hagut d'observar les monedes, però de fet el mateix Consell lleidatà ens avançava la solució a l'enigma quan, al mateix document, es feia ressò que havia estat impossible que el llautó amb què s'havien fabricat les noves peces tingués un pes uniforme («E vist per practica que lo lautó de ques fan les dites pugeses nos pot haure tot d'un pes car lo un pese més que l'altre»). Aquesta dificultat tècnica mostrada pel Consell s'explica només en el cas que les peces es batessin sobre planxes de llautó, que no sempre es podien adquirir del mateix gruix. El 1435 es diu que ha estat robat l'encuny de fer pugeses, fet que confirma que les pugeses d'aquest temps eren incuses.

El 1457 es parla «d'emprenta o motlle», en singular.

El 1468 hom es planteja engegar una nova emissió.

El 1479, un document de Cervera exhumat per Llobet Portella ens assabenta de la retirada i la substitució de les pugeses lleidatanes.¹⁶

El 1482, a l'interrogatori d'un falsificador, es diu que les pugeses autèntiques eren encunyades i no foses, i que eren de llautó i no courejaven. Sembla clar, doncs, que l'emissió acordada el 1479 va produir pugeses encunyades a dues cares, encara de llautó. En el procés també s'explica que qui feia les monedes era Miquel Mas, el mestre de la seca nomenat en temps de Joan II.

El 1483, Tàrraga reaprofitava una partida de pugeses de Lleida desmonetitzades.¹⁷ Crusafont identificà un d'aquests exemplars, que duen un escudet amb àliga bicéfala (Crus. 2166). Tot i que descriu la peça com a d'aram, el cert és que ha de ser de llautó, perquè el tipus de lletra que du coincideix amb les pugeses que el mateix Crusafont assenyala com de llautó (Crus. 1752). El mateix any, i per tal de substituir les pugeses desmonetitzades, el Consell lleidatà acordà una nova fabricació de pugeses «de bon metall i del cuny bo».¹⁸

El 1486 trobem un nou acord de fabricar 100 lliures de pugeses bones, grosses i de bon aram. És possible, per tant, que el gruix de les pugeses fabricades des del

16. J. M. LLOBET PORTELLA, «La circulació monetària a la vegueria de Cervera segons la documentació comarcal (1338-1497)», *Gaceta numismàtica*, 1994, núm. 115, doc. 12, p. 55.

17. J. M. LLOBET PORTELLA, «Les monedes i pellofes de Tàrraga», *Acta Numismàtica*, vol. V, p. 77.

18. APL, Prohomenies de l'any 1483, f. 100-100v, 25 d'agost.

1483 també fos fet amb aram, i no pas amb llautó. Aquest és el primer document que ens esmenta l'aram en la fabricació de les pugeses. Potser és una casualitat, però aquesta data no és gens allunyada de les dates conegudes per altres poblacions que començaren a utilitzar l'aram per a les seves monedes en substitució d'altres metalls més tous com el llautó o el plom: Cervera (1484), Tàrraga (1483), l'Albi (1484).

Finalment, la darrera notícia que coneixem és del 1495: a Cervera hi havia una partida de pugeses desmonetitzades que hom resolgué fondre per fer-ne una campana.¹⁹ És obvi que ens falta més informació. D'altra banda, sabem que el redreç monetari de 1492-1494 obligà el cessament de totes les emissions locals catalanes, però aquesta ordre no afectava per força el privilegi peculiar de la ciutat de Lleida. En aquest sentit, les pugeses desmonetitzades del 1495 podien haver estat substituïdes per unes altres, o també podien haver esdevingut les darreres pugeses en circulació.

És cert que l'escassetat de documents no ajuda la interpretació. Però mentre no n'apareguin de nous, podem convenir que els que coneixem no contradiuen la nova teoria proposada. El document menys propici és precisament el primer, del 1366, perquè parla de motlles, en plural, i aquesta expressió ens pot remetre, encara que no forçosament, a l'encunyació a dues cares. La nova ordenació cronològica que en resulta pot ser aquesta:

p. a. 1299-1434	Incuses de llautó, mòdul petit. Emissions curtes.
1434-1479:	Incuses de llautó, mòdul gran. Emissions curtes.
1479-1483:	Encunyades de llautó. Emissions mitjanes.
1483-1493 o després:	Encunyades d'aram. Grans emissions.

Afegim que els documents del segle XIV que ens assabenten de les quantitats encunyades ens parlen d'emissions curtes de 100 lliures, però això sí, que s'anaven sumant en el circulant. En qualsevol cas, unes emissions curtes coincideixen amb l'escassetat de les monedes incuses conegudes i, en canvi, no s'adiuen amb les abundants pugeses d'aram que han sobreviscut el pas del temps.

És evident que la nova proposta no resol tots els dubtes. N'hi ha dos de particularment inquietants. Un és constatar que, atesa l'evidència numismàtica actual, és molt agosarat creure que les emissions de pugeses batudes a dues cares s'iniciaren en una data tan tardana com el 1479/1483. Sobretot si tenim en compte que no tenim notícia de batiments més enllà del 1493! Però, com a mínim, també podem adduir que moltes de les pugeses que presenten llegendes es-
trafetes o un estil particular poden ser falsificacions d'època. Això ja ens elimi-

19. J. M. LLOBET PORTELLA, «La circulació monetària a la vegueria de Cervera segons la documentació comarcal (1338-1497)», *Gaceta...*, 1994, núm. 115, doc. 25, p. 60.

naria un bon nombre de varietats d'encuny, que ara per ara encara es tenen per autèntiques.

El segon dubte és, encara, com atribuir les anomenades mitges pugeses. Es tracta d'unes peces enigmàtiques, anepígrafes, encunyades a dues cares, però de mòdul força petit, amb un estil molt diferent del que retrobem a la resta de monedes lleidatanes. Sense cap indici, no podem descartar que hagin estat fabricades al segle XIV o al XV, aleshores s'haurien d'intercalar dins l'ordenació proposada.

3.3. Seqüència d'emissions i identificació de les peces

Podem agrupar les concessions per a batre pugeses en quatre o cinc grups segons l'origen, de manera que aquesta divisió ens faciliti llur correcta identificació. Insisteixo en el fet que aquestes primeres encunyacions locals eren de pugeses, i hi rebien aquest mateix nom. Els mots plom o senyal no s'emprarien per a designar la moneda local fins a la segona meitat del segle XV, en un context prou diferent.

A. *Concessions reials de Jaume II.* Es tracta de concessions atorgades als incipients poders municipals. Coneixem els casos de Cubells i Camarasa, el 1299, i podem deduir el mateix de Lleida, lleugerament anterior, i Almenar. Sabem segur que la concessió perduda atorgada a Lleida fou redactada a perpetuïtat, i això explica el perquè del manteniment del valor de la pugesa en les emissions de Lleida durant el segle XV. Les pugeses fabricades en virtut d'aquestes primeres concessions podrien dur exclusivament l'heràldica local, tal com coneixem per Cubells i Lleida.

B. *Concessions a viles d'adscripció senyorial.* Algunes poblacions que no eren senyorejades per la corona també van fer circular pugeses pròpies. No se sap si aquestes emissions s'iniciaren amb l'exclusiu consentiment dels seus senyors feudals, que hipotèticament podrien conservar algun dret monetari, o si també van ser autoritzades directament per l'administració reial. Coneixem els casos de les viles de Fraga i Mequinensa, ambdues posseïdes pels Montcada. De Mequinensa es coneix almenys una peça cronològicament atribuïble en aquesta època. A Fraga, són diverses les emissions d'incuses de llautó que es coneixen. Crec plausible que totes aquestes emissions de moneda fragatina corresponguin exclusivament al segle XIV. Em recolzo en tres indicis:

—D'una banda, no he trobat cap document generat pel municipi de Fraga durant els segles XV i XVII que esmenti la circulació de moneda pròpia en aquesta època.

—De l'altra, no coneixem cap població que, dins de l'àmbit de la moneda ja-

quesa, fabricués i fes circular moneda pròpia més enllà del segle XIV. A diferència del comtat d'Urgell i de la ciutat de Lleida, les poblacions de la Franja de Ponent no abandonaren mai la moneda jaquesa per la de Barcelona.

—I finalment, existeix una certa similitud tipològica entre les monedes incuses de Fraga i les pugesses incuses de Lleida que, com he argumentat més amunt, m'inclino a atribuir majoritàriament al segle XIV.

És possible que, a part dels Montcada altres llinatges gaudissin del dret d'atorgar concessions monetàries similars. Malauradament, no s'ha localitzat documentació referent a altres possibles famílies que haguessin atorgat concessions monetàries.

C. *Concessions comtals d'Ermengol X*. Coneixem dos casos, el d'Arnau de Cervera a Balaguer i ara el de Ponç Cuc a Agramunt. Són concessions a particulars i no pas a municipis. És plausible pensar que la bordura d'escacs que presenten algunes de les pugesses conegudes faci referència no pas al referent geogràfic del comtat d'Urgell sinó precisament a l'heràldica de l'autoritat concessora, en aquest cas el comte Ermengol. Així doncs, restaria vigent l'atribució que en el seu dia féu M. Crusafont de les pugesses amb cérvol i bordura d'escacs a Balaguer, i sembla possible atribuir a l'emissió de Ponç Cuc les pugesses amb puig cimat de llir i bordura d'escacs, que el mateix autor ja havia considerat d'Agramunt. Ara bé, les pugesses amb escut ple de cairons o amb pals, descobertes no fa massa temps, no poden ser atribuïdes a Tàrraga,²⁰ vila que mai va pertànyer al comtat d'Urgell i que, per tant, no hauria pogut obtenir cap concessió del comte Ermengol.

La dificultat a l'hora d'atribuir aquestes peces rau en el fet que desconexim si l'escut central fa referència a la població on havien de circular les pugesses, o bé a l'heràldica particular del beneficiari de l'emissió. No crec descartable que les noves incuses amb bordura d'escacs i escut central ple de cairons puguin correspondre a una altra emissió a Balaguer, atès que els catorze anys de govern del comte Ermengol així ho permeten.

D. *Emissions comtals de Teresa d'Entença*. També d'aquest període coneixem unes emissions de pugesses a nom de la comtessa Teresa, generalment atribuïdes a Balaguer, i de les quals no en sabem res més. El fet de dur la titulació comtal ens les pot fer considerar com a emissions regulars de curs general per a tot el comtat. Això explicaria perquè no apareixen esmentades en el document de la concessió a Pere Cornelles: no van ser considerades com a referent immediat de concessió personal.

20. M. CRUSAFONT, «Segona addició de monedes catalanes locals», *Acta...*, núm. 27, 1997, làm. 32 i 33.

E. *Concessions comtals posteriors a Ermengol X*. Malauradament no s'ha conservat l'arxiu comtal d'Urgell. Per tant, no coneixem cap document monetari del temps dels comtes Ermengol X i Teresa d'Entença, ni tampoc cap del temps del comte Jaume. És una llàstima perquè, atesa l'evidència numismàtica, el nombre de concessions degué ser força elevat.

Ens hem de conformar amb els privilegis atorgats pel rei Alfons III en qualitat d'administrador del comtat d'Urgell en nom del seu fill Jaume. Alguns d'aquests documents, segurament no tots, es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i ja eren coneguts per Salat i Botet. Alfons el Benigne, en només quatre anys, atorgà més de cinc concessions a particulars perquè fessin circular pugeses en una determinada població, segurament amb l'assentiment de les autoritats locals. Tenim documentats casos a Balaguer, Àger, Agramunt, Ponts i Almenar, però és possible l'existència d'altres emissions. Les pugeses procedents d'aquestes fabricacions duen el nom i/o el senyal del beneficiari. La darrera concessió coneguda és del 1331, però en podem deduir una altra l'any 1333, ja en temps del comte Jaume. En qualsevol cas, aquestes concessions difícilment poden allargar-se més enllà de l'any 1346, època en què la moneda agramuntesa s'equiparà amb la barcelonina.

TAULA RESUM

—Grup A: Concessions reials a municipis de la Corona (a. 1300-d. 1350).

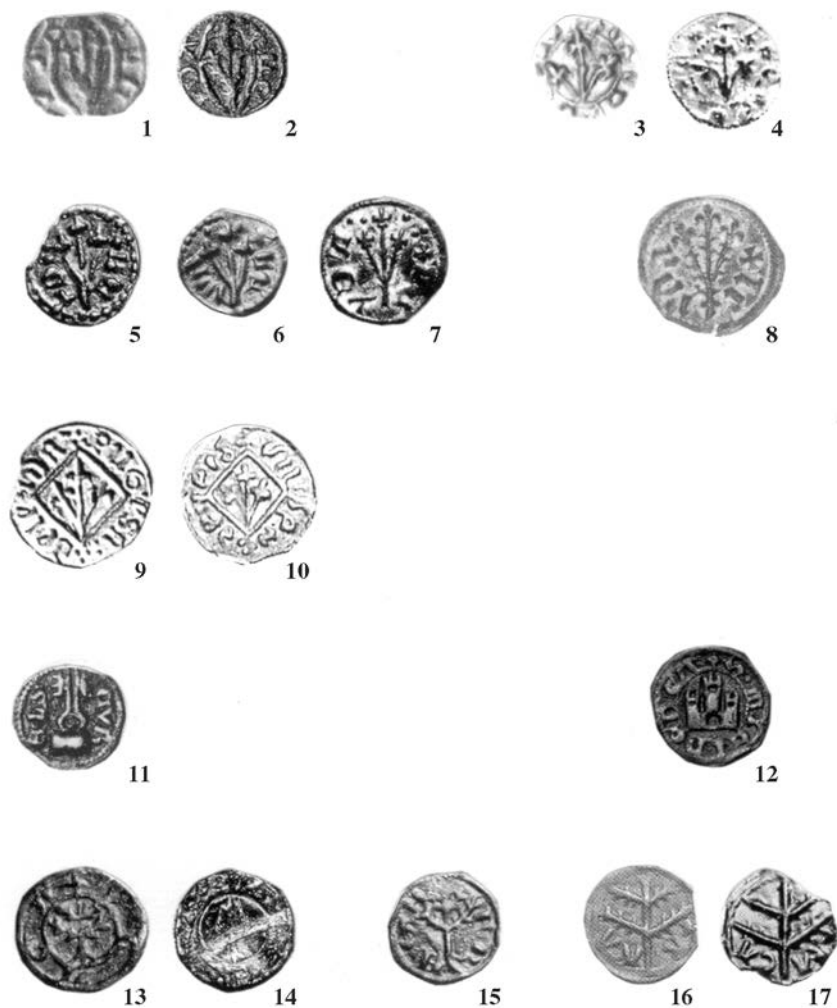
LLEIDA	p. a. 1299-d. 1350	(+)LEYDA, diverses emissions	1-8
CUBELLS	1299	CVBELS	11
CAMARASA	1299	desconeguda	
ALMENAR	p. a. 1299	desconeguda	

—Grup B: Concessions a viles senyoriales (v. 1300-v. 1350).

MEQUINENSA	+S·MICINENCA	12
FRAGA	(+)FRAGA, diverses emissions	13-17

—Grup C: Concessions comtals d'Ermengol X (1300-1314).

BALAGUER	Arnau de Cervera	Cérvol	18-20
AGRAMUNT	Ponç Cuc	Puig	21
?	?	Escut	22-23

Làmina 1

LLEIDA: 1 a 10. Pugeses incuses de llautó. Observeu la semblança tipològica d'algunes emissions amb les de Fraga, més avall. CUBELLS: 11. Pugeses incusa, de mida similar a les núm. 5 a 7 de Lleida i 15 de Fraga. MEQUINENSA: 12. Pugeses semblant a la 13 de Fraga i a les 3 i 4 de Lleida. FRAGA: 13 a 17. Pugeses de llautó. La núm. 17 és inèdita de llegenda per dur la partició FRAGA

—Grup D: Emissió comtal de Teresa d'Entença, amb l'escut d'Urgell (1314-1327).

BALAGUER (?) T(ER)·COM	Moneda de curs general per a tot el comtat?	24-26
-------------------------------	---	-------

—Grup E: Concessions comtals posteriors a Ermengol X (1314-v. 1346).

E. 1: de Teresa d'Entença (1314-1327).

No tenim cap dada documental sobre aquest període perquè els arxius del comtat d'Urgell no s'han conservat, però és gairebé segur que es van atorgar concessions semblants a les anteriors i les posteriors.

E. 2: del rei Alfons III com a administrador del comtat d'Urgell (1327-1331).

ÀGER	1328	Ramon Cortit	+S·RAMON·CORTIT	28
ÀGER	1329	Vila i Vall d'Àger	desconeguda	
AGRAMUNT	1331	Pere Ferrer	desconeguda	
ALMENAR	1328	Vidal d'Almenar	+S·ALMENARY (o similar)	30
BALAGUER	1328	Pere de Cornelles	+S·P·CORNELLES	29
PONTS	1328	Ramon Porcell	+S·R·PORCELL	27

E. 3: de Jaume I (1331-1346).

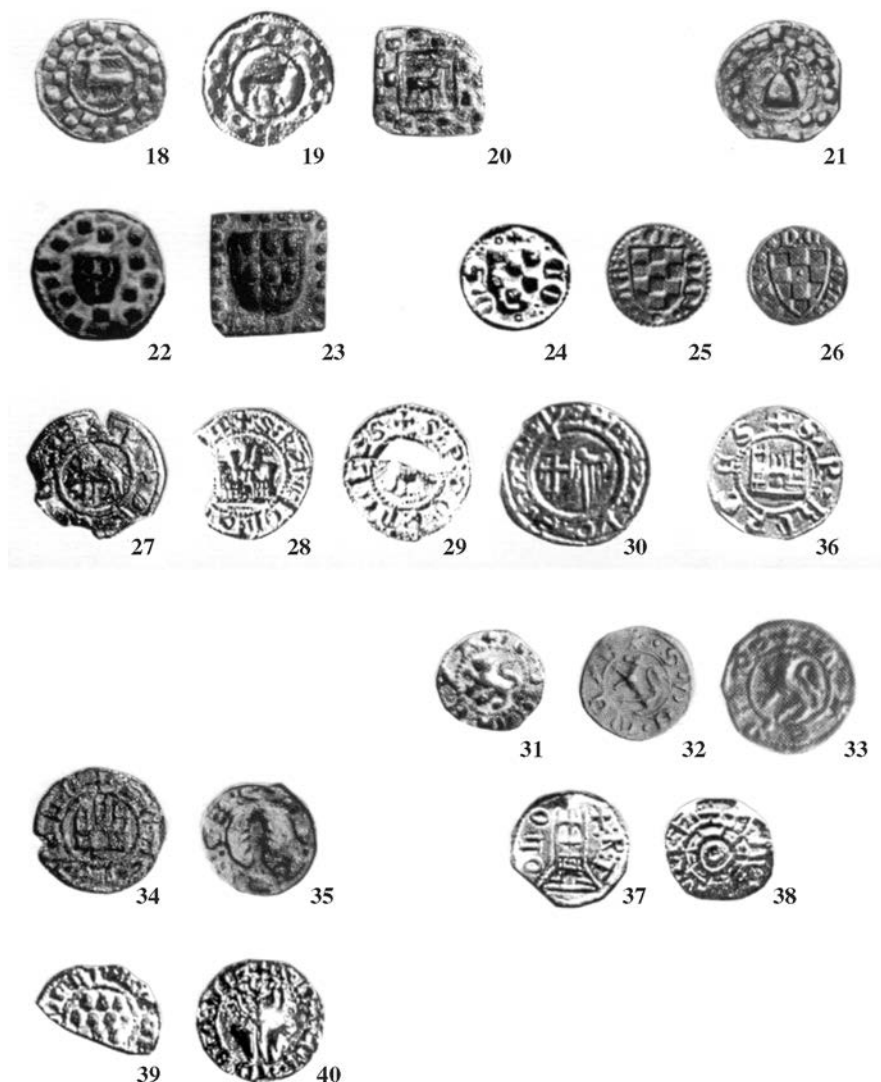
Tampoc tenim cap dada documental sobre aquest període. L'única concessió que podem deduir és la que podria haver obtingut Ramon Burgès, batlle d'Àger l'any 1333, per fer circular pugeses en aquesta població.²¹

ÀGER	v. 1333	Ramon Burgès	+S·R·BURGES	36
------	---------	--------------	--------------------	----

Serà molt difícil poder relacionar certes concessions conegudes amb exemplars numismàtics ben identificats. Les monedes poden dur l'heràldica local o del beneficiari, o totes dues, o cap d'elles. Com en d'altres poblacions emissores, caldrà una casualitat o una intuïció per poder atribuir les peces. I a l'inrevés, coneixem monedes de difícil atribució a cap concessió coneguda:

+S·DE·MEYA o similar (imatge 31-33). Aquesta emissió fou presentada per Crusafont i Montañès l'any 1986 i atribuïda a Vilanova de Meià (la Noguera), principalment perquè Antich Roca esmenta aquesta població, l'any 1564, com a

21. Vegeu la referència més endavant, a la nota 30.

Làmina 2

CONCESSIONS D'ERMENGOL X: 18 a 20. Pugeses de Balaguer d'Arnau de Cervera. 21. Pugeses atribuïda a Agramunt. 22 i 23. Pugeses incertes. EMISSIONS COMTALS: 24 a 26. Pugeses de la comtessa Teresa d'Entença. CONCESSIONS D'ALFONS EL BENIGNE: 27. Pugeses de Ramon de Porcell de Ponts. 28. Pugeses de Ramon Cortit d'Àger. 29. Pugeses de Pere Cornelles de Balaguer. 30. Pugeses d'Almenar, probable emissió de Vidal d'Almenar. CONCESSIONS DEL COMTE JAUME: 36. Pugeses de Ramon Burgès, d'Àger. EMISSIONS INCERTES: 31 a 33. Pugeses atribuïdes a Vilanova de Meià. 34. Pugeses atribuïda amb força possibilitats a Castelló de Farfanya. 35. Incusa amb el nom Barber. 37. Incusa amb el nom Toló. 38. Incusa amb el nom Margarit. 39. Incusa amb el camp vairat. 40. Incusa amb llegenda incerta i un element vegetal en el camp.

una de les que fabricaven o havien fabricat moneda. El seu estil, però, recorda més el de les peces conegudes del segle XIV. Aleshores hauria de ser l'antiga població de Meià.

+**S·CASTEYLLO** (imatge 34). Incusa amb un castell que Crusafont atribuï, amb força possibilitats, a la vila de Castelló de Farfanya.

+**D·BARBER** (imatge 35). Es tracta d'una pugesa, clarament atribuïble al segle XIV, que sembla dur un barb en el camp.

+**R·TOLO** (imatge 37). La lletra R que encapçala la llegenda d'aquesta peça només pot remetre al nom d'un concessionari, avui desconegut.

+**R·MARGARIT** (imatge 38). Aquesta peça, de factura simple, sembla dur el nom d'un concessionari oblidat.

Altres: Algunes peces de lectura incerta semblen correspondre's a aquesta època. Per exemple, la CRUS 2315 (imatge 39) que du un camp ple de vairs heràldics, o la incusa amb llegenda i element vegetal incerts publicada per Crusafont al primers acreixements amb el núm. 22 (imatge 40).

D'altres peces anepígrafes, que tipològicament podrien ésser ubicades al segle XIV, presenten problemes a l'hora de situar-les en el temps. Així, les incuses amb les armes dels Mur podrien correspondre a una emissió de menuts posterior, ja que consta la fabricació de moneda local a Vilamur (Pallars Sobirà) durant el segle XVI. I les incuses atribuïdes a Anglesola, de les que es coneixen més de sis varietats, podrien pertànyer a les emissions del segle XV documentades per aquesta vila, o també a d'altres emissions més antigues d'altres poblacions.

Cal tenir en compte que la fabricació de monedes locals incuses de llautó no es limita a aquests primers anys del segle XIV. Als segles XVI i XVII van ser moltes les poblacions que optaren per fabricar diners i senyals de llautó batuts per una sola cara. És imprescindible distingir i separar les primeres emissions de pugeses jaqueses d'aquesta segona onada d'emissions concentrada principalment en dues àrees geogràfiques: el Camp de Tarragona i les comarques occidentals del Pallars, la Noguera, l'Alt Urgell i el Solsonès.

4. SOBRE LA IDENTITAT DELS BENEFICIARIS DE LA FABRICACIÓ DE PUGESSES. EL CAS DE VIDAL D'ALMENAR

Miquel Crusafont fou el primer que s'interrogà sobre la identitat d'Arnau de Cervera, Ramon Cortit, Vidal d'Almenar i tots els altres que reberen concessió per a poder fabricar pugeses a principis del segle XIV.²² Amb bon criteri, Crusafont observà que «era probable que la proliferació de concessions respongués a la

22. M. CRUSAFONT, *La moneda catalana local...*, p. 53.

necessitat dels reis i dels darrers comtes urgellencs de compensar d'alguna manera els seus fidels o els seus creditors».

Ara podem donar a conèixer aspectes de la identitat d'alguns d'aquests personatges.

De tots ells, **Ramon Cortit** fou segurament el que més importància assolí dins l'administració reial-comtal d'Alfons III. Un Ramon Cortit, veí de Balaguer, havia obtingut del monarca consecutives concessions de franquícia perpètua entre 1321 i 1322.²³ Entre 1322 i 1324, Ramon Cortit consta com a senyor de Vallfogona i procurador a la vall d'Àger, en nom dels infants Alfons i Teresa.²⁴ Entre 1322 i 1323, Cortit participà en la compra dels castells de l'Ametlla i Montagne²⁵ i l'any 1328 el mateix rei confirmà la seva jurisdicció sobre el lloc de l'Ametlla.²⁶ El 1329, Ramon Cortit consta com a procurador del comtat d'Urgell i vescomtat d'Àger, càrrec que segurament exercí poc temps més.²⁷ Entre 1331 i 1333, Ramon Cortit continuava sent el senyor de Vallfogona.²⁸ És possible que Ramon Cortit fos fill de Pere Cortit, que exercí de batlle de Balaguer cap al 1309.²⁹

Ramon Burgès, de qui coneixem una pugesa incusa atribuïda a Àger, consta com a batlle d'aquesta població l'any 1333.³⁰

Ramon Porcell, que féu circular pugeses a Ponts l'any 1328, era segurament el batlle d'Altés (Bassella, l'Alt Urgell), l'any 1330.³¹

A Balaguer, un **Arnau de Cervera** exercia de notari públic de la Cort comtal l'any 1308.³² Es podria tractar del mateix personatge que rebé la concessió del comte Ermengol per a fer circular pugeses a la ciutat.

Però el personatge que ens interessa més és **Vidal d'Almenar**, jutge del comtat d'Urgell segons els documents coetanis.³³ L'any 1328, el mateix dia que rebé la concessió per a fer circular pugeses a Almenar en rebé una altra en què Alfons III li concedia facultat per a construir un molí de blat a la mateixa població i que es pogués proveir d'aigua de la sèquia de Sarrià (doc. 3). La coincidència de les dues concessions, la de la moneda i la de l'establiment del molí, no pot ser una casualitat. Podem deduir que la fabricació de pugeses havia de permetre que Vidal obtingués els diners necessaris a curt termini per finançar la inversió del molí blader. Amb el temps, els ingressos obtinguts amb el funcionament del negoci per-

23. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reg. 384, f. 164 i 386/387, f. 12.

24. Eduardo CORREDERA, *El archivo de Ager y Caresmar*, Artes Gráficas Romeu, Balaguer, 1978, doc. 1208 i 1219; ACA, reg. 427.

25. ACA, reg. 388, f. 42.

26. ACA, reg. 476, f. 257.

27. ACA, reg. 545.

28. E. CORREDERA, *El archivo...*, doc. 1329.

29. E. CORREDERA, *El archivo...*, doc. 1076.

30. Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, fons d'Àger, reg. 4270.

31. ACA, reg. 545, f. 36.

32. D. DOMINGO, *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*. Lleida 1997, doc. 7, 5 d'abril de 1308.

33. D. DOMINGO, *Pergamins...*, doc. 1275.

metrien la retirada de les monedes posades en circulació. L'operació era ben pensada perquè Vidal podria retirar les monedes de manera lenta, a mesura que la gent d'Almenar les anés gastant al seu negoci.

El que es desprèn d'aquesta emissió de moneda particular és el mateix que trobarem en tantes altres emissions de moneda municipals dels segles posteriors: la necessitat d'aconseguir un finançament ràpid per a qualsevol inversió, i el desig de retornar els diners aconseguits i recanviar les monedes als seus posseïdors de la manera més lenta possible.

5. DOCUMENTS

I

1329, 23 de febrer. Tarragona

El rei Alfons, com a administrador del comtat d'Urgell, dona el vist-i-plau al pacte acordat entre Ramon Cortit i el síndic de la Universitat d'Ager segons el qual es municipalitza la fabricació de pugeses i es redueix la quantitat de peces en circulació, i concedeix el privilegi de poder fabricar les monedes amb el senyal de la Universitat.

Nos Alfonsus etc, attendentes nos cum carta nostra concessisse fideli nostre R. Cortiti ad beneplacitum quod posset cudere seu cudi facere in villa et valle Agerensis monetam pictarum sive pugasas de metallo eris dumtaxat ad figuram sive signum ipsius Raimundus in eisdem impressus, prout aliis quibus in comitatu Urgelli potestatem cudendi pictas contulerimus cudebant seu cudi faciebant ac fecerant easdem et quod tenerentur antequam dictas pictas sive pugasas inciperet cudere seu cudi facere assecurare idonee in posse baiuli eiusdem ville Agerensis per ydoneas cauciones quod quandoquunque dicte pugesias ab eadem valorem minuerentur seu ab aliquibus recipi communiter recusarentur ipsas pugasias iuxta earum valorem et extimationem reciperet a personis quae ipsas tenerent et per suos successores recipi imposterum facere, prout hoc et alia in dicta carta mea data Ilerde decimo kalendis decembri anno Domini millesimo CCC XX octavo latius et plenius continentur. Postmodum volentes ipsum Raimundum gratia prosequi ampliari concessimus eidem Raimundo quod quamdiu viveret posset cudere seu cudi facere in dictas villa et valle Agerensis monetam pictarum sive pugasas de metallo eris dumtaxat sub forma promissa. Et inde mandavissemus facere sibi cartam quae carta non dum extitit sigillata.

Nunc autem cum per parte universitatis ville predictae Agerensis assereretur ut dicitur quod dictus Raimundus fecerat cudi de predictas pictas sive pugasas in numero quod excedebat modum gratia quod alia moneta curribilis in dicta valle vix in ibi reperabantur, propter quod universitas predictae ville dampnificabatur et in magnum universitates ipsius redundabat incomodum ac etiam detrimentum et posset in posterum propter huiusmodi concessionis nostras amplius redundare fuissetque nobis per parte dicte universitatis humiliter supplicatum ut super hiis indempnitate dictarum universitatum dignaremur, salubre remedium imparturi fuit inter Jacobus Roselli et Montsonum de Olzina, habitatores dicte ville per par-

te dicte universitatis, et dictum Raimundum Cortiti pactum deductum de nostro beneplacito et assensu quod solutis per dictam universitatem primitus dicto Raimundo Cortiti per expensis ac laboribus per omne ratione promissa fecis et sustentis quingentis solidus iacenses et quod recipiant ab eadem Raimundo de precis predictis iam per ipsum fecis usque ad quantitatem et ducentorum quadraginta solidum eiusdem monete dicto Raimundo recuperante reliquas pictas si que sint ab illis in quorum posse existant, cederent eis locum suum idem Raimundus per promissis renunciando gratis supradictis ita quod per nos concederetur eidem universitati quod posset cudi facere de dictas pictas ad signum ipsius universitatis prout eis cuderetur necessarium ac utile occurrere universitati predicte, iuxta concessionem nostras promissas quamdiu dictus Raimundus vitam duxerit in humanis. Ideo ad humilem supplicatorem Raimundi Cortiti et Jacobi Rosselli et Montsoni de Olzina predictorum nobis exhibitam compositioni ac pacto huiusmodi consentire volentes tenore presentes: concedimus vobis dictis Jacobi et Montsoni ac universitate predicte quod vobis facientibus ac procurantibus cum effectum quod dicta universitas compositionem et pactum predicta forma habeant et observent quod de dictas pictas sive pugeses possit cudere dictam universitas seu cudi facere prout eidem universitate ad utilitatem ipsius visum fuerit expedire signum dicte universitatis inprimendo in eis iuxta formam ac tenorem concessionum per nos ut predicto Raimundo factarum quamdiu idem Raimundi Cortiti vixerit ut est dictum, mandantes per presentem procuratori dicte vallis nec non baiulis villarum seu locorum ipsius vallis, quatenus, concessionem nostram huius modi et avinentia supradictam firmas habeant et observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant alique ratione quamdiu dictus Raimundus Cortiti vixerit ut est dictum. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram inde fieri iussimus nostro pendenti sigillo munitam et datum Terrachone VI kalendas marcii anno Domini millesimo CCC XX nono.

Arxiu de la Corona d'Aragó. Cancelleria Reial, reg. 545, f. 17v-18v. Inèdit.

2

1331, 15 de setembre. Tortosa

El rei Alfons III concedeix a Pere Ferrer d'Agramunt la facultat de fabricar pugeses.

Nos Alfonsus etc, attendentes quod Poncius Cuch habitator Acrimontis cui nobilis Ermengaudus quondam comes Urgelli potestatem seu licencia concessit dum vixeret cudendi seu cudi faciendi in dicta villa monetam pictarum sive pugeses de metallo aeris dumtaxat ad figuram sive signum eius in eisdem impressum est universe carnes ingressus et nobis pro parte vestri Petri Ferrarii habitatoris Acrimontis per dilectum consiliarium nostrum Ferrarium Columbi priorem Frage cui plurimum tenemur attentis serviciis per eum nobis impensis et que impendere cotidie non cessat fuerit supplicatum ut vobis concessionem cudendi pictas sive pugeses de metallo eris dumtaxat concedere dignaremur. Idcirco supplicationibus ipsius benigniter inclinati. Cum presenti carta nostra concedimus vobis dicto Petro Ferrarii at vobis plenam conferimus potestatem quod quamdiu vixeritis possitis cudere seu cudi facere in dicta villa Acrimontis monetam pictarum sive pugeses de me-

tallo eris dumtaxat ad figuram sive signum vestri in eisdem impressu prout alii quibus in comitatu Urgelli potestatem cudendi pictas contulimus cudunt seu cudi faciunt ac fecerunt in eiusdem. Vos vero teneamini antequam dictas pictas sive pugeses incipiatis cudere seu cudi facere assecurare idonee in posse baiuli eiusdem ville Acrimontis per idoneas cautiones quod quandocumque dictae pugesis ab earum valore minuentur seu ab aliquibus recipi communiter recusentur ipsas pugesas iuxta earum valorem et extimationem recipiat a personis quae ipsas teneverunt et per vestros successores recipi in posterum faciatis mandantes per presentem eidem baiulo nec non universis et singulis officialibus nostris presentibus et qui pro tempore fuerint quod concessionem nostram huiusmodi firmam habeant et observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari, dum vobis fuerit vita comes, et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua rationes: In cuius rei testimonium presentem cartam nostram inde fieri iussimus nostro pendenti pendenti munitam. Datum Dertuse III idus septembris anno Domini millesimo CCC XXX primo.

ACA, Cancelleria Reial, reg. 545, f. 42v.

Registral per: J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818, vol. I, p. 116.

3

1328, 7 de juny. Lleida

El mateix dia que li ha concedit facultat per a fabricar i fer circular pugeses, el rei Alfons III concedeix a Vidal d'Almenar facultat per a construir un molí a Almenar i proveir-lo d'aigua de la cèquia de Sarrià.

Noverint universi. Quod nos Alfonsus etc., ob plura grata et accepta servicia vobis per nos Vitalem de Almenar jurisperitum ville de Almenario diucius exhibita et quae exhibere nitimini incessanter fideliter atque propter. Cum presenti carta nostra per nos et nostros successores concedimus vobis dicto Vitali et successoribus vestris, quod vos vel vestris et quos volueritis possetis construere seu hedificare ac construhi seu hedificari facere unum casale molendini bladerii unius mole in quodam pacuo quod est contiguum casali molendinorum vocatorum Molins Sobirans in cequia suam termino dicte ville et ducere seu duci facere ad dictum molendinum quendam alveum sive braçal aque que pergreditur et discurrit a cequia vocata de Serriano et revertitur ad dictam cequiam. Hanc autem concessionem facimus vobis dicto Vitali de Almenar et vestris et quibus volueritis perpetuo sine cum iuris preiudicio alieni. Sint melius dici et intelligi potest ad vestrum uxoriue salvamentum et bonum intellectum ad dandum vendendum, impignorandum, atributandum et alia quomodolibet alienandum et ad omnes vestras voluntates inde libere faciendas mandantes per presentem Baiulo Cathalonie Generali, necnon Baiulo dicte ville de Almenario ceterisque officialibus nostris presentibus et futuris quod concessionem nostram huius in firmam habeant et observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari et non conveniant nec aliquam convenire permittant aliqua ratione in cuius rei testimonium presentem fieri iussimus nostro sigillo pendenti munitam. Datum Ilerde tribus nonas iunii anno Domini millesimo CCC XX octavo.

ACA, Cancelleria Reial, reg. 475, f. 87-87v. Inèdit.

Nouvelles données sur la circulation monétaire en Roussillon vers la fin du XVe siècle : les monnaies d'un dépotoir de Perpignan (Pyrénées-Orientales, France).

PAR JÉRÔME BÉNÉZET¹,
JEAN-PIERRE LENTILLON²,
ANNIE PEZIN³

La seconde moitié du XVe siècle est une période de grande instabilité politique au sein de la couronne catalano-aragonaise. La révolte latente en Catalogne après la mort de l'*Infant* Charles de Viana en 1461 pousse le roi d'Aragon à signer le 9 mai 1462 le traité de Bayonne avec le roi de France Louis XI. Ce dernier met à sa disposition des troupes armées en contrepartie de l'engagement de 300 000 écus d'or. En garantie, le roi de France peut percevoir les revenus des Comtés de Roussillon et de Cerdagne et y occuper les places fortes. La Catalogne apaisée vers 1472, le roi d'Aragon se retourne vers le Roussillon qu'il veut récupérer des mains des Français. Toutefois, après une tentative plus ou moins fructueuse en 1473-1475, la région est à nouveau sous le contrôle total des Français au début de l'année 1476. Ce n'est qu'en 1493 que le roi Charles VIII rétrocèdera le Roussillon et la Cerdagne à Ferdinand II d'Aragon, devenu aussi roi de Castille par son mariage.

Malgré ce tumulte, il semble que des travaux assez conséquents aient été effectués durant cette période dans le secteur de la Loge de Mer et de l'Hôtel de Vil-

1. Doctorant en archéologie, Université de Provence / Aix-Marseille I.

2. Membre correspondant de la S.F.N. et de la S.E.N.A.

3. Chargée d'études I.N.R.A.P.

le. En effet, dans le patio de ce dernier a été réalisée une fouille préventive en novembre et décembre 2001, dirigée par l'un d'entre nous (A. Pezin), mettant en évidence, parmi les nombreux vestiges identifiés, plusieurs structures abandonnées dans la seconde moitié du XVe siècle. L'une d'entre elles est une cave dont le riche remplissage⁴ a permis de proposer — à travers l'étude de la céramique⁵, du verre⁶ et des monnaies⁷ — une datation assez resserrée dans le temps.

La fouille intégrale de ce dépotoir mais aussi le tamisage complet des sédiments qui en sont issus — effectué par A. Pezin — ont permis de récolter un nombre assez conséquent de monnaies (51 au total), de même que trois jetons (un de Tournai et deux autres de Nuremberg, datés de la fin du XVe siècle⁸) et un poids monétaire français pour peser les florins catalans (type Crusafont 1999, 248 n° 121). On peut déjà mettre de côté les deux monnaies antiques qui sont apparues (deux as indéterminables), bien entendu résiduelles. De même, les dix monnaies médiévales totalement frustes seront mises à l'écart puisqu'elles n'apportent aucun renseignement d'ordre chronologique ou géographique. Restent donc trente-neuf monnaies médiévales identifiables, soit 76 % des éléments numismatiques (et 80 % des monnaies médiévales).

1. INVENTAIRE DESCRIPTIF DES MONNAIES MÉDIÉVALES

1.1. Le royaume de France

17 monnaies parmi les 39 identifiables — soit près de 44 % — sont issues d'ateliers contrôlés par les rois de France, dont celui de Perpignan durant les périodes de 1463 à 1473 et de 1475 à 1493 (Fig. 1). Toutes celles qui ont pu être attribuées à un règne appartiennent à celui de Louis XI. Seuls deux ateliers ont pu être identifiés, celui de Perpignan bien sûr, qui domine très largement, mais aussi celui de Montpellier, tandis que d'autres monnaies sont trop abîmées pour pouvoir obtenir ces renseignements.

Il faut ajouter que tous les types de monnaies françaises en circulation à cette époque ne sont pas représentés dans ce lot : il manque bien entendu celles à fort pouvoir libératoire (en or ou en argent), mais aussi quelques autres que l'on sait pourtant frappées à Perpignan : le hardi et le liard qui semblent très rares pour cet atelier mais néanmoins mentionnés anciennement (vente Marcheville, 1re partie

4. Celui-ci a été dénommé Us 133 lors de la fouille.

5. Etude préliminaire de Patrice Alessandri, ingénieur d'études I.N.R.A.P., dans Pezin et *alii* 2001.

6. Etude de Jordi Mach, étudiant en maîtrise à l'université de Provence / Aix-Marseille I.

7. Etude préliminaire de Jérôme Bénézet et Jean-Pierre Lentillon dans Pezin et *alii* 2001, 35-37.

8. Etude de Jacques Labrot, président du Centre National de la Recherche sur les Jetons et Méraux du Moyen-Âge, dans Pezin et *alii* 2001, 38-39.

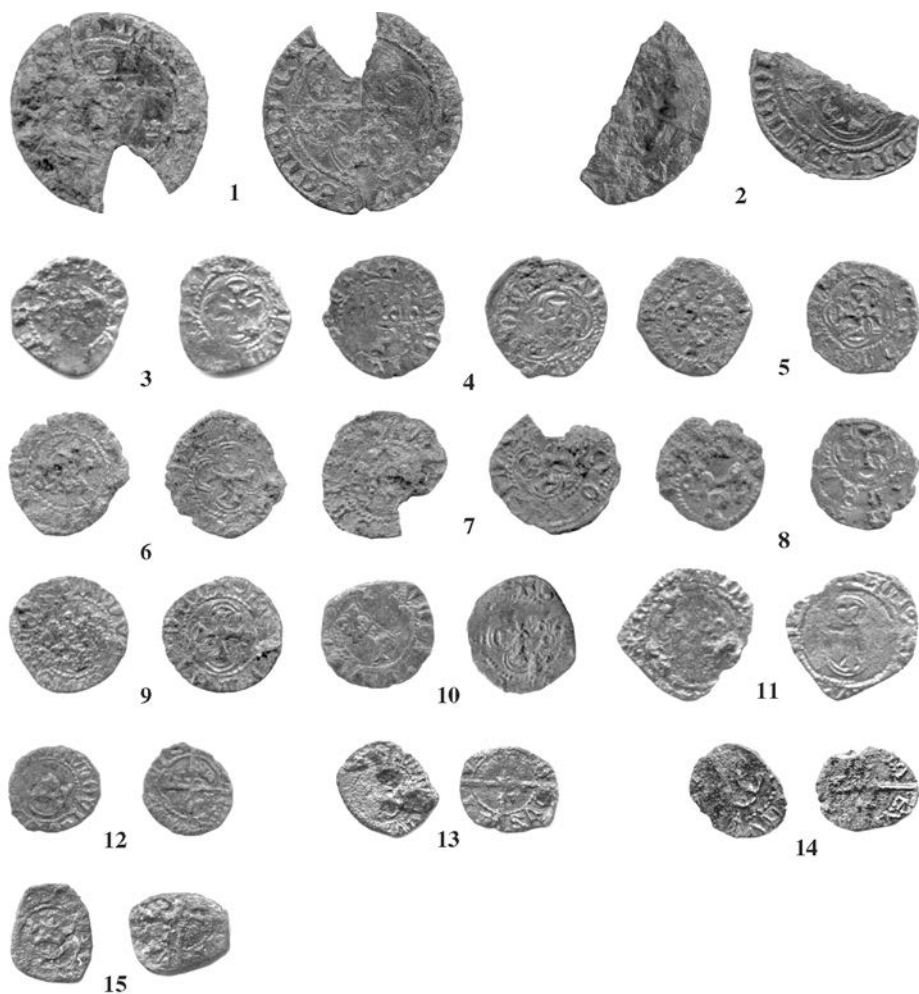

Fig. 1 : sélection de monnaies du royaume de France issues du comblement de la citerne 133 de l'Hôtel de Ville.

du 22 au 26 novembre 1927), sans oublier les oboles au lis, pourtant présentes parmi les monnaies du couvent des Dominicains (Doutres, Castellvi 1995).

1.1.1. *Blancs à la couronne*

Seules deux monnaies de ce type sont apparues, en mauvais état de conservation d'ailleurs, ce qui a malheureusement empêché toute détermination précise⁹.

9. Nous remercions à cette occasion Michel Dhénin, conservateur en chef de la Bibliothèque Nationale de France,

La première d'entre elles (n° 1) est complète et laisse apparaître le nom d'un roi Charles, qui peut être aussi bien Charles VII (4e émission de 1456-1461)¹⁰ que Charles VIII (émission de 1488-1498)¹¹. Le second exemplaire (n° 2) n'est représenté que par une moitié et l'avvers est totalement fruste. Il n'est donc possible que de lui attribuer une datation large, vers 1436-1540.

N° 1. Poids : 2,11 g (mq) ; diamètre : 26,5 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 8 h.

N° 2. Poids : 0,97 g (mq) ; épaisseur : 0,5 mm.

1.1.2. *Patacs de Perpignan*

Cette monnaie, frappée pendant le règne de Louis XI et caractéristique du seul atelier de Perpignan, est la monnaie française la plus courante retrouvée dans cette fosse, avec huit exemplaires. Si la corrosion ne permet pas toujours d'identifier avec précision les variantes de légende de chacun d'entre eux, il est certain que tous appartiennent au type Duplessy 1988, n° 570¹², à l'exception de l'exemplaire n° 4, du type Duplessy 1988, n° 570a. En outre, il apparaît que la légende du revers peut être ponctuée par un point (n° 5 et 9), deux points superposés (n° 4) ou un espace vide (n° 6 et 8). Une rosette est parfois présente en fin de légende (n° 3 et 10). Ces variations ne correspondent toutefois pas à des variantes distinctes.

N° 3. Poids : 0,84 g ; diamètre : 15,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 11 h.

N° 4. Poids : 0,65 g ; diamètre : 16 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 4 h.

N° 5. Poids : 0,79 g ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 8 h.

N° 6. Poids : 0,66 g ; diamètre : 17 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 11 h.

N° 7. Poids : 0,55 g (mq) ; diamètre : 18 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 8 h.

N° 8. Poids : 0,52 g ; diamètre : 14,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 8 h.

N° 9. Poids : 0,61 g ; diamètre : 15,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 4 h.

N° 10. Poids : 0,81 g ; diamètre : 16 mm ; épaisseur : 0,4 mm ; axe : 8h.

1.1.3. *Denier tournois*

Un seul denier tournois a été découvert¹³. Celui-ci, quoique assez abîmé, appartient sans doute à la deuxième émission de ce type sous Louis XI, frappé suite

qui nous a donné le maximum d'informations disponibles pour ces deux monnaies au vu de leur mauvais état de conservation.

10. Duplessy 1988, n° 519c ; Lafaurie 1951, n° 514c.

11. Duplessy 1988 n° 587 ; Lafaurie 1951 n° 562.

12. Lafaurie 1951, n° 552

13. Nous devons, là encore, l'identification à M. Dhénin.

à l'ordonnance royale du 15 septembre 1476¹⁴, ce qui en fait la monnaie la plus récente de ce dépotoir. Le point 4e visible sur l'avvers permet de l'attribuer à l'atelier de Montpellier mais quelques imperfections de la légende du revers pourraient attester qu'il s'agit d'un faux d'époque.

N° 11. Poids : 0,91 g ; diamètre : 16/19 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 9 h.

1.1.4. *Oboles tournois à la couronne (2e type)*

Dans ce dépotoir, c'est le seul type d'obole¹⁵ que l'on ait retrouvé parmi les monnaies françaises, quoiqu'un type distinct soit apparu en d'autres occasions, celui au lis (Doutres, Castellvi 1995)¹⁶. Le type à la couronne a été frappé dans tous les ateliers du royaume, suite à une décision royale du 20 novembre 1467 (Duplessy 1988, 256) et cela jusqu'en 1476. Il est toutefois probable que celles qui sont issues de l'atelier de Perpignan ne soient pas postérieures à 1473, époque à laquelle le Roussillon retourne provisoirement (deux ans) entre les mains du roi d'Aragon. En effet, le laps de temps relativement réduit qui sépare la reprise de Perpignan (le 10 mars 1475) à l'ordonnance royale ordonnant de nouvelles émissions d'oboles avec un type différent (le 15 septembre 1476) semble trop réduit pour imaginer de nouvelles frappes à cette époque, d'autant plus que le Roussillon ne fut totalement sous domination française qu'au début de l'année 1476, après la chute du château de Salses. Ce n'est d'ailleurs qu'en 1476 qu'un nouveau bail a été concédé (Lafont 1989, 10).

Ici encore, l'atelier de Perpignan domine largement (n°s 12 et 13), avec deux exemplaires sur les quatre recensés. Celles-ci ne se distinguent de celles des autres ateliers que par la présence d'un P au centre de la croix du revers, comme toutes les monnaies issues de l'atelier de Perpignan d'ailleurs. Il a été retrouvé une autre obole à la couronne portant un P au centre de la croix du revers (n° 14), caractéristique de l'atelier de Perpignan, mais les légendes dégénérées comme le faible contenu en argent du métal employé nous incitent à y voir un faux d'époque. Reste un dernier exemplaire de ce type (n° 15), que l'on ne peut attribuer à un quelconque atelier puisqu'il n'apparaît aucun signe distinctif, peut-être à cause de son mauvais état de conservation et des concrétions qui la recouvrent partiellement.

N° 12. Poids : 0,65 g ; diamètre : 13 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 6 h.

14. Duplessy 1988, n° 563A.

15. Duplessy 1988, n° 566 ; Lafaurie 1951, n° 549a.

16. Duplessy 1988, n° 564 ; Lafaurie 1951, n° 549

N° 13. Poids : 0,52 g ; diamètre : 11/13 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 4 h.

N° 14. Poids : 0,39 g ; diamètre : 11,5/14 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 6 h.

N° 15. Poids : 0,96 g ; diamètre : 11,5/14,5 mm ; épaisseur : 2 mm ; axe : 6 h.

1.1.5. Monnaies d'origine française difficilement identifiables

Deux autres monnaies du royaume de France ont encore été découvertes, mais elles sont généralement en mauvais état de conservation, ce qui rend toute attribution délicate.

La première (n° 16) d'entre elles, incomplète, présente un écu sur l'une de ses faces qui peut la rapprocher de certains petits blancs à la couronne du XVe siècle.

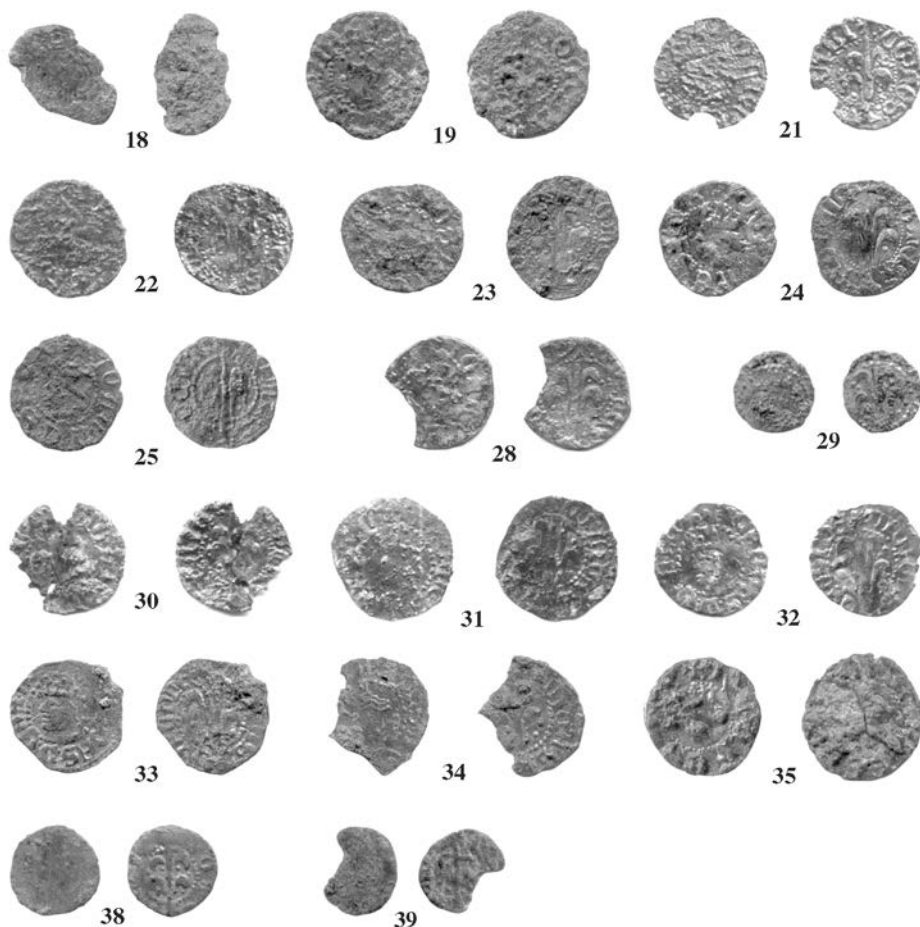

Fig. 2 : sélection de monnaies de la couronne catalano-aragonaise issues du comblement de la citerne 133 de l'Hôtel de Ville.

La seconde monnaie (n° 17), elle aussi très incomplète (une moitié seulement a été retrouvée), laisse apparaître des fleurs de lis sur les deux faces mais la légende est entièrement illisible.

N° 16. Poids : 0,55 g (mq) ; diamètre : 19 mm ; épaisseur : 0,7 mm.

N° 17. Poids : 0,51 g (mq) ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 11 h.

1.2. Le royaume d'Aragon

Les monnaies issues des ateliers du roi d'Aragon — y compris de celui de Perpignan lorsqu'il est sous son contrôle — sont apparues au nombre de 22, soit plus de 54 % du total (Fig. 2). Mais il est probable qu'un certain nombre — si ce n'est la majeure partie — des monnaies totalement frustes doivent s'y rapporter.

Trois règnes sont ici représentés : celui de Jacques Ier (1212-1276), Alphonse V (1416-1458) et Jean II (1458-1463) pour un minimum de deux ateliers : celui de Perpignan et celui de Gérone.

1.2.1. Jacques Ier d'Aragon

Une seule monnaie de ce roi a été retrouvée, dans un état qui montre une durée de circulation très prolongée (deux siècles au moins). En fait, seule une face est observable : on y retrouve toutefois le buste couronné du roi à gauche, dont les caractéristiques permettent de l'attribuer sans ambiguïté à ce règne et à l'atelier de Barcelone (1257-1276) (Crusafont 1982, 214 n° 153 ; Crusafont 1992, 76-77 n°s 308/310).

La découverte de monnaies de ce règne dans des contextes du XVe siècle n'est pas totalement isolée, puisque l'on a pu rencontrer un cas similaire, mais plus vieux de cinquante ans environ, dans le comblement d'une fosse du couvent des Minimes, toujours à Perpignan (étude du mobilier numismatique de J. Bénézet et J.-P. Lentillon dans Passarrius et *alii* 2000, 54-57). Cet usage prolongé doit sans doute être mis en relation avec le nombre considérable de monnaies émises durant ce règne. Il est toutefois possible qu'elle ne soit que résiduelle et due à l'apport de sédiments plus anciens.

N° 18. Poids : 0,31 g (mq) ; diamètre : 0,7 mm.

1.2.2. Alphonse V d'Aragon

Les monnaies de ce roi ne sont pas, là encore, très nombreuses dans ce lot, puisque nous n'avons pu identifier que deux deniers assez usés de l'atelier de Per-

pignan¹⁷. Il sont tous les deux du type à « l'arbre de Valence », émission initiée en conséquence de l'ordonnance royale du 10 juillet 1427 (Botet 1908-1911, II, 245), confirmée à deux reprises (en 1438 et en 1457 : *ibid.*, II, 246-247) jusqu'à la fin de ce règne.

N° 19. Poids : 1,05 g ; diamètre : 17 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 12 h.

N° 20. Poids : 0,32 g (mq) ; diamètre : 16,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 5 h.

1.2.3. Jean II d'Aragon

Les monnaies de ce règne sont les mieux représentées parmi les monnaies d'origine catalane, avec quinze exemplaires. Parmi eux, on compte neuf monnaies (huit deniers et une obole ; n° 29 pour cette dernière) issues de l'atelier de Perpignan, tous les deniers étant du même type¹⁸, sans l'écu situé sous l'arbre du revers et qui appartiendraient donc aux années 1458-1463 (Crusafont 1982, 334-335). Les légendes peuvent varier d'un exemplaire à l'autre, mais l'état général de conservation ne permet pas, bien souvent, de les préciser.

N° 21. Poids : 0,42 g ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,6 mm ; axe : 10 h.

N° 22. Poids : 0,78 g ; diamètre : 16 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 10 h.

N° 23. Poids : 0,53 g ; diamètre : 16,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 9 h.

N° 24. Poids : 0,52 g ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 11 h.

N° 25. Poids : 0,41 g ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 9 h.

N° 26. Poids : 0,42 g (mq) ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 10 h.

N° 27. Poids : 0,77 g ; diamètre : 16,2 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 2 h.

N° 28. Poids : 0,49 g (mq) ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 7 h.

N° 29. Poids : 0,29 g ; diamètre : 11 mm ; épaisseur : 0,6 mm ; axe : 12 h.

Les six derniers exemplaires de ce règne sont des deniers dits *rocarbentins* issus de l'atelier de Gérone et frappés, semble-t-il, entre 1462 et 1469 (Botet 1908-1911, II, 281), peut-être même jusqu'en 1476 (Crusafont 1982, 133). A notre connaissance, cette monnaie ne s'était jusqu'ici retrouvée en Roussillon qu'au couvent des Dominicains à Perpignan (Doutres, Castellvi 1995) mais dans des proportions bien moindres (2 exemplaires contre 18 de Perpignan pour le seul règne de Jean II).

N° 30. Poids : 0,46 g (mq) ; diamètre : 15,5 mm ; épaisseur : 1 mm ; axe : 12 h

17. Tous deux du type Crusafont 1982, 304 n° 394 ; Crusafont 1992, 135 n° 830.

18. Crusafont 1982, n° 473A, avec les diverses variantes de légende recensées.

- N° 31. Poids : 0,49 g ; diamètre : 17,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 7 h.
 N° 32. Poids : 0,72 g ; diamètre : 17,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 11 h.
 N° 33. Poids : 0,71 g ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 3 h.
 N° 34. Poids : 0,40 g (mq) ; diamètre : 16 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 4 h.
 N° 35. Poids : 0,57 g ; diamètre : 16,5 mm ; épaisseur : 0,5 mm.

1.2.4. *Alphonse V ou Jean II d'Aragon*

Quelques monnaies, enfin, peuvent être attribuées à l'atelier de Perpignan et à Alphonse V ou à Jean II d'Aragon, mais leur mauvais état de conservation ne permet pas d'en dire davantage. Ce sont deux deniers (n°s 36 et 37) et deux oboles (n°s 38 et 39).

- N° 36. Poids : 0,50 g (mq) ; diamètre : 14,5 mm ; épaisseur : 1,2 mm.
 N° 37. Poids : 0,40 g (mq) ; diamètre : 15 mm ; épaisseur : 0,5 mm.
 N° 38. Poids : 0,24 g ; diamètre : 11,8 mm ; épaisseur : 0,5 mm ; axe : 11 h.
 N° 39. Poids : 0,20 g (mq) ; diamètre : 11,3 mm ; épaisseur : 0,5 mm.

1.3. Monnaies impossibles à identifier

Dix monnaies, enfin, posent de sérieux problèmes d'identification, que ce soit à cause de leur grande fragmentation ou de l'impossibilité de lire les légendes et observer convenablement les représentations.

Parmi eux, deux deniers (n°s 40 et 41) et trois oboles (n°s 42, 43 et 44) pourraient appartenir aux émissions catalanes, mais sans certitude. Une autre monnaie (n° 45) pourrait être d'origine française mais là encore le doute subsiste. Restent finalement les fragments de quatre autres monnaies (n°s 46, 47, 48 et 49) pour lesquelles la seule certitude est qu'elles sont médiévales.

2. ESSAI DE DATATION DU COMPLEMENT À TRAVERS LES MONNAIES

Le comblement de cette cave a été daté par la céramique du troisième quart du XVe siècle (étude céramologique préliminaire de P. Alessandri dans Pezin et *alii* 2001). Le verre, dans ce contexte, ne permet pas de s'avancer dans une précision meilleure que la fin du XVe siècle, essentiellement à cause du manque d'ensembles de référence pour cette période (information de J. Mach). L'étude du lot de monnaies, assez conséquent, permet par contre d'ap-

porter quelques indications précieuses pour fixer une chronologie relativement resserrée.

La monnaie la plus récente de cet ensemble est un denier de l'atelier de Montpellier (n° 11) frappé en vertu d'une ordonnance royale du 15 septembre 1476. Les autres monnaies appartiennent presque toutes à la période qui s'étend de 1458 à 1476. Les monnaies de Charles VIII sont ici absentes — sauf peut-être l'un des deux blancs à la couronne, comme nous l'avons vu plus haut — mais elles ne paraissent avoir eu qu'une diffusion limitée en Roussillon : on retrouve, par exemple, seulement deux monnaies de ce règne au couvent des Dominicains contre vingt-sept de Louis XI et vingt de Jean II d'Aragon (Doutres, Castellvi 1995).

En outre, on constate la totale absence des monnaies frappées à Perpignan à partir de 1494-1495, donc peu après le rattachement du Roussillon au royaume d'Espagne, pourtant extrêmement présentes en Roussillon dès leur création du fait de leur frappe en d'énormes quantités. Il faudrait donc situer le comblement de cette fosse sous l'occupation française. Un autre indice en ce sens nous est donné par la présence d'un poids monétaire d'origine française pour peser les florins catalans (type Crusafont 1999 n° 121 ; étude de J. Bénézet et J.-P. Lentillon dans Pezin et *alii* 2001, 37) ainsi que les trois jetons mentionnés plus haut.

L'ensemble de ces observations permet d'affirmer que le comblement de cette structure s'est effectué dans le dernier quart du XVe siècle, plus précisément vers 1476-1495.

3. LA CIRCULATION MONÉTAIRE EN ROUSSILLON VERS LA FIN DU XVE SIÈCLE

Nous pouvons d'ores et déjà signaler qu'aucun trésor monétaire de cette période n'a pour l'instant été signalé dans la plaine roussillonnaise. Cet ensemble s'avère donc extrêmement intéressant pour l'étude de la circulation monétaire dans le Roussillon du bas Moyen-Âge. Nous utiliserons toutefois, en guise de complément, quelques autres découvertes, inédites ou déjà publiées, mais souvent sans contexte stratigraphique, ce qui ne permet que des approximations mais dont l'apport n'est pas à négliger.

Les monnaies de la seconde moitié du XVe siècle, découvertes sans contexte stratigraphique véritable, dans l'église du couvent des Dominicains semblent indiquer un apport de monnaies de divers Etats de l'Europe occidentale. En effet, à côté d'une large majorité de monnaies françaises ou catalanes, prennent place quelques autres de provenance très variée mais la plupart du temps réduites à l'unité : à l'est le Béarn (Gaston de Foix, un liard ; Catherine, un de-

nier¹⁹) et la Navarre (Charles de Viane, valeur non indiquée) ; à l'est, Avignon (Innocent VIII, un denier) et les villes italiennes de Pérouse (un *picciolo*) et Milan (François Sforza, un *sesino*), peut-être aussi Asti (une obole du XVe siècle), sans oublier Gênes (Charles VII, un petit denier, sous autorité française il est vrai) et la Sicile (Jean II d'Aragon, cinq monnaies sous autorité catalane) ; au nord, les Pays-Bas méridionaux (un denier noir du XVe siècle). Nous avons en outre pu recenser une monnaie en provenance du royaume de Castille (Henri IV, un *quartillo*) dans les environs de Salses.

Par contre, dans le comblement de l'ensemble 133 de l'Hôtel de Ville, toutes les monnaies proviennent soit du royaume de France, soit de la Catalogne voisine. Cela pose donc le problème du moment de l'arrivée de toutes ces autres monnaies. Il est possible que ce modeste afflux de monnaies étrangères soient le résultat des activités commerciales de la capitale roussillonnaise et de ses marchands, essentiellement à travers la production drapière locale et son exportation dans l'occident méditerranéen et notamment le sud de l'Italie, encore bien vivaces à cette époque (G. Languier dans Sagnes 1999, 193-194). Quoi qu'il en soit, il est évident que les monnaies retrouvées dans ce remblai sont celles qui ont eu le plus grand impact dans les transactions quotidiennes roussillonnaises vers la fin du XVe siècle.

Les monnaies frappées dans l'atelier de Perpignan sont bien entendu les mieux représentées. Dans tous les contextes roussillonnais de cette époque on retrouve essentiellement des frappes de cet atelier, qui assure ainsi la quasi-totalité de l'approvisionnement des Comtés en menue monnaie : dans la fosse 133, on retrouve 25 monnaies de Perpignan, soit plus de 77 % des monnaies médiévales identifiées. C'est bien entendu le *patac*, monnaie emblématique de cette période et d'un type propre à cet atelier, qui domine conjointement avec les deniers de Jean II d'Aragon, quoique ces derniers soient généralement un peu moins nombreux parmi les découvertes autres que celle de l'Hôtel de Ville (Fig. 3). Seuls quelques deniers de Gérone, ville distante d'une soixantaine de kilomètres, et certaines monnaies issues d'ateliers monétaires français rarement identifiés parviennent en quantités significatives durant cette période, mais leur quasi absence ailleurs que dans l'église des Dominicains et l'Hôtel de Ville²⁰ semble toutefois indiquer leur faible diffusion, ou du moins leur introduction dans les Comtés à une période bien précise — celle de l'occupation française — et leur rapide disparition ensuite. Cet approvisionnement essentiellement local est bien éloigné

19. Les fouilles de l'église de Baillestavy, en Conflent, ont livré un exemplaire similaire (fouille de G. Mut en 1992 ; étude numismatique de J. Bénézet et J.-P. Lentillon). Une dernière monnaie de ce type provient du *Castell Vell* de Salses (étude numismatique de J. Bénézet et J.-P. Lentillon).

20. Nous n'avons pu inventorier qu'une obole à la couronne, issue d'un atelier non identifié, découverte au prieuré Ste Marie du Vilar (commune de Villelongue-dels-Monts). Les monnaies de Gérone ne nous sont pour l'instant pas connues en dehors des deux sites perpignanais mentionnés plus haut.

des phénomènes attestés dès le courant du siècle suivant où les monnaies étrangères au Roussillon jouent un rôle beaucoup plus important, certainement en relation avec la présence de troupes de la monarchie castillane, que ce soit à Salses ou à Perpignan même.

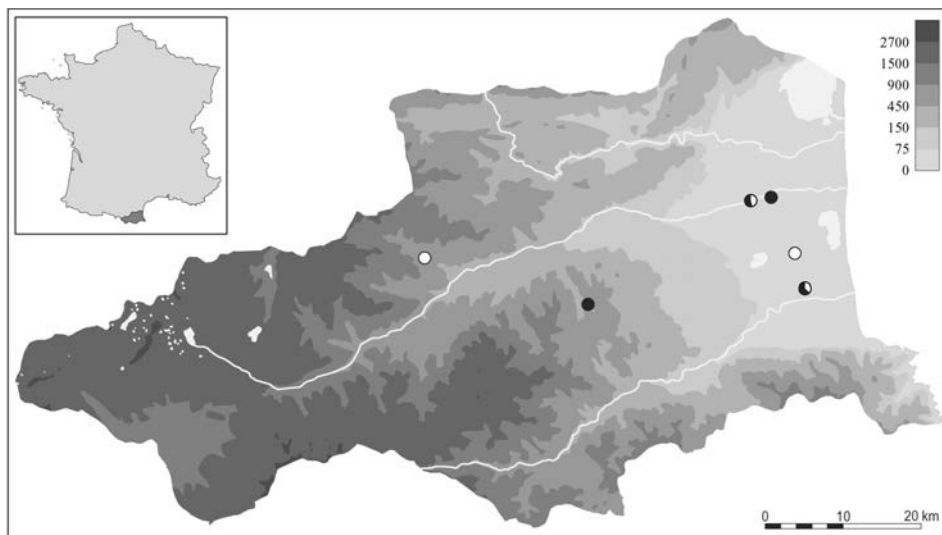

Fig. 3 : Représentation des *patacs* de Louis XI (en noir) par rapport aux deniers et oboles de Jean II d'Aragon (en blanc).

Si l'on a pu mettre en évidence que le *patac* — monnaie perpignanaise frappée sous autorité française — est la menue monnaie la plus courante à cette époque, on constate que le monnayage catalan — perpignanaise ou non — est majoritaire (54 %), notamment grâce aux deniers *rocabertins* qui permettent un renouvellement constant de la monnaie catalane.

Cela permet de mettre en évidence deux phénomènes : tout d'abord les autorités françaises n'ont pas voulu — ou pas pu²¹ — exclure de la circulation monétaire locale les monnaies catalanes au profit de leur propre monnayage, et ce malgré la frappe de toutes les valeurs libératoires de monnaies à Perpignan même, qu'elles soient d'or, d'argent ou de billon. D'ailleurs, l'introduction du *patac*, monnaie propre aux Comtés et donc certainement bien mieux adaptée aux exigences locales que les monnaies proprement françaises marque bien le compromis adopté par les autorités françaises.

On explique aussi bien mieux la relative abondance des deniers de Gérone dans les contextes stratigraphiques de l'occupation française de la fin du XVe

21. Mais on peut remarquer, contre cela, qu'aucune ordonnance royale ne vient en interdire la circulation.

siècle. Ceux-ci étaient issus d'une cité relativement proche du Roussillon, mais surtout le type adopté est le même que celui des deniers et oboles frappés à Perpignan sous Alphonse V puis Jean II d'Aragon, c'est-à-dire au « *ramet* », la légende du revers étant la différence la plus notable. Ce mimétisme des deniers *rocabertins* sur le monnayage de billon traditionnel perpignanais ne pouvait qu'attirer la confiance des Roussillonnais, malgré le contenu assez faible en argent de l'alliage employé, pour des représentations qu'ils avaient l'habitude de voir sur leurs monnaies depuis un demi-siècle environ. Par l'intermédiaire des deniers de Gérone, le renouvellement de la monnaie catalane en Roussillon était ainsi provisoirement assuré.

CONCLUSION

Les monnaies du comblement de cette cave permettent de se faire une meilleure idée du contenu d'une modeste bourse roussillonnaise du dernier quart du XVe siècle. L'alimentation en petit monnayage frais est quasi exclusivement local et, pour ce qui provient de l'extérieur, essentiellement issu de villes proches, telles que Gérone ou Montpellier. Il en sera de même pendant tout le règne de Ferdinand V de Castille et le début de celui de Charles Quint, période pendant laquelle se développent considérablement les frappes locales. Celles de Perpignan semblent d'ailleurs particulièrement importantes, ce qui a fortement limité les entrées de petites monnaies étrangères, si ce n'est probablement par l'intermédiaire des soldats installés par la monarchie castillane dans les principales forteresses que sont Salses et Perpignan. Par la suite, l'atelier perpignanais diminuant ses frappes, les monnaies locales des villes voisines de la Catalogne, telles que Puigcerda, puis Vic et surtout Banyoles et Granollers, vont s'introduire avec plus de force, jusqu'à sérieusement concurrencer la monnaie locale dans le cas des *ardits* de Puigcerda au point que les autorités perpignanaises vont s'en plaindre auprès du roi en 1585.

Malgré ces avancées dans la connaissance des phénomènes monétaires dans la plaine roussillonnaise à la fin du XVe siècle, il reste encore beaucoup à comprendre. En effet, seules les monnaies de faible valeur libératoire sont ici représentées, si ce n'est un blanc et la moitié d'un autre. En cela, on peut dire que cette découverte se distingue nettement d'un trésor monétaire dont l'utilité est, justement, de mieux cerner les mentalités des populations face aux monnaies jugées par eux de forte valeur ou du moins de valeur sûre. Ainsi, l'analyse de la circulation monétaire n'est-elle que partiellement appréhendée si l'on ne peut bénéficier que des données issues de l'étude d'ensembles stratifiés ou de trésors. Espérons, par conséquent, qu'un jour prochain un trésor de cette même période sera retrouvé en Roussillon et, surtout, porté à la connaissance de tous.

BIBLIOGRAPHIE :

- Botet 1908-1911 : BOTET Y SISÓ (J.), *Les monedes catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolingies, comtals, senyorials, reyls y locals propries de Catalunya*, Barcelone, 3 vol., 1908-1911.
- Crusafont 1982 : CRUSAFONT I SABATER (M.), *Numismatica de la corona catalano-aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid, 1982.
- Crusafont 1990 : CRUSAFONT I SABATER (M.), *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Barcelone, 1990.
- Crusafont 1992 : CRUSAFONT I SABATER (M.), *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992 (Las Monedas Españolas, IV).
- Crusafont 1999 : CRUSAFONT I SABATER (M.), *Els pesals monetaris medievals de la corona catalanoaragonesa*, Barcelone, 1999.
- Doutres 1998 : DOUTRES (B.), La circulation monétaire à la fin du XVe siècle, *La Pallofe*, 40, 1998, 43-54.
- Doutres, Castellvi 1995 : DOUTRES (B.), CASTELLVI (G.) coll., Les fouilles de l'église des Dominicains. La numismatique, *Les Dominicains de Perpignan*, Perpignan, 1995, 31-45.
- Duplessy 1988 : DUPLESSY (J.), *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793). I. De Hugues Capet à Louis XII*, Paris, 1988.
- Lafaurie 1951 : LAFAURIE (J.), *Les monnaies des rois de France. Hugues Capet à Louis XII*, Paris-Bâle, 1951
- Lafont 1989 : LAFONT (V.), Monnaies frappées à Perpignan de 1463 à 1493 par Louis XI et Charles VIII (première occupation française), *Hommage à Victor Lafont*, 1989, 9-15 (La Pallofe, hors série).
- Mut 1988 : MUT (G.), Fouilles et monnaies anciennes de Baillestavy (I). De l'utilisation archéologique des monnaies trouvées en fouilles, *Cahiers des amis du vieil Ille et des villages voisins*, 101, 1988, 17-23.
- Mut 1988b : MUT (G.), Fouilles et monnaies anciennes de Baillestavy (II), *Cahiers des amis du vieil Ille et des villages voisins*, 102, 1988, 13-19.
- Passarrius et alii 2000 : PASSARRIUS (O.) dir., PUIG (C.), BÉNÉZET (J.), LENTILLON (J.-P.), *Couvent des Minimes, DFS d'évaluation archéologique, janvier 2000*, A.A.P.O., S.R.A. Languedoc-Roussillon, 2000.
- Pezin et alii 2001 : PEZIN (A.) dir., ALESSANDRI (P.), KOTARBA (J.), PISKORZ (M.), BENEZET (J.), LENTILLON (J.-P.), LABROT (J.), AUDOUIT (F.) *Nouvelles données sur le centre urbain médiéval de Perpignan et sur l'Hôtel de Ville*, D.F.S. d'évaluation archéologique, SRA Languedoc-Roussillon, 2001.
- Sagnes 1999 : SAGNES (J.) dir., *Nouvelle Histoire du Roussillon*, Perpignan, 1999.

Noves varietats inèdites

J. VALL-LLOSERA I TARRÉS

L'estudi curós de les monedes sovint ens revela l'existència de varietats que han passat desapercebudes i que romanen inèdites. Seguint en la línia del nostre anterior treball a l'*Acta Numismàtica*, núm. 31 en presentarem algunes més.

Abans, però, caldrà aclarir que la peça que vàrem atribuir, per bé que amb cautela, a Camprodon, és en realitat un petit coure italià. Haviem indagat la part italiana dels dominis dels Àustria, però ni jo mateix ni cap dels amics que varen examinar la peça no sospitàrem que el bust no fos d'un dels Felip hispans, sinó d'un altre personatge completament aliè. Val a dir que la similitud era molt gran. Cal, doncs, i malauradament, desmentir aquella atribució.¹

Vegem, ara, les novetats que aportem:

1. DINER D'EMPÚRIES D'HUG II VARIANT DE LLEGENDA

Ponç I (1040-1078), en morir, divideix els seus dominis, els comtats d'Empúries-Peralada, entre els seus dos fills. Al segon, Berenguer, li deixà Peralada i altres indrets que inclouen castells com els de Rocabertí i Quermançó, sotmesos en feu al primogènit, Hug II, que heretà el comtat d'Empúries (1078-1116). Per tant, es podria dir que fou el primer, a títol únic, comte d'Empúries.

D'aquest comte Hug II presentem el diner següent:

a/ X HUGO COMIT

1. J. VALL-LLOSERA I TARRÉS, «Nous tipus i varietats de monedes catalanes». *Acta Numismàtica*, núm. 31, 2001, p. 97-104. La peça italiana en qüestió és de la seca de Casale (Piemont). Es tracta d'un quart d'aram del duc Guillem Gonzaga. Vegeu *Corpus Numorum Italicorum*, vol. II (Piemont-Sardenya), p. 144. Un exemplar semblant, el núm. 59, és descrit a la p. 152 i il·lustrat a les làmines.

Llegenda en disposició normal que comença sota el coll. Bust del comte que mira a l'esquerra.

r/ + IMIVRIAS

Creu interior equilatral amb una petita creueta amb forma d'aspa en el tercer quart.

Pes: 0,69 g Ø: entre 16 i 18 mm Làmina, núm. 1

Hug II continua amb la tipologia del seu predecessor, del qual només es coneix un únic òbol, i començà la fabricació de diners, que probablement siguin els més interessants d'examinar dins el numerari emporità. No només per ser els únics que porten l'efígie del comte, presentant-lo tant a dreta com a esquerra, sinó perquè difícilment es troben dos exemplars iguals, per les diverses varietats de llegenda i/o situació de l'aspa en els quartejats del revers.

A. M. Balaguer en el seu corpus sobre la moneda comtal publica vuit diners d'aquest tipus amb el bust mirant a l'esquerra que es podrien separar en:

- a) segons si porten la llegenda de l'anvers en disposició retrògrada o normal.
 - llegenda de l'anvers retrògrada: 3 exemplars, fotografies 1, 2 i 3.
 - llegenda de l'anvers normal: 6 exemplars, fotografies 4, 5, 6, 7, 8 i la descrita.
- b) segons si l'aspa de la creu interior del revers està situada en el tercer o quart espai.
 - + en el tercer espai: 7 exemplars, fotografies 2, 3, 4, 5, 6, 8 i la descrita.
 - + en el quart espai: 2 exemplars, fotografies 1 i 7.

Tanmateix, dins d'aquests vuits diners publicats hi podem trobar fins a sis varietats de llegenda per l'anvers i sis per al revers. Curiosament els tres diners amb la llegenda retrògrada a l'anvers presenten la mateixa varietat.

El diner que descriu ens mostra un nou acabament de llegenda de l'anvers inèdit, com és el d'acabar en «COMIT». Cal recordar que es coneixien les varietats: COMTI, COMITE, COMTI, COIMT, COITI i una amb una sorprenent llegenda SVOMIDV.

La moneda en qüestió es podria classificar dins el grup majoritari que presenten la llegenda de l'anvers en disposició normal i la creueta del revers en el tercer quadrant.

Bibliografia

- BOTET, J. *Les monedes catalanes*. Vol. I. Barcelona, 1908.
 DALMAU, R. *Els castells catalans*. Barcelona, 1967.
 BALAGUER, A. M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona: IEC, 1999.
 — *Acta Numismàtica* [Barcelona], núm. 14 (1984). «Reconsideració de l'amonedatge del comtat d'Empúries en base a un tipus inèdit atribuït a Ponç Hug III (1230-1269)»

2. DUES VARIETATS INÈDITES DEL 'CORNADO' DE JOAN I CATERINA DE NAVARRA

La moneda navarresa destaca per la seva singularitat, tant pel que fa als seus valors com per la seva tipologia, com poques a Europa. Tot i els estudis i treballs que s'han fet: J. Marín, J. Bérdua, M. Crusafont, etc., caldria que algú es proposés l'elaboració d'un corpus de la moneda medieval navarresa, ja que són moltes les peces que han anat apareixent i alhora aportant noves varietats de llegendes, estampes, etc. Des d'aquí, només pretenc aportar un petit gra de sorra presentant aquests *cornados* de Caterina i Joan d'Albret (1483-1512).

Descripció

a/ Llegenda no visible. Inicials dels reis sota corona: anell I punt K anell

r/ Apareix incús l'encuny de l'anvers.

Pes: 0,855 g Ø: 16 mm Làmina, núm. 2

Aquest *cornado* segueix el tipus base d'aquestes monedes, és a dir, l'anvers presenta les inicials dels reis Joan III d'Albret (1491-1516) i Caterina I de Foix (1483-1517), en les formes llatines com s'escriuen els seus noms, I K. La peculiaritat d'aquesta moneda s'observa clarament en el revers on no hi figura la creu interior voltada de llegenda, sinó que hi ha quedat incús l'encuny de l'anvers.

Pel que fa a la segona moneda, la novetat és força més important, perquè es tracta d'un nou tipus.

a/ IOHANES...

Inicials dels reis sota corona: K mirant a l'esquerra i I.

r/ (SIT NOM)EN·DOM(INI...) Creu interior.

Pes: 0,635 g Ø: entre 14 i 16 mm Làmina, núm. 3

D'aquesta moneda només se'n coneixia un únic tipus, deixant de banda les varietats de llegenda existents, la que porta les inicials de Juan i Caterina en la forma I K sota corona. La moneda que presento porta les inicials intercanviades, és a dir K I i la lletra K mira en sentit contrari. Aquesta peculiaritat es produí en gravar les inicials en positiu i no en negatiu sense pensar que un cop s'encunyés la moneda, es veurien al revés. Per contra, però, aquest error es degué detectar immediatament en començar-ne la fabricació; d'aquí que només se'n conegui aquest exemplar.

Bibliografia

MARÍN, J. *La moneda navarra y su documentación 1513-1838*. Madrid, 1975.
 BÉRGUA, J.; IBÁÑEZ, M. i LIZÁRRAGA, J. *Historia de la moneda de Navarra*.
 CRUSAFONT, M. *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*. Madrid, 1992.

3. PROBABLE PROVA D'UN MIG RAL DE VALLADOLID DE FELIP III

Les monedes de mig ral de la ceca de Valladolid són d'una raresa extrema, poquíssimes són conegudes amb l'assajador F i un exemplar amb l'assajador A inèdit fins que sortí a la llum en una subhasta l'any 1996.

La moneda que presento és diferent a totes elles per molts motius.

Descripció

a/ PHILIPPVS D G OMNIVM

Monograma del nom del rei sota corona, entre D superada d'anell i banderola de tres esquinçalls (marca de seca) a l'esquerre i I superada d'anell a la dreta.

r/ HISPAN REGNORVM REX · 1

(Només visible la primera xifra de la data.) Creu quartejada de castells i lleons dins d'orla lobulada.

Pes, 1,562 g Ø: entre 17 i 18 mm Làmina, núm. 4.

Mig ral o un ral

Segons com comencéssim a examinar la moneda per l'anvers o pel revers podríem dir que es tracta d'un ral o de mig ral, però no sense plantejar-nos alguns dubtes.

En un primer cop d'ull hom podria pensar que és un ral en veure el revers amb l'orla lobulada, la data al final de la llegenda i la marca I de l'anvers que semblaria que és el valor. Però, i el monograma? Un altre identificaria ràpidament la moneda com un mig ral pel sol fet de veure-hi el típic monograma que presenten les peces d'aquest valor, però no li lligaria el revers amb l'orla lobulada i l'anvers amb aquesta marca I si no fos que es tractés d'un segon assajador.

Conclusió, davant d'una peça amb monograma i un pes de 1,562 g ens porta a classificar-la com a un mig ral i a buscar algunes hipòtesis per a aquestes peculiaritats.

Felip II o Felip III

Al revers de la moneda es troba la data, però malauradament no se'n poden apreciar les tres darreres xifres, la qual cosa no permet assegurar sota quin regnat fou encunyada.

Tampoc ens dona cap solució la marca de l'assajador D, inèdit en aquest valor, però que es troba en els dos regnats, en concret des del 1595 fins al 1609. Aquesta inicial podria pertànyer a Diego de Valladolid que alguns estudis apunten també com a assajador a Granada durant el regnat de Felip II, del qual es coneixen monedes amb aquesta marca D sense data i per tant anteriors al 1590, any en què es comencen a datar a Granada.

Però la prova podria estar en la llegenda del tipus OMNIVM, que s'introdueix en les monedes datades el 1595 a Valladolid, precisament amb marca D i continuada posteriorment el 1597 en les seques de Granada, Segòvia, Sevilla i Toledo. Vist això, podríem pensar que pertany a Felip II, però durant aquest regnat, els diferents valors encunyats en plata a la seca de Valladolid no tots presenten aquesta llegenda en comú, cosa que sí que succeeix en el regnat de Felip III, 8, 4, 2, 1 i aquesta que seria el valor de mig ral que completaria la sèrie de plata.

Dos assajadors?

No és gens freqüent durant l'època dels Àustries trobar monedes amb dues inicials d'assajadors. En aquesta hi apareixen dues marques.

A l'anvers es poden veure el que serien dues marques d'assajador, una a l'esquerra que seria la D sobre la marca de seca i que ja hem comentat abans i l'altra a la dreta on s'hi pot apreciar una T o una I. Però si fem un repàs als altres valors, només hi trobem una inicial. La hipòtesi més probable és que es tracti d'una I i més en concret d'un 1 en xifres romanes. Afirmant això estariem dient que es tracta del valor d'un ral. Vegem, però, el perquè d'aquesta incongruència i les si-

milituds i confusions abans esmentades entre ésser una moneda d'un ral o de mig ral.

Conclusió

El perquè d'aquestes coincidències amb les peces d'un ral, com són les de portar una orla lobulada, la data al final de la llegenda i aquest valor d'un ral a la dreta del monograma tot i que queda clar que es tracta del valor de mig ral porten a una conclusió. El gravador prengué com a model una peça d'un ral per a l'elaboració de l'encuny del mig ral seguint les característiques dels mitjos rals, però en copià els trets propis dels rals com són l'orla lobulada i la data al final de la llegenda en el revers i a l'anvers, la marca D i la seca a l'esquerra, i aquest valor I a la dreta.

Així doncs, resumint, podríem dir que es tracta d'una suposada prova del valor de mig ral encunyat sota regnat de Felip III que faltava per a completar la sèrie de plata; i el gravador en prendre com a model una peça d'un ral en copià erròniament alguns trets, com era aquesta inexplicable marca I.

Bibliografia

- CALICÓ, X. i F.; TRIGÓ, J. *Numismática española 1474 a 1998*. Barcelona, 1998.
PELLICER, J. *El medio duro*. Barcelona, 1971
— *Glosario de maestros de ceca y ensayadores*. Barcelona, 1975.
RODRÍGUEZ LORENTE, J. *Catálogo de los Reales de a Dos*. Madrid, 1965.
Catàlegs de Subhastes: AUREO.

Tercera addenda de monedes catalanes locals

M. CRUSAFONT I SABATER

Novament, la constant afloració de nous tipus, varietats i exemplars coneguts, però que deixen d'ésser únics, ens han impulsat a redactar una nova aportació al tema de la moneda local. Ho aprofitarem, també, per fer algunes precisions sobre temes ja tractats i per assenyalar novetats publicades per altres estudiosos. Com en les altres ocasions, farem els comentaris seguint l'ordre alfabètic dels noms de les poblacions emissores.¹

Abans d'entrar, però, en el comentari de les novetats de cada població cal que fem algunes consideracions de tipus general.

Botet i Sisó, que només va conèixer les concessions d'Alfons III i que va interpretar erròniament les de Jaume II a Camarasa i Cubells, va creure que l'origen dels amonedaments locals es trobava exclusivament al comtat d'Urgell. Deduïa, per tant, que les concessions d'Alfons no les donava com a rei sinó com a comte d'Urgell. No s'adonà, però, que això era impossible almenys en un cas, el de la vila d'Almenar, que era de domini reial.² Per tant, i amb les noves interpretacions que vàrem proposar per a l'esmentada concessió de Jaume II tenim, entre finals del segle XIII i començaments del XIV, un total de vuit poblacions on s'hi han concedit drets d'emissió, de les quals n'hi ha quatre que són de domini reial (Almenar, Camarasa, Cubells i Lleida) i quatre que pertanyen al comtat d'Urgell (Àger, Agramunt, Balaguer i Ponts). Sembla, però, que hi ha una diferència en l'actuació

1. Al llarg d'aquest treball ens anirem referint al nostre llibre sobre la moneda local, M. CRUSAFONT, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990, i a les dues addicions que hem publicat després: M. CRUSAFONT, «Acreixements a la moneda catalana local», *Acta Numismàtica*, núm. 24, 1994, p. 141-174, i «Segona addició de monedes catalanes locals», *Acta Numismàtica*, núm. 27, 1977, p. 71-110. No repetirem ja la referència en cada cas, sinó únicament el núm. de la peça i el lloc de publicació (llibre o *Acta*, núm. 24 o 27).

2. Totes les referències que anirem fent de BOTET seran per a la seva obra *Les monedes catalanes* i, en concret, del seu volum II, Barcelona, 1908. Les llicències d'Alfons III són a la pàgina 104, les de Jaume II a les pàgines 91 i 92, i l'apartat de la moneda local a les pàgines 263-268 (pugeses) i 350-386 (altres monedes locals).

del rei Jaume II i els comtes d'Urgell. Jaume II concedí els drets de Camarasa, Cubells i Lleida als municipis, mentre que Ermengol X i després Alfons III els concedí a particulars, fins i tot en el cas d'Almenar, que era una vila reial. Això sembla indicar que els sobirans consideraven preferible deixar la moneda local en mans dels consells municipals i no pas en mans particulars. Si aquesta era la seva política habitual, resulta més fàcil d'entendre que en el futur les concessions particulars esdevinguessin municipals: els sobirans ho devien afavorir i, naturalment, els pobles ho devien preferir.

Ja varem comentar a *La moneda catalana local* que les arque del darrer comte Ermengol X es trobaven tan eixutes com les d'Alfons III i que ambdós havien hagut de refiar-se de préstecs de petits senyors dels seus dominis. La contrapartida havia estat donar les concessions de moneda local. Això pot ajudar a explicar que en aquest cas Alfons III es comportés més aviat com a comte d'Urgell que com a sobirà.³

Hi ha una altra qüestió que val la pena comentar. En els darrers temps hi ha hagut dues descobertes que ajuden a ressituar el paper dels amonedaments locals en relació als comtes d'Urgell. D'una banda, l'aparició dels ploms de la comtessa consort Beatriu de Cardona, primera muller de Pere I d'Urgell (1374-1408). Aquestes peces degueren ésser batudes a Agramunt ja que porten al revers el tipus i les llegendes del diner comtal del primer tipus del comte Pere.⁴ D'altra banda la descoberta, també prop d'Agramunt, d'un motlle amb els tipus de les pugeses incuses amb la llegenda COMS, probable primera fabricació de la sèrie de la comtessa Teresa d'Entença, i del qual es parla en aquesta mateixa *Acta Numismàtica*. Les emissions de les dues comtesses adquireixen un caràcter molt més apropiat al numerari comtal més que no pas local. Serien peces divisionàries i fiduciàries relatives a la moneda del comtat d'Urgell. Això implicaria també la relativa difusió de les pugeses regulars de Teresa d'Entença, per bé que el gruix de la seva fabricació cal suposar situada a Balaguer.

De tota manera, també cal observar que la concessió feta a Ramon Porcell per batre a Ponts, comprenia el dret de donar-li curs a tot el comtat d'Urgell i al vescomtat d'Àger, és a dir, en tots els dominis dels comtes d'Urgell. En aquest sentit, era gairebé del mateix caràcter que les emissions de les comtesses, però en aquest cas en mans d'un particular.

Aquestes imbricacions no volen pas dir que l'amonedament comtal i el local s'acabessin per confondre. De fet, la moneda comtal va continuar fins als inicis

3. A *La moneda catalana local* ja varem aportar dades de préstecs fets a Alfons III per alguns dels receptors de concessions.

4. La publicàrem com a incerta (núm. 2329) a *La moneda...*, i la varem atribuir a M. CRUSAFONT, «Nova moneda amb heràldica cardonina», *XXXIX Assemblea Intercomarcal d'estudiosos*, Cardona, 1994, editat Cardona 1997, vol. I, p. 277-281. La recull també Anna M. BALAGUER a *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999, núm. 142, p. 490.

del XV, és a dir, almenys fins a la mort del comte Pere (1408). El batiment de les monedes comtals es féu de billó, és a dir, amb valor intrínsec i per tant de característiques ben diferents que els amonedaments locals que eren fiduciaris i, en general, obligatòriament canviabls en moneda de curs general, és a dir, en moneda-valor. Però sí que hi ha un amonedament paral·lel, el de les dues comtesses, que tot i ésser d'emanació comtal és també fiduciari, malgrat que se li assigni probablement el valor d'una puges a o quart de diner. I és curiós observar que en el cas d'Agramunt s'alternen amonedaments comtals, fiduciaris i amonedaments fiduciaris en mans de particulars:

1331	Concessió a Pere Ferrer
1363/1371	Emissions de Beatriu de Cardona
post 1371	Emissions municipals

Les fronteres són, doncs, poc clares en aquest inici en el qual hi ha amonedaments municipals i d'altres de senyorials que tant poden ésser en mans de petits senyors com dels mateixos comtes o de les comtesses.

És possible que la bordura d'escac en les peces d'Arnau de Cervera, fetes a Balaguer, i en les de Pere Ferrer, fetes a Agramunt, vulguin indicar aquest àmbit ampli de circulació en el comtat, tot i que això ens falla, en canvi, en el cas de Ponts.

En qualsevol cas, es tracta d'una breu etapa d'amonedaments senyorials i aviat tots els amonedaments fiduciaris es convertiran en municipals i pròpiament d'àmbit local des del punt de vista legal.

AGRAMUNT

Ha aparegut una nova incusa que sembla atribuïble a Agramunt:

Incusa de llautó

a/(anepigràfic). Puig cim de llir amb doble orla de punts grossos.
Pes: 0,55 g Ø: 17 mm Làmina núm. 1 Inèdita

La peça té parentiu amb la que hem atribuït a Pere Ferrer, ja que té igualment el puig cim de llir presidint el camp i una àmplia bordura, encara que en aquest cas no és d'escac sinó una doble sèrie de grossos punts. La peça fou trobada a Agramunt i això en reforça també l'atribució.

També hem pogut estudiar dos nous exemplars de la incusa que vàrem publicar a l'*Acta*, núm. 24, i amb el núm. 2 de la làmina de la pàgina 145. Es tracta també d'una incusa de factura molt maldestra que té en el camp el puig cimat de llir i al voltant unes lletres que nosaltres vàrem interpretar (G) REM. La peça que vàrem descriure era de conservació força deficient.

A la làmina: podem veure els dos nous exemplars: núm. 2 a mida real i núm. 3 a mida real i ampliat al doble (pes 0,5 g). La núm. 3 és d'una conservació excel·lent i això permet observar que el signe que hi ha a l'esquerra del puig cimat de llir i que nosaltres vàrem prendre per una E gòtica allargassada és en realitat el triple card dels Cardona. En aquesta peça, en concret, s'hi aprecien bé les arrels. Les lletres restants són AGRM en lectura exterior i començant sota el puig. Hom pot observar que les A són encara gòtiques, però de transició, amb el travessar apuntat i barra sobre la punta. Les M són llatines, a diferència del primer exemplar.

Es pot reafirmar, doncs, l'atribució a Agramunt així com la cronologia del segle XVI que li vàrem suposar, però la presència del triple card dels Cardona ens permet precisar que ha de correspondre al període 1543-1581, igualment com la núm. 1 que vàrem descriure a l'*Acta* núm. 24 i que també porta el triple card. Aquesta darrera és, però, molt diferent: el card és a la dreta i la llegenda, que discorre per dalt, diu, en la part visible: ..RMVNT.

També han aparegut, sempre a Agramunt, tres exemplars més de la incusa amb estrella que vàrem descriure també a l'*Acta*, núm. 24, amb el núm. 7 (làmina, p. 153). Això confirma el seu origen agramuntí. La seva factura i tipologia fa molt probable que es tracti d'una de les documentades pel·lofes d'aquesta població.

A la làmina i amb el núm. 4 reproduïm, a mida real, un d'aquests nous exemplars, que pesa 0,4 g i té un diàmetre de 16 mm.

AIGUAVIVA DE BERGANTES

En el nostre darrer treball sobre aquest tema vàrem publicar, per primer cop, una incusa quadrada amb un puig cimat de llir que tenia al davant un lleó rampant. Anunciàvem llavors que hi havia un segon exemplar i que el seu possessor interpretava el puig com una campana i pensava en una atribució a la Poble de Segur. Ja vàrem explicar els inconvenients d'aquesta atribució, però tampoc no podíem desmentir-la perquè ignoràvem llavors el lloc exacte de procedència de les peces, tot i que sabíem que havien aparegut a l'àrea lleidatana. Ara sabem que el segon exemplar, que reproduïm a la làmina (núm. 5), fou trobat a Puigverd de Lleida, molt a prop, doncs, de la mateixa ciutat de Lleida. Tot i que Aiguaviva de Bergantes és gairebé tan lluny de Lleida com la Poble de Segur, sembla clar que els pobles de la Franja que varen emetre (Fraga i Mequinença, per exemple), ho varen fer seguint l'exemple de Lleida i que la capital podria ésser un poderós pol d'a-

1

2

3

4

5

6

X2

7

X2

X2

X2

8

X2

X2

9

10

tracció. D'altra banda, cal dir que el llinatge Aiguaviva, per bé que als tractats d'heràldica els atribueixen només el puig cimat de llir, hi ha un segell de Ferran de Sagarra, el núm. 1888 de Joan d'Ayguaviva, datable el 1597, que porta els mateixos elements, és a dir, el puig cimat i el lleó rampant.⁵ Garma situa els Ayguaviva al Penedès, on hi ha un llogarret d'aquest nom al municipi de Montmell (Baix Penedès),⁶ però encara que el llinatge no s'hagi originat a Aiguaviva de Bergantes, sí que és possible que un mateix nom hagi generat heràldiques semblants. D'altra banda, Riquer ja diu que els puig cimats de llir, que ell, molt a la francesa, denomina «mont floré», tenen sovint forma de campana en el seu cos inferior. El triple brot de dalt, ben visible en ambdues peces, ens diu, però, que es tracta de puig cimats de llir, com en el cas de l'heràldica de Joan d'Ayguaviva o Aiguaviva.⁷ Per tant, pensem que el lloc de troballa i aquest segell ajuden a l'atribució que havíem proposat, sens arribar, ni de bon tros, a la seguretat. Encara un tercer exemplar (làmina núm. 6, sense pes, mides 14 × 14) ha estat trobat a Maials, força més al sud de Lleida i més a prop, doncs, d'Aiguaviva.

ALMENAR

Una de les peces més interessants que podrem presentar en aquesta ocasió és un nou tipus d'incusa d'Almenar. Vegem-ne la descripció:

Incusa de llautó

a/(anepigràfic). En el camp una ala i una creu pometejada amb peu, tot voltat d'una orla de punts.

Pes: 0,39 g Ø: 16 mm Làmina núm. 7 Inèdita

Es tracta d'una peça ben poc explícita i hauria estat ben difícil d'atribuir, si no haguéssim pogut estudiar abans l'altra incusa d'Almenar, que porta igualment la creu i l'ala amb l'afegit d'una llegenda —S. ALMENAR: V. Cal tenir present que són moltes les viles que comencen per AL i que tenen a l'escut una ala com a signe parlant. L'afegit d'una creu tampoc ens aporta dades útils.

Cal advertir que no som pas davant d'una incusa semblant a la ja coneguda, però retallada arran de la llegenda. Efectivament, la peça que ara presentem té un diàmetre fins i tot un xic més gran que l'anterior, tot i no tenir llegenda. D'altra

5. Ferran de SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*. Barcelona, 1922.

6. Xavier de GARMA, *Adarga catalana*, reeditat amb el títol *Arte heràldica* a Barcelona, l'any 1967. Vegeu la pàgina 268 d'aquesta edició.

7. MARTÍ DE RIQUER, *Heràldica catalana*, Barcelona, 1983.

banda, el dibuix és bastant diferent, encara que contingui els mateixos elements: la creu era abans patent i ara és pometejada i l'ala té la serra al costat contrari i una base, de dibuix més gran i complex. Som, per tant, davant d'una incusa que porta els mateixos elements heràldics que l'altra, però sense llegenda, un fet que ja hem trobat en altres llocs com ara Montblanc, Organyà, Agramunt, Solsona, Balaguer, etc.

En el cas d'aquestes darreres poblacions, en general, es pot demostrar que el tipus més antic és l'anepigràfic, i el més modern, el que porta llegenda, sobretot per comparació amb els segells emprats pel municipi. En aquest cas no disposem de segells antics. Sagarra no en porta cap i l'únic que coneixem és els que reproduceix Ceferí Rocafort.⁸ Es tracta d'un escut amb armes catalanes ornades, ben justificat per haver estat Almenar vila reial, però que no aporta cap element propi de la població. És probablement per això que Bassa hi afegeix una A al damunt, solució que tampoc sembla gaire encertada.⁹

Naturalment, les monedes ara aparegudes aporten elements heràldics propis, l'ala i la creu, de manera que l'escut d'Almenar creiem que s'hauria de formar amb la creu i l'ala a la part de dalt i les armes catalanes a baix i així tindria els elements propis i els de vila reial, tot plegat sorgint d'un document històric indubtable.

Pel que fa a la prioritat cronològica entre les dues peces, resulta difícil pronunciar-se amb seguretat. Si atenem al que succeeix en altres poblacions hauriem de pensar que l'anepigràfica és més antiga. També ho fa creure el dibuix de l'ala: si resseguim els segells de Sagarra veurem que el dibuix d'aquesta apareix en els segells més antics. De tota manera no es pot afirmar amb seguretat.

Ja vàrem indicar que la Y o la V, que apareix al final de la llegenda del tipus que ja es coneixia abans, podria ésser una al·lusió al jurisperit Vidal que fou el beneficiari de l'autorització per fer monedes donada l'any 1328 per Alfons III. En aquesta concessió el sobirà féu constar que ja d'altres, abans que Vidal, havien tingut també concessions semblants. Com que Alfons III va començar a regnar el 1327, el més probable és que la major part d'aquestes concessions anteriors les hagués donat el rei Jaume II (1291-1327). Almenar fou vila reial durant el regiment d'aquest sobirà i no va perdre aquesta condició fins que el rei Pere III la va cedir a Pere de Carcassona, prohoms de Lleida vers el 1365.¹⁰ És segur que aquesta cessió fou protestada i finalment Almenar tornà al domini reial, però en desconeixem el procés exacte. En qualsevol cas, el que ara ens interessa és que era reial amb Jaume II. Si la nostra peça és anterior a la coneguda i probable de Vidal, el

8. Ceferí ROCAFORT, «La província de Lleida», dins la *Geografia General de Catalunya*, dirigida per F. Carreras Candi, Barcelona, sense data, però de principis del s. XX.

9. Manuel BASSA, *Els escuts heràldics dels pobles de Catalunya*, Barcelona, 1967.

10. Vegeu l'apartat introductori a Almenar al nostre llibre *La moneda*..

més segur és que respongué a alguna concessió de Jaume II a favor d'un beneficiari que ara desconeixem. Com que la menció més antiga que tenim de les puges de Lleida és del 1299 i es tracta de la menció més reculada de la moneda local, no és pas impossible que el tipus que presentem sigui encara més antic i marqui l'inici de la moneda local a Catalunya.

ARBECA

En temps de Botet només es coneixien els senyals d'Arbeca fets d'aram i a dues cares. Fa uns anys varen anar apareixent altres senyals que semblen partir dels mateixos encunys o, si més no, dels mateixos tipus, però que són o bé incusos de llautó o bé fets de plom. Dins la sèrie dels ploms ja vàrem descriure la varietat ocell/T, núm. 1027 del nostre catàleg i l'ocell/triple card a l'ampliació de l'*Acta*, núm. 27. Ara podrem descriure i reproduir un exemplar singular amb card/card:

Senyal de plom

a/ Indicis de llegenda a dalt. Triple card

r/ No s'aprecia llegenda. Triple card, potser més esquemàtic

Pes: — g Ø: 16 mm Làmina núm. 8 Inèdit

L'anvers correspon, clarament, al triple card corresponent als senyals amb llegenda, Crus-1028. El revers, de més mal interpretar, bé podria ésser d'algun dels senyals anepigràfics del tipus Crus-1023 o 1024.

En qualsevol cas, es va confirmant que les emissions es van anar produint a Arbeca aprofitant uns encunys inicials i que es batia a dues cares i de plom o de llautó prim i amb un sol encuny en funció del material que es podia obtenir. En aquest sentit, no sembla que es pugui establir una seriació cronològica segons el material emprat. Recordem que hi ha també el cas d'Agramunt, on s'alternen peces incuses i d'altres d'encunyades a dues cares i que el tipus és modern (Crus-1010) sol aparèixer encunyat a dues cares i d'aram, però a voltes també de llautó i emprant únicament l'encuny de l'anvers (Crus-1011).

BALAGUER

Tenim dues novetats pel que fa a Balaguer. D'una banda, una incusa rodona amb el cervol de l'emissió d'Arnau de Cervera on s'aprecia, tant pel dibuix del

cérvol com per la bordura d'escac, que és de diferent encuny que les núm. 16 i 17 que vàrem publicar a l'*Acta* núm. 24. La nova peça té un diàmetre de 18 mm i no disposem del pes. La reproduïm a mida real a la làmina amb el núm. 9. Es tracta del tercer encuny conegut amb el tipus del cérvol mirant a l'esquerra i de forma rodona.

L'altra novetat és un senyal de plom semblant a un altre d'aram que va publicar Gabriel Villaronga. Vegem-ne la descripció:

Senyal de plom

a/ Escut de Balaguer coronat entre B—A, la A gòtica quadrada.

r/ —BA—LA—GA—RI— Creu que talla la llegenda amb una B al centre i anells i grups de tres punts alternant als espais.

Pes: 1,7 g Ø: 16 mm Làmina núm. 10 Inèdit

La peça és de diferents encunys en relació a la que va publicar Villaronga¹¹. Aquest fet és fàcilment verificable observant, per exemple, que les A d'aquesta peça són quadrades tant a l'anvers com al revers, mentre que a la peça esmentada eren afuades. D'altra banda, aquesta peça permet conèixer la llegenda completa del revers, BALAGARI. A l'exemplar d'aram no s'hi podia llegir la darretera lletra.

Es tracta de la cinquena varietat de senyals balaguerins de plom amb les armes de la ciutat partides en sautor, i el sisè tipus si hi afegim el d'aram que és molt semblant a aquest. Tot plegat fa pensar en unes emissions freqüents i en la voluntat de canviar d'encunys, o almenys un dels encunys a cada emissió. Aquests canvis es podrien deure a la necessitat de defensar-se de les falsificacions.

BELLPUIG

En el nostre llibre sobre la moneda local ja vàrem demostrar que els pretesos senyals de Cardona eren, en realitat, de Bellpuig i en les dues addenda hem anat donant a conèixer un ampli conjunt de nous senyals atribuïbles a aquesta població.

L'any 2001, Jaume Torres va publicar un llibre que va titular *Les monedes de la Baronia de Bellpuig*.¹² El seu autor, una persona molt amable i un entusiasta del

11. G. VILLARONGA, «Senyal inèdit de Balaguer», *Cercle* 2, Barcelona, 1988, p. 61-62.

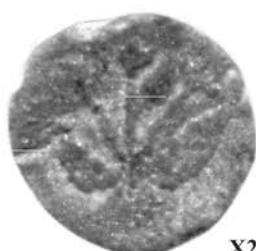
12. Bellpuig, 2001.

seu poble, ja me n'havia mostrat l'original fa temps i havíem tingut ocasió de comentar-lo. L'aplec de material és veritablement important i valia la pena donar-lo a conèixer. Tota la resta, però, resulta difícilment acceptable començant pel títol del llibre. Efectivament, les monedes de Bellpuig no són dels barons sinó d'emanació municipal, com ho demostra l'àmplia documentació que publicà al seu dia Josep Maria Llobet i Portella.¹³ D'altra banda, l'emblema del triple puig cimat de creu apareix als segells municipals com li ho vàrem mostrar al seu dia a l'autor¹⁴. Val a dir, però, que Jaume Torres va a la seva i no escolta ningú, de manera que ni la sistemàtica del catàleg ni l'aparell justificatiu ni, sobretot, la interpretació tenen consistència. No cal dir que en aquest context hauria estat difícil que hagués tingut en compte els treballs anteriors, de manera que tot el material que publica, o gairebé tot, manca de referències. Les monedes ara són diners, ara senyals, ara pugeses, ara ardots i alguns dels tipus poden ésser tant de Bellpuig com de qualsevol altre lloc. Davant d'aquest panorama ens ha semblat que podria ésser útil assajar de desbrossar el camí i assenyalar quines peces poden, al nostre criteri, atribuir-se a Bellpuig i quines són incertes. D'altra banda, entre les de Bellpuig, indicar les que són ja conegudes i les que són inèdites. Partirem de la numeració del llibre de Jaume Torres i anirem fent els comentaris:

1. Tenim, de fa temps, la fotografia d'un dels exemplars que publica i, al nostre entendre, no és un senyal sinó un ornament de vestit. És massa gruixut.
2. És efectivament inèdita i també tenim la fotografia que ens en donà un anterior posseïdor. La reproduïm a la làmina amb el núm. 11. Té a l'anvers un puig cimat de creu i un triple card al revers. És de plom, el diàmetre és de 16 mm i no en tenim el pes, encara que Torres diu que pesa 1,9 g.
3. És inèdita. Porta triple card i bandes horitzontals en caps partits verticalment. És incusa. L'autor diu que les bandes són Anglesola, però després n'inclou una altra amb bandes ondulades i també l'atribueix als mateixos Anglesola. És, doncs, un cas dubtós.
4. Totes les d'aquest grup són en molt mal estat. Les fotografies són, com en tot el catàleg, francament deficients. Sembla que hi ha el puig cimat de creu i el triple card en el mateix camp. És incusa i podria ésser de Bellpuig, si la descripció és bona.
- 5, 6 i 7. Incuses en mal estat amb una mata espinosa. Cal considerar-les incertes i alguna podria ésser del tipus 10.

13. «Les monedes de Bellpuig d'Urgell», *Acta Numismàtica*, núm. VII, Barcelona, 1977, p. 225-238. Això no treu que les monedes del municipi poguessin tenir com a àrea de circulació el territori de la baronia.

14. Segells 960 i 961 a l'obra de F. de Sagarra, ja mencionada.

11

X2

12

X2

13

17

X2

14

15

X2

16

18

X2

19

20

8. És la nostra incerta Crus-2324.1 i 2324.2. Té un cert parentiu amb les de Bellpuig, però no es pot assegurar.
9. És la nostra 15, publicada a l'*Acta*, núm. 27.
10. És la nostra 8 i 9 de l'*Acta*, núm. 27.
- 11, 12. Són les nostres 11 i 12 de l'*Acta*, núm. 27.
- 13, 14 i 15. Hi ha una espècie de mata, element totalment insuficient per atribuir-la a Bellpuig. També podrien ésser falsificacions.
- 16.1. És la nostra Crus-1387.
- 16.2 i 16.4. És la nostra 14 de l'*Acta*, núm. 27, Crus-1388 (dibuix de Botet).
- 16.5 i 16.6. Híbrid inèdit amb card fals/triple puig amb BELPVG.
- 17 i 18. Són les nostres incertes 37 i 38 de l'*Acta*, núm. 27. Porten una espècie de triple mata o card.
- 19, 22.4, 28 a 33 i 37. Amb petites variants i repicats, totes responen al tipus Crus-1389.
21. Hi ha també una mata. Cal considerar-la incerta.
- 22 i 23. És la nostra Crus-1386.
- 23.4. Amb doble contramarca, és la nostra Crus-1391.
- 23.1. Incusa, és la nostra Crus-1390.
- 23.1. Dins el grup de les contramarkes sobre el tipus Crus-1390 i 1391, diu l'autor que a més de les de doble contramarca n'hi ha amb una contramarca i amb tres. Aquesta seria amb una. Nosaltres sempre les hem vist amb dues, però, certament és possible que l'autor tingui raó. Les fotos no permeten assegurar-ho.
- 26, 27 i 38. Són del tipus Crus-1392, amb varietats de dibuix. És possible que també sigui d'aquest tipus la 55.1.
- 34 i 36. S'apropa molt a la Botet-507, que nosaltres vàrem publicar (Crus-1395) emprant el mateix dibuix.
- 38.5. Es tracta de la nostra 19 i 20 d'*Acta*, núm. 24, batuda sobre un dinar de Vic.
- 39-42. Sisens de la Guerra dels Segadors que queden fora de tema.
- 43 i 44. Correspon als nostres Crus-1393 i 1394.
45. És la nostra 21 de l'*Acta*, núm. 24.
51. És un dels tipus que atribuïm a Anglesola.
- 52 a 54 i 56. Són peces incertes que no es poden atribuir. La 55 ja hem dit que sembla del tipus Crus-1392.
57. Incerta, té l'aspecte d'ésser un gitó italià.

Comtat i debatut, doncs, les peces inèdites i clarament atribuïbles a Bellpuig són la 2, que reproduïm a la làmina amb el núm. 10, les 16.5 i 16.6, que és un híbrid inèdit que combina el card fals amb el tipus de la triple muntanya i llegenda BELPVG i els del grup 23, amb una o amb tres contramarkes. Certament, algu-

nes de les que ens semblen incertes podrien ésser de Bellpuig si la reiteració de troballes ho demostrés. També cal tenir presents algunes variants menors, com ara el grup 38, peces que en lloc d'haver estat batudes sobre diners de Vic ho són sobre sisens o altres detalls que la mala qualitat de les fotografies ens pot haver fet passar per alt.

BLANES

A la darrera addenda vàrem comentar l'aparició d'un plom clarament atribuïble a Blanes i en donàrem les dades bàsiques, però no pas la fotografia que encara no teníem. La donarem ara a la làmina i en reiterem les dades bàsiques de la descripció.

Senyal de plom

a/ (anepigràfic). Cabra passant, mirant a la dreta.

r/ Lletres BLA a sota d'un escut en cairó que conté una creu.

Pes: 1,75 g Ø: 12 mm Làmina núm. 12 Inèdit

Ja vàrem comentar que l'atribució és clara, tant per les lletres BLA, Blanes i l'escut de la creu com per la cabra de l'anvers, que correspon als Cabrera, senyors de Blanes. Ens manquen, però, notícies documentals d'aquestes emissions locals.

CERVERA

En aquest cas hem de fer una rectificació. Al nostre llibre sobre la moneda local hi vàrem afegir a darrer moment i en addenda un seguit de peces, entre elles uns ploms de Cervera amb cérvol i armes catalanes que vàrem descriure amb el núm. 2518, però sens poder afegir-hi la fotografia. A la primera addició de l'any 1994 a l'*Acta*, núm. 24, en vàrem descriure i fotografiar dos exemplars indicant que sempre apareixien trencats o amb un forat com si fossin producte d'una desmonetització i que el lloc de la troballa era Cervera. A la làmina i amb el núm. 13 hi reproduïm un nou exemplar complet on es veu que el forat correspon al pas del punt d'unió d'un segell o bolla de mercaderies. No és, doncs, una moneda local sinó una bolla de plom. Hem de dir, però, que la immensa majoria de les bolles tenen un passador molt més gruixut i que aquesta sembla una agulla gruixuda, cosa que no ens va fer comprendre bé la causa del forat o del trencat. Cal doncs eliminar aquesta peça com a moneda i passar-la al camp immens, interessant i comple-

tament inexplorat de les cauquilles o bolles que hom fixava a les mercaderies com a signe d'haver abonat un determinat impost, en aquest cas, probablement local de Cervera.

EIVISSA

La sèrie monetària d'Eivissa, molt poc documentada per Campaner,¹⁵ fou objecte d'un acurat i documentat estudi de Botet i Sisó, d'acord amb la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹⁶ Fa uns anys nosaltres tornàrem a pouar en aquests documents i n'extraguèrem altres notícies inèdites.¹⁷ Conjugàrem aquesta recerca amb el buidatge dels quatre volums d'Isidor Macabich sobre Eivissa, que contenen una munió de notícies interessants.¹⁸ Sempre m'ha semblat, si més no curiós, que alguns historiadors es deleixin pels documents inèdits i s'oblidin dels documents publicats on hi dormen, molt sovint, gran quantitat de dades importants. També poguérem estudiar un important fons de monedes eivissenques i això ens va permetre identificar varietats i tipus nous.

Una de les novetats importants del nostre estudi fou la descoberta de les emissions de cinques en els anys 1808-1811, així com documentar-ne el contramarcats els anys 1818-1819 i la seva definitiva retirada, que no fou fins al 1887. Com que només coneixem un tipus de cinquena i és a nom de Carles II ens preguntàvem si hi havia emissions amb Carles II i amb Ferran VII o si tot el que coneixem és fet en el període 1808-1811. Darrerament, Xavier Sanahuja ha trobat en un altre lligall del mateix arxiu una notícia que confirma que es varen batre cinques amb Carles II. N'hi ha d'haver, per tant, dels dos períodes i el problema és fer-ne la separació, qüestió que el mateix Sanahuja deixa plantejada.¹⁹

Un cop hem vist darrerament el reiterat costum durant la Guerra dels Segadors de batre moneda amb data endarrerida, penso que la solució més clara és considerar del temps de Carles II la cinquena sense data i del temps de Ferran VII la que porta l'any 1686. Cal tenir present que, segons la documentació, en els anys 1685 i 1686 es varen batre gran quantitat de peces de sous a nom de Carles II i que no porten data. Per tant, les cinques que es devien batre en aquest mateix període i que en un informe apareixen en segon lloc: «Demas de esta moneda [els sous] se fabricó otra mas gruesa...» com a emissió de menys volada; també degueren ésser sense data. Es tracta de la cinquena Vidal-Quadras-9386 amb llegenda d'anvers +CAROLVS.II.HISP.REX

15. A. CAMPANER, *Numismática Balear*, Palma, 1879.

16. J. BOTET I SISÓ, «Notes numismàtiques. Monedes d'Ibiza» (1913-1914), ara fàcilment consultable a *Obra numismàtica esparxa i inèdita de Joaquim Botet i Sisó*, Barcelona, 1997, p. 369-390.

17. M. CRUSAFONT, «Las monedas de Ibiza desde Carlos I al 1887», *Gaceta Numismática*, 121, 1966, p. 11-36.

18. Isidoro MACABICH, *Historia de Ibiza*, Palma de Mallorca, 1966-1967, 4 v.

19. X. SANAHUJA, «Les misterioses cinques d'Eivissa de Carles II», *L'Ardit*, núm. 15, 2001, p. 26-30.

N: i, per tant, sense data, que és molt rara. En canvi, la que porta la llegenda +CAR.II.HISP.REX ANNO 1686, molt més abundant, seria la batuda els anys 1808-1811, quan s'empraren molts encunys nous i s'assolí un volum important. A nosaltres ens repugnava llavors aquesta solució, que sembla contradictòria, però cal pensar que la menció ANNO 1686, a part de voler, potser, desorientar, al·ludeix de fet a l'any en què es va donar l'autorització. Cal tenir també present que aquesta emissió es féu en plena Guerra del Francès (1808-1814) i que els impediments degueren ésser escassos. Mencionar l'any de la darrera concessió, potser no totalment completada al seu temps, podia ésser una mesura de cobertura legal de circumstàncies, però suficient, a causa de la situació d'emergència que es vivia.

Seria, per tant, de Carles II el núm. 11A del nostre catàleg en l'article de *Gaceta Numismática* mencionat abans, i del temps de Ferran VII els núms. 11 i 11.1, advertint que en la descripció del núm. 11 hi diu per error +CAROLVS a l'inici de la llegenda i hi ha de dir +CAR.

FRAGA

La sèrie local de Fraga es caracteritza per una gran variabilitat en les estampes de les seves incuses. Els dos tipus que vàrem publicar en primer lloc, Crus-1544 i 1545 ja mostraven un dibuix molt diferent i la varietat que vàrem donar a conèixer a l'*Acta*, núm. 24 (núm. 25, làmina, p. 165) no tenia res a veure amb les dues anteriors. Això mostra una gran quantitat d'encunys diferents i, com a conseqüència, unes emissions sostingudes i de llarga durada que serien gravades per persones diferents. De tota manera, tampoc no es pot descartar que alguns dels encunys siguin obra de falsari, cosa difícil de detectar en peces amb un dibuix tan senzill.

Darrerament han aparegut encara altres varietats amb lectures parcials i, fins i tot, sense llegenda. A la làmina i amb el núm. 14 reproduïm un nou tipus on hi ha una llegenda estafeta on podem identificar .. RAA, amb la primera A amb traveser a sobre. No disposem del pes i el diàmetre és de 15 mm. Amb el núm. 14 descrivim el següent exemplar sense llegenda:

Incusa de llautó

a/ (anepigràfic). Mata espinosa.

Pes: 0,62 g Ø: 16,5 mm Làmina núm. 15 Inèdita

L'atribuïm a Fraga pel parentiu amb altres arbres espinosos d'aquesta població, però no hi ha, en aquest cas, plena seguretat. Bé podria ésser que alguna població propera hagués imitat els senyals fragatins.

GRATALLOPS

A l'*Acta*, núm. 27, vàrem poder publicar un primer exemplar dels documentats senyals de Gratallops. L'atribució era immediata perquè el senyal en qüestió reproduceix gairebé exactament el dibuix del segell del municipi. De tota manera, sempre és un argument positiu que n'apareguin altres exemplars. A la làmina i amb el núm. 16 reproduïm un segon exemplar amb els mateixos tipus i, potser, fins i tot del mateix encuny. No ho podem assegurar perquè la peça és força mal-mesa i va aparèixer plegada. En voler-la adreçar s'hi ha produït una fractura en diagonal que acaba de dificultar l'apreciació dels detalls del dibuix. Pesa 0,35 g i el diàmetre és de 18 mm.

LLEIDA

Ha aparegut una nova varietat de pugesa del segon grup, és a dir, de les que tenen les lletres gòtiques amb un cert grau d'evolució o d'alteració. És molt semblant a les Crus-1742-1744, però amb canvi de posició a l'inici de la llegenda i una petita alteració de la llegenda.

Pugesa d'aram

a/ PUG.ESA.DEI.LDA. Separació dels grups de lletres per grups de quatre punts en creu. Lletres gòtiques però les A apuntades i amb travesser a dalt. Triple llir dins d'orla de punts.
 r/ (anepigràfic). Triple llir omplint el camp i orla de punts.
 Pes: 2,42 g Ø: 19 mm Làmina núm. 17 Inèdita

També hem vist uns diners de la Guerra dels Segadors a nom de Lluís que porten unes contramarques en forma de flor de llir. Les deixem en suspens en espera d'una justificació documental, però sembla clar que la flor de llir podria ésser una marca municipal de Lleida.

MONTBLANC

Novament podrem enriquir la sèrie monetària de Montblanc amb nous tipus i varietats. En primer lloc la incusa següent:

Incusa de llautó

a/ (anepigràfic). Puig cimât de llir sobre un camp amb armes catalanes, tot plegat dins d'una orla de punts. Contramarca d'una M gòtica o, més improbablement, una mitra o una corona.

Pes: 0,72 g Ø: 17 mm Làmina núm. 18 Inèdita

La peça base és del tipus de la nostra Crus-1877, però el dibuix és força diferent. El puig és molt més allargassat mentre que en la que coneixíem era molt més triangulat i la factura és bastant més descurada. Tampoc no s'hi aprecia la lletra M sobre el puig, no sabem si per desgast. El que és completament nou per a la numismàtica de Montblanc és la contramarca que, si com sembla, és una M gòtica, deu correspondre igualment a Montblanc. Probablement seria una contramarca d'autenticació semblant a les que coneixem d'altres poblacions i que es solia posar quan hi havia contaminació del circulant de monedes falses. L'hem intentat comparar amb la contramarca de Tremp, però no se'n pot dir res perquè en les dues peces d'aquesta població es veu molt malament i fins fa dubtar si a Tremp és també una M o bé un llir curt.

Ha aparegut també un nou tipus de plom, del qual hem pogut estudiar un exemplar sencer i un altre de partit per la meitat, com si es volgués obtenir un divisor meitat. Vegem-ne la descripció:

Senyal i meitat de senyal, de plom

a/ (anepigràfic). Puig cimât de llir sobre un camp d'armes catalanes.

r/ (anepigràfic). Puig cimât de llir omplint tot el camp.

Pes sencer: 7,28 g Meitat: 3,85 g Ø: 20 mm Làmina 19 i 20 Inèdits

Ni per l'anvers ni pel revers, les peces no semblen del mateix encuny i la factura és molt acurada. Tot fa pensar, doncs, que sigui una moneda local de Montblanc. Cal tenir present que l'anvers és pràcticament del mateix tipus que l'incusa Crus-1877, la qual reproduïx també un segell municipal de la població.

Amb aquestes noves incorporacions tenim ara quatre varietats diferents en incuses de llautó i dues en senyals de plom. Tot plegat sembla indicar que les emissions de Montblanc no foren pas fruit d'una o dues emissions puntuals, sinó que es degueren estendre en una àmplia cronologia.²⁰

20. En el còmput de les incuses de Montblanc cal tenir present la varietat inèdita que vàrem publicar a M. CRUSA-FONT, «Les monedes civils i eclesiàstiques de Montblanc», *Aplec de Treballs*, núm. 14, Montblanc, 1996, p. 79-88. Es tracta d'un tipus amb llegenda, semblant al nostre Crus-1878, però que té el puig cimât de llir com la Crus-1877, fins i tot amb la M sobre el puig.

La proximitat tipològica entre els dos tipus que hem presentat i el Crus-1877, ja conegut, porta a concloure que no hi poden haver grans distàncies cronològiques entre els tres tipus. Per tant, cal pensar que les dues noves peces poden correspondre igualment a final del segle XV que és on havíem situat el tipus Crus-1877, d'acord amb el paral·lel amb els segells municipals de Montblanc.

POBLET

Reproduïm també a la làmina (núm. 21) el plom de Poblet que vàrem publicar recentment.²¹ Recordarem aquí que es tracta d'un plom de mòdul considerable (26 mm), pes també força més alt del que és habitual en aquest tipus de peces (8,3 g) i que queda molt ben encaixat de cronologia en portar al revers les armes de l'abat Porta (1502-1526). Per tant, és possible que la menció d'Antic Roca del 1564 que inclou el monestir de Poblet entre els llocs emissors de moneda al·ludeixi a peces d'aquest tipus. Malauradament no és possible reconstruir la llegenda de l'anvers, que volta un escut del cenobi i que sembla començar amb +MANDATV...

La peça fou trobada a Vinaixa, una població propera i que va pertànyer a Poblet. És possible que el monestir fes encunyar aquests senyals per a ús de les poblacions del seu domini, però no podem assegurar la funció exacta d'aquesta peça sens poder fer una lectura completa de la llegenda de l'anvers.

SORT

També ha aparegut un altre exemplar de les rares incuses de Sort, que reproduïm a la làmina amb el núm. 22 (sense pes, Ø: 17 mm). La peça, una mica retallada, permet fer la lectura ..DINER...O.. i porta una contramarca diferent de la que veiem a la Crus-2145.1. Probablement en tots dos casos vol representar una S, però si aquesta lletra era clara a l'exemplar conegut, aquí més aviat sembla un 8. Es tracta, doncs, d'un altre encuny.

TALARN

Hem pogut estudiar, també, un altre exemplar del plom de Talarn tipus Crus-2147. El reproduïm a la làmina amb el núm. 23. Les seves dades són pes, 0,9 g, i

21. M. CRUSAFONT, «Les encunyacions monetàries del monestir de Poblet», *Acta Historica et Archeologica Medievalia*, 20-21, vol. I. Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu, p. 211-221.

21

22

X2

23

24

X2

X2

25

26

X2

X2

27

28

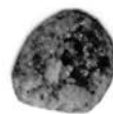
X2

29

30

diàmetre, 13 mm. Aquesta peça amb T-A als costats d'un puig cimat de llir a l'anvers, té els mateixos tipus que la Crus-2147, però els encunys són diferents per a les dues cares. Això vol dir que, malgrat que devien canviar d'encunys a cada nova emissió, segons disposava el document de concessió que obtingueren l'any 1482, una fabricació precisava de més d'un joc d'encunys, tot i que les peces fossin de plom.

TREMP

Dins el grup de peces de Trepmp amb llir al camp dins d'una orla rodona i llegenda TREMP hem pogut estudiar una varietat força diferent de les conegudes fins ara.

Senyal incús de llautó

a/ +:T:R:E:M:P: (lletres gòtiques). Llir dins d'una orla lineal.

Pes: 0,45 g Ø: 18 mm Làmina núm. 24 Inèdit

Si comparem aquesta peça amb les Crus-2208 i 2209 observarem que el llir del camp és molt més petit, mentre que les lletres ocupen la major part de l'espai. Les lletres són gòtiques, inclosa la T i la separació entre les lletres és amb dos punts, mentre que en els altres tipus era amb un punt.

Dins el grup de peces amb flor de llir dins d'un cairó han aparegut nous exemplars del tipus Crus-2211 i això ens permetrà de caracteritzar-lo. Vegem la descripció que podem fer ara d'aquest tipus partint dels tres exemplars que ara coneixem:

Incusa de llautó

a/ +T.-.RE.-.M.-.P

Amb lletres gòtiques (inclosa la T) i als costats d'un cairó que conté una flor de llir. Contramarca d'un llir petit i d'una M (?).

Pes: 0,42 g Ø: 17 mm Crus-2211.

No tornem a il·lustrar aquesta peça, que es pot veure al nostre llibre, però en precisem la descripció. La Crus-2211 està posicionada al revés al nostre llibre, de manera que el triple brot que apareix per dalt no és la punta del llir sinó la base. Aquest llir és completament diferent del de les peces Crus-2210. Als Crus-2210 (i

també als 2208 i 2209) el llir és estret i amb els pètals units, i sorgeixen tots tres de la base. En canvi, en el tipus 2211, la base és ampla i les tres fulles o pètals de dalt pugen separats, produint una flor més oberta i elegant. Presentem ara dos altres exemplars en els quals es veu, a més, que la P final no es troba acantonada d'un punt sinó de grups de tres punts, cosa que també és possible que succeeixi a la Crus-2211. En qualsevol cas, aquests dos nous exemplars només tenen la contramarca de la probable M gòtica, però no tenen pas l'altra contramarca del llir petit. Per la resta, la seva descripció és igual que la Crus-2211 segons la nova versió que ara n'hem donat. Les característiques de les peces són les següents:

Exemplar 1: Pes: 0,56 g Ø: 18 mm Làmina núm. 25 Inèdita

Exemplar 2: Pes: 0,52 g Ø: 18 mm Làmina núm. 26 Inèdita

Tenim ara, doncs, cinc grups bàsics de peces i una certa abundància dels tipus Crus-2208 i 2209, a més de dues contramarques que són el llir petit i la probable M gòtica, la qual cosa indica un bon conjunt d'actuacions monetàries a Tremp. Malauradament, però, seguim orfes de qualsevol mena de documentació sobre aquestes monedes.

VALL D'ÀNEU

Les incuses de la Vall d'Àneu segueixen essent d'una gran raresa, de manera que avui només en coneixem quatre exemplars, tots segons el tipus Crus-2219, ja conegut de Botet. Ara ha aparegut, però, una altra varietat que respon a la següent descripció:

Incusa de llautó

a/ o—DI—NER DANE V Àliga bicèfala amb les ales esteses. L'ala de la dreta talla la llegenda. Dibuix esquemàtic.

Pes: — g Ø: 20 mm Làmina núm. 27 Inèdita

Es tracta d'una peça més gran que les conegudes fins ara i que té la llegenda abreujada, ja que en el tipus conegut fins ara hi diu DINER DE LA VAL DE ANEV. Ara no hi ha el tram DE LA VAL. El dibuix és molt esquemàtic: els caps de les àligues són simples rodones i les ales tenen els traços excessivament lineals i rígids. D'altra banda, la llegenda es reparteix de forma molt irregular: DINE ocupa la meitat dreta, mentre que a la meitat esquerra hi trobem RDANEV molt junt i deixant un ample espai al darrer quart del cercle.

No es pot descartar que sigui un exemplar corresponent a una altra emissió de la Vall d'Àneu, però nosaltres ens inclinem a pensar que es tracta d'una falsificació d'època del tipus fins ara conegut.

VALLS

És segur que Valls va fer moneda local perquè tenim dues fonts documentals coetànies que ens ho acrediten. El problema, fins ara irresolt, ha estat la identificació d'aquestes monedes. Nosaltres varem fer l'atribució de les incertes 519 i 520 de Botet, basant-nos en l'heràldica de Valls i en el segell 723 de Sagarra. Més endavant ja varem haver de descartar la 519, que era en realitat un gitó francès. Varem mantenir amb molts dubtes la 520, que es convertí en la nostra Crus-2221, però ara podem dir que es tracta igualment d'un gitó.

De fet, el més probable és que Valls emetés incuses de llautó, tal com ho feien altres poblacions de la mateixa zona, com ara la Selva del Camp o Reus, com ja ho advertíem al nostre llibre i d'acord també amb la menció de la Selva que identificava els senyals de Valls amb d'altres del rodal, que eren incusos.

Darrerament ha aparegut una incusa de Valls del tipus que F. Ribas i Vallespinosa²² identificava com a pellofa. Vegem-ne la descripció:

Incusa de llautó

a/ (anepigràfica). Escut amb les armes de Valls i Agnus Dei, voltat d'una orla lobulada irregular. Contramarca del que sembla una C gòtica o bé una U o V gòtica (al·ludint a Valls?)

Pes: 0,39 g Ø: 16 mm Làmina núm. 28 Inèdita

La peça s'assembla molt a la nostra Crus-2222 que F. Ribas publicava en dibuix com a pellofa i que nosaltres varem poder donar en fotografia, partint d'un guix del Museu Episcopal de Vic. Segons Ribas, la seva peça duia un monograma de Maria, mentre que a la peça de Vic més aviat s'hi veien una V i una A superposades com volent al·ludir a Valls. Cap d'aquestes dues portava contramarca. La peça que presentem és, doncs, diferent, per la presència de la contramarca i perquè no porta cap monograma, ni de Maria ni de Valls.

El fet que la peça porti un Agnus Dei, al·ludint al patró de la parròquia de Valls que és sant Joan Baptista i que F. Ribas, que era sacerdot, la considerés una pellofa ens decidí a acceptar aquesta classificació. Val a dir, però, que no sabem si Ri-

22. E. RIBAS, «L'escut de Valls», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 388, 1927, p. 353.

bas sabia amb seguretat que aquests llautons eren pellofes o bé si s'ho va imaginar per la seva factura, pel fet d'haver-los trobat a l'església o per la presència de l'Agnus Dei. Cal convenir que cap dels tres arguments són, de per si, definitius. En temps d'aquest autor es tendia a considerar que totes les incuses de llautó eren pellofes i que només els senyals d'aram eren monedes locals municipals. Ara sabem que no és pas així. D'altra banda, ja hem vist en altres casos, com els de Graus o Prats de Rei, que la presència d'aquestes peces a l'església no és un argument suficient, perquè sovint hi anaven a raure igualment peces locals. Pel que fa a l'al·lusió al patró podem recordar el cas de Perpinyà, on el mateix sant Joan Baptista presideix igualment moltes monedes clarament municipals. L'existència d'aquestes peces i la manca de monedes locals de Valls fa pensar, cada vegada amb més base, que potser no cal cercar més i que cal considerar-les monedes municipals. Amb tot, seria bo disposar de bases documentals per poder cimentar aquest canvi d'òptica. La contramarca de la peça que presentem no és impossible per a una pellofa, però és també més adient per a una moneda local.

VILABELLA DE GAIÀ (?)

Entre les incertes del nostre llibre hi ha un plom que ja duia una marca i que va ésser contramarcad dues vegades amb un punxó allargassat amb les lletres VLGAI amb la V i la L nexades. Es tracta del Crus-2325. Per la procedència i per la possibilitat de lectura que ens donen les lletres varem proposar d'atribuir-la a Vilabella de Gaià. Ara tenim la fotografia de dos nous exemplars que contenen només una de les contramarkes. Es tracta dels següents exemplars:

Exemplar 1: Pes: 5,8 g Ø: 15 mm Làmina núm. 29 Inèdita
 Exemplar 2: Pes: 2,6 g Ø: 13 mm Làmina núm. 30 Inèdita

Tots els ploms que porten aquesta contramarca són força gruixuts. El punxó té forma de cartel·la.

INCERTES

De la setantena llarga d'incertes que varem incloure en el nostre llibre de la moneda local, més d'una dotzena han anat trobant després el seu encaix i atribució. La nòmina d'incertes ha minvat per aquesta banda, però d'altra banda també en van sorgint de noves. Ja en varem publicar sis a l'*Acta*, núm. 27, i ara en publicarem vuit més.

Parlarem, en primer lloc, d'una curiosa incusa que reproduïx exactament la

nostra incerta Crus-2323, però amb l'afegit d'una llegenda marginal. Vegeu-ne la descripció:

Incusa de llautó

a/ +S:IOHA . . . ALDO Escut amb una barra amb roses als espais.

Pes: 0,45 g (incompleta) Ø: 17 mm Làmina núm. 31 Inèdita

L'escut d'armes del mig és, doncs, exactament igual que el de la nostra Crus-2323, però ara no hi ha ornaments a dalt i als costats i s'hi ha afegit la llegenda que hem descrit.

La lectura de la part existent no és fàcil perquè les lletres són força estrafetes i pel doblec que tenia la peça a la part de dalt. La transcripció que donem és bastant segura, a excepció de la L, que també podria ésser una R o, més improbablement, una N. En el fragment que manca de la peça sembla que hi cabrien tres lletres. Si el nom Joan es completa amb una N en la forma IOHAN, resten dos espais per al principi del cognom, però si es completa a IOHANES, el cognom seria ja complet en la forma ALDÓ, ARDÓ o ANDÓ. També hi podria haver un cert espai entre els dos noms i serien possibles lectures com IOHAN CARDÓ o PARDO. Si admetem que hi càpiguen més lletres hi ha les possibilitats per als cognoms ARARDÓ, GERARDÓ o BERARDÓ, totes, com veiem, amb la hipòtesi d'una R. Per a una L hi cabria potser ROSALDÓ, cosa que ens donaria raó de les roses com a emblema parlant.

Es tracta, en tot cas, d'una peça emesa en virtut d'una concessió a un particular per a la qual no tenim constància documental. La recerca esdevé més difícil en no tenir segur el cognom. Hem rastrejat les heràldiques per a les hipòtesis proposades i tampoc hem arribat a cap resultat positiu. La zona de troballes d'aquestes peces sembla que es troba entre Balaguer i Castelló de Farfanya. Per poder avançar en la identificació pensem que caldrà obtenir un exemplar sencer o que ens permeti completar, almenys, el cognom de l'emissor d'aquest tipus. Donem, de tota manera, la informació de què disposem per si algú en treu l'entrellat.

Comentarem, a continuació, dues incuses amb figures d'animals:

1. Bou o ruc mirant a l'esquerra amb un dibuix incògnit a sobre. Rodona.

Pes: 0,43 g Ø: 16 mm Làmina núm. 32 Inèdita

2. Cabra mirant a l'esquerra i dibuix oval a sobre. Punts. Quadrada.

Pes: 0,48 g Mides: 15 Ø15 mm Làmina núm. 33 Inèdita

En bona lògica zoològica el primer animal hauria de semblar més aviat una cabra, però si analitzem l'iconografia medieval, especialment la dels segells, hau-

X2

31

X2

32

33

X2

X2

34

35

X2

X2

36

37

X2

38

rem de convenir que s'assembla més a un bou, encara que no es pot descartar un ruc. Si es un bou, l'element incògnit que apareix per dalt potser és un jou que l'aparella amb un altre bou en paral·lel i, per tant, no representat. Si és un ruc, l'element en qüestió no es pot identificar. Xavier Jorba ens suggereix Castelldans, abans dit Castelldàsens. Té l'inconvenient, però, que al seu segell hi ha un castell i no pas un ruc.²³

El segon animal més aviat hauria de decantar-nos per identificar-lo com un cérvol, però el dibuix que hi ha a la peça s'apropa molt al d'algunes cabres que trobem als escuts heràldics dels Cabrera, amb el cap tombat a fi de poder representar bé les dues banyes, que solen ésser corbades cap endins. De tota manera, en la peculiar manera de dibuixar els animals en aquestes representacions, les cabres i els cérvols es distingeixen bàsicament perquè les cabres tenen les banyes llises i els cérvols amb ramificacions. En aquest cas semblen llises.

La primera peça fou trobada prop de Casp. Ignorem la procedència exacta de la segona. Només sabem que procedeix de la zona de Lleida. En aquest sentit, la segona peça podria al·ludir als Cabrera, que tingueren el vescomtat d'Àger i durant un temps el comtat d'Urgell, però això no ens diu gran cosa sobre el possible taller emissor. Ens manquen, doncs, dades per a una atribució.

Han aparegut també dues incuses quadrades amb altres tipus de representacions:

1. Balances (?) que pengen d'un suport. Entre els plats, la lletra h (?).

Pes: 0,4 g Mides: 14 × 14 mm Làmina núm. 34 Inèdita

2. Peça rectangular que penja d'una anella, entre punts. Ondats a sota.

Pes: 0,45 g Mides: 15 × 15 mm Làmina núm. 35 Inèdita

La primera té força parentiu amb la incerta que vàrem publicar a l'*Acta*, núm. 27, núm. 39, pàg. 99, però aquella tenia una bordura lineal i entre els plats de la balança hi havia una espècie de llaç. No podem aventurar cap hipòtesi d'atribució per a certes peces. Ambdues foren trobades prop de Lleida. Com veiem, es va augmentant la nòmina d'incuses quadrades i totes afloren a Lleida o al seu entorn proper.

Una altra incerta va ésser trobada a prop de Serós. Malauradament en encunyar-la fou batuda dues vegades en posicions properes, de manera que la llegenda, que sembla ésser bastant llarga, quedà marcada en dues posicions, la qual cosa en fa impossible la lectura. La descrivim:

23. CEFERÍ ROCAFORT, *La Província de Lleida* dins la *Geografia General de Catalunya* dirigida per Carreras Candí, p. 326.

a/ (llegenda indesxifrable en lletra gòtica). Arbre (?).

Pes: 0,5 g Ø: 16 mm Làmina núm. 36 Inèdita

Aparentment sembla que hi hagi un arbust amb dues branques, però pensem que això pot ésser efecte del repicat que ens duplica l'estampa d'un arbre allargassat. La peça és de bona factura i les lletres sembla que serien de molt bon llegir si no fos pel repicat.

Un petit coure d'origen incert té la següent descripció:

a/ (anepigràfic). Àliga bicèfala amb les ales obertes i barrada al pit.

r/ (llis).

Pes: 0,85 g Ø: 13 mm Làmina núm. 37 Inèdita

Es tracta d'un petit senyal batut en aram d'un cert gruix. L'estampa de l'àliga barrada correspon als comtes de Pallars. Ens plantejem, doncs, la possibilitat que la peça fos un senyal local de Sort, capital del Pallars Sobirà, on ja ens consten altres emissions.

Coneixem, finalment, una espècie de senyal d'aram de tipologia ben especial. El descrivim:

a/ (anepigràfic). Armes catalanes en escut apuntat. Cercle de punts.

r/ (anepigràfic). Creu equilateral trifoliada als extrems. Cercle lineal.

Pes: 2,1 g Ø: 24 mm Làmina núm. 38 Inèdit

El revers d'aquesta peça recorda algunes monedes sardes d'aram de l'època dels Àustria, mentre que l'anvers ens fa pensar en els escuts catalans de les peces sardes medievals. Cal tenir present, però, que sembla que la creu del revers forma part d'una primera emissió i que l'escut hi fou aplicat a l'altra cara com una contramarca rodona. Ens preguntem, doncs, si no serà una peça sarda dels Àustria contramarcada al revers amb escut català com a forma d'autenticació.

Com veiem, el tema de la moneda local, que ja va fer un espectacular salt endavant amb el nostre llibre, no para de créixer. És cert que, entre les peces que presentem, se n'hi pot haver esmunyit alguna de falsa, alguna pellofa o algun plom d'ús privat o fins i tot no monetari, però pensem que l'única manera d'anar avançant és anar publicant tot el que va apareixent. Poc a poc, les dades de procedència, la documentació i l'estudi aniran donant a cada peça el seu encaix.

NOVES APORTACIONS

Pocs dies abans que s'iniciés el procés d'impressió de l'*Acta* ens han arribat noves informacions sobre peces locals. Ja no som a temps de refer el text i reordenar les là-

mines, però pensem que val més donar-les a conèixer ara, en una addenda de l'addenda, que anar multiplicant innecessàriament les addicions. L'inconvenient serà que haurem de trencar l'ordenació alfabètica que havíem mantingut i tornar a començar.

AGRAMUNT

L'aparició d'un senyal de plom amb el mateix dibuix i, molt probablement, el mateix encuny que la prova que varem publicar a l'*Acta*, núm. 27 (núm. 2) resol la disjuntiva que havíem deixat plantejada en descriure aquella peça. Dèiem que semblava una prova, no sabíem si d'un encuny per a batre incuses de llautó o bé de senyals de plom, i que només l'aparició de noves peces ens podria donar una resposta segura. Ara ha aparegut la peça següent:

Senyal de plom

a/ (anepigràfic). Puig cimat de llir entre dues mates espinoses, tot dins d'una orla de punts.

r/ llis.

Pes: 1,45 g Ø: 13 mm Làmina núm. 39 Inèdit

Ja varem advertir de dues dificultats: l'atribució a Agramunt i el caràcter monetari de la peça, si finalment resultava ésser de plom. Avui podem afegir, en favor de l'atribució, que aquest plom fou trobat a Agramunt mateix. Pel que fa al caràcter monetari, es pot recordar el seu parentiu estil·lístic amb el senyal de l'*Acta*, núm. 24, núm. 1, i la seva factura, que sembla més propera als senyals. Amb tot, cal dir que no hi ha pas total seguretat en aquesta qüestió.

El mateix problema ens presenta la peça següent:

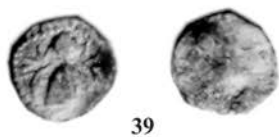
Senyal de plom

a/ GRA—MVNT Repartit a sobre i a sota d'una línia horitzontal. Les lletres V i N nexades, i la T sembla gòtica.

r/ Creu pometejada amb ornaments als espais i dins d'orla lobulada, tot plegat dins d'una altra orla de punts. Factura tosca.

Pes: 2,05 g Ø: 14 mm Làmina núm. 40 Inèdit

Ja fa uns anys que el nostre amic Joan Montañès ens va fer conèixer un altre exemplar d'aquesta mateixa peça, però en aquell no s'hi veia bé el revers i per

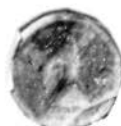
39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

això no ens havíem decidit a publicar-lo. És evident que en aquest cas no hi ha pas dubte: la peça és d'Agramunt, ja que ho diu amb gairebé totes les lletres. La qüestió és: es tracta d'una moneda local o bé d'un plom o gitó? No tenim arguments de pes per decidir-nos. A nostre parer, el dibuix descurat del revers i la factura de la peça ens inclinen a pensar que es tracta d'un gitó.

I per acabar avui amb la inesgotable sèrie agramuntina, ens plau presentar una peça veritablement singular. Es tracta d'una espècie de clau de cabota molt gran, d'aram, i que porta gravat un dibuix idèntic que el revers del conegut senyal agramuntí Crus-1009. Vegeu la làmina, núm. 41. La peça porta, doncs, una creu equilateral d'extrems eixamplats i als espais hi alternen anells i grups de tres punts, tot plegat voltat d'una triple orla: lineal, de punts i lineal a l'exterior. A la banda de darrera no està gravat sinó que té un pern, de manera que té la forma d'un clau o d'un ornament com els que s'empraven a les armadures, tant dels cavallers com dels mateixos cavalls. Aquests ornaments solen portar signes heràldics, de manera que es pot suposar que eren uns dels distintius emprats per a cada host. Que s'empressin també signes manllevats de les monedes comtals, per exemple, podria tenir un sentit paral·lel. Resulta més estrany, però, tractant-se d'una moneda local. Es tracta d'un ornament d'un soldat costejat pel municipi?

MONTBLANC

Ha aparegut una nova incusa d'aquesta població, de dibuix molt més simple que les fins ara conegudes:

Incusa de llautó

a/ (anepigràfica). Puig cimat de llir, de cos triangulat. Orla lineal.

Pes: 0,38 g Ø: 16 mm Làmina núm. 42 Inèdita

Tot i que la peça és en estat precari, sembla clar que hi manca un dels elements tradicionals de les peces de Montblanc, els pals catalans que hom solia disposar sota el puig heràldic de la població. De tota manera, hi ha un altre antecedent. Ens referim al senyal de plom que vàrem descriure a l'*Acta*, núm. 27, núm. 24, que porta l'explícita llegenda MONT. Pel que fa a l'atribució, podem afegir que a més de la similitud de l'element heràldic amb els altres senyals, cal tenir present que la peça ha estat trobada a Montblanc mateix. Pel que fa a l'encaix cronològic, es fa difícil de fer per la pobresa d'elements que ens dona la peça. Si fem comparació amb els segells, observarem que el puig de forma triangulada només apareix en un segell de la Cort de la Vegueria emprat el 1500, núm. 721 de Ferran de Sagarra.

Hauria d'ésser anterior, doncs, que els que porten la llegenda MONTISALBI (Crus-1878) amb tipologia idèntica que el segell Sagarra-1310, amb cronologia inicial 1569, i posterior al tipus Crus-1877, més apropat al segell Sagarra-1308, amb cronologia inicial 1320. Ocuparia, per tant, una cronologia intermèdia com la núm. 23 de l'*Acta*, núm. 27, per bé que la que presentem ara seria anterior, atesa la semblança entre la 23 (*Acta*, núm. 27) i la Crus-1878. Ambdues podrien ésser, doncs, dels inicis del segle XVI, però posant en primer lloc la que presentem avui.

PONTS

A la làmina i amb el núm. 43 hi podem veure un altre exemplar de la incusa de Ponts que vàrem descriure a l'*Acta*, núm. 27, amb el núm. 26. L'actual exemplar és força malmès (pesa 0,23 g però és incomplet) però té l'avantatge de confirmar-nos que la lectura és PONS i que la llegenda és tota ella situada sobre el pont de carenat recte. Això és el que consideràvem més probable, però ara en tenim la certitud.

SEU D'URGELL

Tot i que no tenim cap novetat important, reproduïm dos nous exemplars dels tipus Crus-2120 i Crus-2121 per la seva millor conservació. Vegeu la làmina, nús. 44 i 45. Els nous exemplars ens permeten precisar que ambdues llegendes comencen amb una mitra, cosa que no dèiem al nostre llibre sobre la moneda local. La del tipus Crus-2121 pesa 0,60 g.

SOLSONA

Ha aparegut una peça que podria ésser de Solsona. La descrivim:

Incusa de llautó

a/ Traces de llegenda, amb les lletres EL gòtiques bastant clares. Al centre sembla que hi ha un sol. Orla lineal.

Pes: 0,62 g Ø: 18 mm Làmina núm. 46 Inèdita

La peça, molt malmesa, només ens aporta dues mitges informacions. D'una

banda, un possible sol i, de l'altra, el tram ..EL... que hom podria certament completar a COELSONA. Caldrà que aparegui una altra peça per poder fer l'atribució amb seguretat.

TÀRREGA

Han anat apareixent altres exemplars i varietats dels llautons incusos que vàrem atribuir a Tàrraga a l'*Acta*, núm. 24. Són els següents:

1. Amb bordura rodona d'escac. Pes: 0,70 g Ø: 17 mm Làmina núm. 47
2. Amb bordura rodona d'escac. Pes: 0,34 g Ø: 16 mm Làmina núm. 48
3. Amb bordura quadrada. Pes: 0,39 g. Mides: 13 × 13 mm. Làmina núm. 49
4. Amb tanca lineal quadrada. Pes: 0,38 g Mides: 14 × 13 mm. Làmina núm. 50

La primera sembla del mateix encuny que l'*Acta*, núm. 24, núm. 29. La segona és del mateix tipus, però de diferent encuny. La tercera s'assembla, però és de diferent encuny, amb l'*Acta*, núm. 24, núm. 30. La quarta, sens escac al voltant, s'assembla, sense ésser del mateix encuny, amb l'*Acta*, núm. 27, núm. 32.

El fet que les quatre peces hagin aparegut a Agramunt i el seu entorn immediat, més aviat reforça l'atribució a la propera Tàrraga, però tampoc no permet descartar alguna altra atribució dins el comtat d'Urgell.

VILAMUR

A l'*Acta*, núm. 27 (p. 107) proposàrem d'atribuir a Vilamur els llautons incusos fins llavors atribuïts a Mur. Ja vàrem assenyalar que l'heràldica de les dues poblacions era pràcticament idèntica i que a favor de Vilamur hi tenim ara dues mencions documentals. Les incuses de Vilamur segueixen essent molt escasses i és per això que ens ha semblat avinent de donar-ne a conèixer dos nous exemplars. Totes dues responen al tipus Crus-1881, però tenen alguna particularitat interessant.

1. Incusa. Pes: 0,56 g Ø: 15 mm Làmina núm. 51
2. Incusa. Pes: 0,55 g Ø: 14 mm Làmina núm. 52

La primera és ben igual que la Crus-1881, però es troba en molt bona conservació i això permet apreciar bé que en la representació del mur o murallada s'hi

han dibuixat els quadrats de les pedres escairades. Aquest detall no és visible a la segona, en pitjor conservació, però en canvi sembla que té una contramarca, potser en forma de fletxa, a la part de baix. No es pot, però, descartar que sigui un simple impacte d'un cop. Si fos una contramarca podria significar un element d'autenticació. Ambdues peces varen ésser trobades prop d'Agramunt.

INCERTES

Ja fa temps que han anat apareixent algunes incuses semblants a la que descriuim:

Incusa de llautó

a/ Marca feta amb un punxó quadrangular que forma una creu cantonada de quatre punts. Sembla que s'hi ha aplicat tres vegades, una de molt ben marcada i les altres, més fluixes. Un forat al centre.

Pes: — g Ø: 24 mm Làmina núm. 53 Inèdita

Els altres exemplars que hem vist tenen, generalment, una sola marca.

Trobada també a Agramunt; no hem trobat, de moment, cap argument per poder plantejar alguna hipòtesi d'atribució.

Els escuts d'or de Barcelona de Felip II, identificats

X. SANAHUJA ANGUERA

Una de les sèries numismàtiques menys conegudes del nostre país és la de la moneda d'or de l'època dels Àustries. D'un temps ençà, jo mateix he anat publicant alguns articles i he presentat documentació inèdita sobre el tema. Alguns d'aquests documents ens parlen de monedes completament desconegudes avui en dia. Per exemple, són desconeguts els principats múltiples de quatre i de vint que foren batuts durant la segona meitat del segle XVI. Aquests múltiples, semblants als múltiples castellans de l'excel·lent d'or, devien ser peces espectaculars, tal com podem observar en els escassos exemplars de múltiple de deu principats que han sobreviscut el pas del temps.¹ A l'inrevés, d'altres monedes d'or del segle XVI, com la insòlita peça de quatre principats de Joana i Carles, les coneixem perquè se n'ha conservat algun exemplar, però gairebé no apareixen en cap document de l'època.

A part de la raresa d'aquestes monedes i de la parquedat de mots dels documents, un altre factor ha contribuït a què l'or català dels Àustries hagi passat desapercebut pels numismàtics: la incredulitat davant el fet que a la Catalunya sobirana s'encunyessin monedes de tipologia castellana. Abans de presentar les noves monedes cal que parlem d'aquesta circumstància.

Des de mitjan segle XVI Castella es va convertir en un referent monetari per a tot Europa. L'entrada continuada de metalls preciosos procedents d'Amèrica va multiplicar les encunyacions de moneda a les seques castellanes, que ràpidament es van estendre per tot el vell continent. L'excel·lent d'or castellà fou imitat a Ara-

1. X. SANAHUJA, «Ducats i principats catalans a l'època dels Àustries (1481-1602)», *Acta Numismàtica*, núm. 29, 1999, p. 105-133.

gó, València, Navarra, al Bearn, als Països Baixos (Campen, Overijssel, Zvolle), i també a Barcelona, on sembla segur que es van batre principats dobles (equivalents als dobles excel·lents), amb tipologia castellana, des de poc després del 1550. Després d'un interval de temps moderat, entre 1578 i 1609, en el qual la conjuntura monetària internacional impossibilitava el batiment de ducats, els barcelonins optaren per tornar a fabricar dobles ducats que rebatejaren amb el nom de trentins.

Aquests trentins del segle XVII, a l'igual que els dobles principats de la segona meitat del segle XVI, duen l'escut reial de les Espanyes, no fan cap referència al regne d'Aragó ni encara menys al comtat de Barcelona, i arrossegueu les efigies dels reis catòlics. I malgrat això, ningú no en discuteix l'adscripció catalana. En canvi, els escuts castellans batuts a Barcelona han estat negats o bé considerats sempre com a moneda estrangera, fabricada accidentalment a Catalunya, destinada a circular fora del país, o bé fruit d'alguna imposició humiliant dels monarques castellans.

Però és ben bé al contrari. La fabricació d'escuts castellans a Barcelona dona fe del sentit pràctic i de l'oportunitat dels catalans. A diferència d'Aragó, Mallorca o València, Catalunya no s'interessà mai per adoptar l'escut com a unitat monetària. És per això que hi ha escuts aragonesos, mallorquins i valencians, amb tipologia pròpia, però no pas escuts catalans. A Catalunya, ha estat el seu govern, o els seus negociants, els que han demanat, quan ha estat necessari, poder fabricar escuts semblants als fabricats a Castella i aprofitar-se així del prestigi de la seva moneda.

També cal dir que, malgrat el que hom pugui pensar, els referents de les fabricacions d'escuts durant els darrers Àustries no semblen ser pas els escuts castellans de Castella, escassament encunyats durant la segona meitat del segle XVII. És més plausible que els escuts barcelonins estiguessin inspirats en els escuts castellans d'Amèrica, fabricats abundantment entre 1640 i 1660 a la seca de Nuevo Reino (Santa Fe de Bogotà).

1. LA FABRICACIÓ D'ESCUTS DEL 1602 AL 1603

Coneixem emissions d'escuts a Barcelona entre 1599 i 1603, al 1641, i intermitentment entre 1653 i 1706. Fins ara, l'episodi que més íntegrament ens ha arribat és el del difícil batiment de 1599-1603. Aquesta anècdota, prou significativa, ja la vaig avançar en un article no gaire conegut a casa nostra.² Per això no em sap greu repetir-me:

2. X. SANAHUJA, «Els pacífics catalans. Una moneda amb molta història», *Homenagem a Mário Gomes Marques*, Sintra, 2000, p. 329-340. La notícia d'un batiment d'escuts el 1603 ja havia estat assenyalada breument per les «Rúbriques de Bruniquer»: *Cerimonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912, cap. LXI, núm. 105 a 107.

Vers l'any 1600 la situació econòmica a Catalunya en general i monetària en particular no era gaire esperançadora. Aquell any es multiplicà l'abundància de moneda de plata retallada i falsa en circulació (doc. 4), i el país entrà en la fase final del procés de degradació de la moneda de plata que culminaria amb la creació del banc de la ciutat, l'any 1610, i amb una retirada important de la moneda de plata, l'any 1611. La nova moneda de billó barcelonina, fabricada des del 1600, tampoc no semblava prou apreciada com per acabar amb la competència que encara li oposaven certes fabricacions locals de moneda, ni prou segura com per evitar les periòdiques falsificacions. Pel que fa a l'or, els ducats catalans havien deixat momentàniament de circular. La competència internacional de l'escut, de llei inferior a la del ducat, feia inviable la fabricació de més ducats catalans que, al mateix temps, es mostrava innecessària a causa de l'abundant flux de moneda d'or castellana. Els darrers ducats catalans s'havien fabricat l'any 1578.³ Des d'aleshores i fins a l'any 1609, el numerari d'or en circulació s'alimentà exclusivament d'escuts castellans. Més tard, el 1609, el ducat retornaria com a moneda oficial del país, però sempre compartint la circulació amb els omnipresents escuts castellans.

Per fer front a la situació monetària, els experts creien que la circulació de més moneda d'or, sobretot de nova moneda, avaluada molt per sobre del que valia, podria incrementar els recursos econòmics de l'administració. L'any 1599 es fabricà a Barcelona la primera partida d'escuts en forma de peces de quatre i de dos escuts, segons es desprèn de la documentació conservada. Els consellers de Barcelona obtingueren autorització del virrei el mes de setembre (doc. 1) i poc més tard encarregaren a l'argenter Antoni Àngel Gil la fabricació d'encunyats per a batre monedes de dos i de quatre escuts (doc. 2). A finals d'octubre el mestre de la seca, Miquel Calaf, va començar a rebre or per engegar l'emissió (doc. 3). L'or utilitzat procedia de monedes obsoletes, com ara dobles ducats i pacífics.

Dos anys més tard, el 1602, els nous consellers barcelonins estaven decidits a fer circular més moneda d'or, i per això van començar a rumiar la manera d'aconseguir-ho amb el cost més baix possible. La primera pensada del Consell fou la de fer circular els pacífics d'or del temps de la guerra contra Joan II que, 150 anys després d'haver estat retirats de la circulació, restaven recòndits a la taula de canvi de la ciutat. En lloc de pensar a fondre aquests pacífics i fabricar ducats catalans o escuts castellans amb l'or resultant, com ja havien fet els seus predecessors l'any 1599, els consellers es van decantar per oficialitzar-los i fer-los circular lliurement. D'aquesta manera, hom s'estalviaria, no només les despeses d'encunyació, sinó també, i sobretot, les despeses d'augmentar el quiratatge de l'or dels pacífics (de 20 quirats) a la llei de ducats (23,75 quirats) o escuts (22 quirats).

3. I no pas l'any 1535 com tan alegrement conclougué Mateu i Llopis, el qual situà l'adopció de l'escut a Catalunya abans fins i tot del seu arrelament a Castella. Vegeu: X. SANAHERA, «Ducats i principats catalans a l'època dels Àustries (1481-1602)», *Acta...*, núm. 29, 1999, p. 105-133.

Tot estava a punt, fins i tot tenien prevista una cotització oficial per als nous pacífics en circulació: la de 24 sous.⁴ Com és natural, els consellers comunicaren les seves intencions al virrei, que era l'arquebisbe de Tarragona Joan Tarrés i Borrull, i aquest va traslladar la qüestió al Reial Consell d'Aragó perquè n'examinés la legalitat. El virrei sabia prou bé que l'avaluació oficial del preu de la moneda d'or corresponia al rei i que, per aquesta dificultat legal, el Consell d'Aragó no donaria un vistiplau immediat al Consell de Cent. Però el que no sabia el virrei era quina mena de moneda eren els pacífics, perduts en la memòria des de feia més d'un segle. Quan els doctors del Reial Consell i el mateix virrei examinaren les monedes es van quedar esparverats: es tractava de monedes fetes per un rei intrús: Reiner d'Anjou.

El mateix virrei explicava al rei Felip II la infàmia que pretenien fer els barcelonins i la contestació que els donà (doc. 7):

[...] embié a dezir a los concellers que esta moneda era falça, hecha por un tirano que no tenía authoridad para hazerla y que era grande infamia d(esta ciudad y Principado que esta moneda corriesse por España, siendo memoria de lo que entonces pasó [...].

Els consellers, com és natural, al·legaren ignorància:

Y dixeron que no havían caydo, por falta de historia en el caso [...].

Els consellers de Barcelona, avergonyits del passat del país i per tal de no remoure la «memoria de lo que entonces pasó», van optar per refondre els pacífics i convertir-los en escuts castellans.

Així, doncs, el 26 de novembre de 1602, el Consell barceloní acordava fabricar escuts castellans senzills i mitjos i demanar autorització al virrei per a fer-los córrer al for de 26 sous cada escut (doc. 5). L'endemà, els consellers van haver de modificar la resolució anterior i acordaren que, per tal d'abaratir les despeses de fosa i fabricació, es fonguessin els pacífics conjuntament amb una quantitat de ducats, aleshores temporalment fora de la circulació. D'aquesta manera, resultaria més fàcil obtenir or de 22 quirats, necessari per a batre escuts (doc. 6).

El batiment es dugué a terme per tot l'any 1603. Les monedes aconseguiren finalment una cotització oficial de 25 sous, però el mercat s'obstinà a fer-les córrer per només 24 sous cada escut, que era el preu que valien la resta d'escuts castellans fabricats a Castella. En total es fabricaren 1.194,5 marcs, equivalents a uns 85.000 escuts (doc. 8).

4. 10 de novembre de 1602. ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 346.

2. IDENTIFICACIÓ DELS ESCUTS D'OR DE FELIP II

Encara no es coneixia cap dels escuts batuts en què s'aprofités l'or dels vells pacífics separatistes. Ara presento dos exemplars d'aquesta emissió, incomplets, que posats de costat ens permetran refer les llegendes i acurar-ne la descripció. Com vaig argumentar documentalment en un article recent, la marca reglamentada oficialment per a ser emprada a les monedes com a distintiu de seca eren les lletres B-A.⁵

1. Felip II. Escut castellà senzill. Barcelona. Data no visible (1602-1603)

a/ PH[...] Escut reial coronat, als costats B-A.

r/ [...]ARVM[...] Creu d'escut dins doble orla lobulada i orla de punts.

Ø: 12 mm

Calicó & Trigo, *Numismática Española*, 9 Ed., 1998, núm. 170a (de *Felip IV*).

1

2. Felip II. Escut castellà senzill. Barcelona. Data parcialment visible (160x)

a/ [...] SECVNDVS Escut reial coronat, als costats B-A.

r/ [...] M·REX·1·6·0 [...] Creu d'escut dins doble orla lobulada i orla de punts.

Ø: 12 mm

Subhasta Aureo 16/12/2002, núm. 735 (de *Carles II*).

2

El primer que us cridarà l'atenció és que el nom de rei apareix amb el numeral SECVNDVS, és a dir segons el compte català o, si ho preferiu, amb la numeració que li corresponia com a rei d'Aragó. El rei Felip no hi apareix com a rei de Cas-

5. X. SANAHUJA, «Els escuts amb marca B-A són de Barcelona», *L'Ardit*, núm. 14, 2000, p. 33-36.

tella, d'on ja era el tercer dels que havien dut el mateix nom. És ben lògic. Aquestes monedes no estaven destinades a circular per Castella, ni es volia exportar-les immediatament cap a Itàlia o França. Eren pensades per circular per Catalunya.

Reconstrucció de les llegendes:

a/ PHILIPPVS SECVNDVS

r/ HISPANIARVM·REX·1·6·0·3 (o 1602)

La identificació de la llegenda de l'anvers ara també ens permet catalogar correctament la mitja unça fins ara atribuïda a Felip I, que també du la llegenda SECVNDVS. Per força ha de correspondre a l'emissió documentada el 1599, també de Felip II (docs. 1-3).

a/ PHILIPPVS SECVNDVS

Escut reial coronat, a l'esquerra BA enllaçades.

r/ HISPANIARVM·REX·1·5·9·9

Creu d'escut dins doble orla lobulada i orla de punts.

Ø: mm

Calicó 1 i 2, però de Felip I i amb dates errònies.

3. DOCUMENTS

1

1599, 16 de setembre. Barcelona

Autorització concedida als consellers de Barcelona pel duc de Feria, lloctinent reial, per a fondre els pacífics i altres monedes antigues d'or que es guarden a la taula de dipòsits de la ciutat, i encunyar amb elles escuts d'or, dobles i senzills, de la forma i del quiratge dels que circulen per Castella.

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), reg. 4882, f. 81; Consell de Cent, pergami núm. 485.

J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Catalunya*, Barcelona, 1808, vol. II, doc. LXXIII.

2

1599, 6 d'octubre. Barcelona

Els consellers de Barcelona encarreguen a l'argenter Antoni Àngel Gil la fabricació d'encunyys per a batre monedes de dos i de quatre escuts.

Los magnífichs consellers, ajustats, etc., deliberaren que per quant tenen necessitat de posar en execució lo privilegi real a la present ciutat concedit de fer y fabricar moneda de or dels florins, pacífichs y de altres monedes antigues té la present ciutat que sia per ço dit a Antoni Àngel Gil, argenter, mestre dels trosells y encunyts de la casa de la seca de la dita ciutat, notificant-li que dins vuyt dies comptadors del die present en avant, per la obligatió que té en fer son ofici, done los encunyts bons y suficients y tals quals convenen y són menester per la fàbrica de dita moneda de or, ço és dobles y de quatre, altrament en retitèntia sua dits magnífichs consellers faran fer aquells a altres a costas y despeses suas del dit Gili.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent, Registre de Deliberacions, 1598-99, f. 207-207v. Inèdit.

3

1599, 29 d'octubre. Barcelona

Els consellers de Barcelona ordenen al mestre de la seca, Miquel Calaf, que comenci la fabricació d'escuts d'or.

Los magnífichs senyors consellers, tots sinch ajustats, etc., inseguint lo poder a ells donat per lo savi Consell de Cent celebrat a 20 del mes de juliol proppassat, en virtut del privilegi real per lo excel·lentíssim loctinent general a la present ciutat atorgat y concedit, y per posar en execució tant la dita deliberatió de Consell com lo dit privilegi de fer y fabricar de la moneda de or de la Taula de la present ciutat escuts conforme lo pes y ley de Castella, deliberaren per ço que sien lliurats en la Taula de la ciutat a Miquel Calaf, argenter, mestre de la seca de la present ciutat, trenta marchs de ducats y doblons y trenta marchs (de) pacífichs de or per a que de aquell de fabriquen escuts de or conforme lo acte de capitulació y obligatió entre dits magnífichs consellers de una part y dit Calaf de part altra lo die present, en poder del notari y scrivà devall scrit, firmat, ab que de la dita quantitat ne sia fet dit Calaf deutor en lo llibre corrible de la Taula de la dita ciutat de la cantitat que muntarà lo dit or o preu o valor que estan carregats los taulers, conforme la lliurança se'ls féu. Y que Lluís Jorba, notari y scrivà regint lo manual de dita Taula asiente la dita partida en lo dit manual, y los taulés y caxés lliuren la dita quantitat per dates conforme és acostumat en dita Taula y en presència de Rafael Vilar, argenter de la ciutat, lo qual hage de pesar dit or. Y axí matex deliberaren que quant lo dit Calaf tornarà moneda feta d'es-

cuts, li hagen de lliurar altra tanta moneda de or com tornarà d'escuts, sens posar-ne partida per manual ni llibre, sinó tant solament lo caxer y regonexedor de las monedas de la present ciutat ne hagen de aportar compte de dita fàbrica per jornades, del que lliurarà y lo dit Calaf tornarà per poder asentar dita fàbrica a son dever, y saber lo que'ls avançarà carregant dits taulers los avanços del que valran més los escuts que's fabricaran a respecte a la vardadera valor de doblons y pacífichs que se li donaran y faran càrrech lo compte de la Universitat provehint que la present deliberatió se'n done còpia als dits taulers y al scrivà de dita Taula.

AHCB, Consell de Cent, Registre de deliberacions, 1598-99, f. 226v-227v. Inèdit.

4

1602, 26 de setembre

Joan Terrés i Borrull, arquebisbe de Tarragona i virrei de Catalunya, explica al rei Felip II els problemes causats per la circulació de moneda de plata retallada i li demana que ordeni a la Generalitat i al Consell de Cent barceloní que només prenguin i donin moneda bona, en cobrar les imposicions.

Señor,

De pocos años a esta parte a crecido tanto el daño que hazen los que fabrican moneda falsa y la cercenan que si no se procura algun effícaz remedio temo que se a de perder en esta Provincia el comercio y contratación, y nos hemos de ver en este Principado como el trabajo que el condado de Rossellón, por que ya no se halla un real ni otra moneda de plata que no esté cercenada, y en tanto grado que en mil reales apenas se hallan seyscientos de plata. Yo he tratado del remedio con este Real Consejo de V.M. y con los concellers y otras personas expertas y se nos han ofrescido muchos medios y vamos assentándolo lo mejor que podemos. Para esto sería de gran importancia que V.M. mandasse escribir a los diputados y concellers encargándoles que den orden como todas las monedas del General y de los arrendamientos de la ciudad se pongan en dinero effectivo en la tabla de la ciudad y en buena moneda no cercenada. Voy buscando con la diligencia que puedo esta mala gente que la falcifican y cercenan y confío que se yrán castigando los que hallaremos culpados, aunque diziendo a V.M., como estoy obligado, lo que siento: querría en esto un poco más rigor en el Consejo Criminal y no que quiziessen todas las cosas tan limitadas, en tiempo que ay tantos que se ocupan en esta mala obra. Guarde Nuestro señor muchos años la Cathólica persona de V.M. Barcelona en 26 de setiembre 1602.

El arçobispo de Tarragona

ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 346. Inèdit.

5

1602, 26 de novembre

El Consell de Cent de Barcelona delibera fondre els pacífics que es guarden a la Taula de Dipòsits de la ciutat, i encunyar amb ells escuts d'or de la creueta. Acorden també demanar privilegi per a fer circular els escuts al for de 26 sous.

Y lo Concell ha feta deliberació y conclusió que los pacífichs sian fusos tots y l'or d'ells se pose al punt y quilat dels escuts de la creueta que últimament se feren, pus no's tochen los doblons en nenguna manera, y de dit or se fabrichen escuts y mig escuts de la creueta per que la ciutat puga satisfer a sos crèdits y lo entretant los magnífics consellers procuren obtenir privilegi de sa Excel·lència per a que dits escuts se pogan posar y valegan a rahó de 26 sous, applicant-hi dits magnífics consellers per a ditas cosas les persones que en fer las ditas ordinacions de la Taula foren cridades comettent aquest concell a dits magnífics consellers sobre las ditas cosas y totas y sengles plenàriament sas veus y forças ab plenitut de poder.

AHCB, Consell de Cent, *Registre de deliberacions*, 1602, f. 247.

ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 346.

Citat per: J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña: Siglos XVI al XVIII*, Barcelona, 1947, t. II, p. 23.

6

1602, 27 de novembre

El Consell de Cent de Barcelona, després d'haver escoltat els informes dels experts, acorda rectificar la deliberació prèvia sobre la fosa dels pacífics de la Taula. Es resol fondre per cada 40 marcs de pacífics, 20 marcs de ducats, per tal d'augmentar el quiratatge dels pacífics, i afegir 30 grans de coure per cada marc d'or; i així poder obtenir més econòmicament el quiratatge dels escuts senzills i mitjos fabricadors.

AHCB, Consell de Cent, *Registre de deliberacions*, 1602, f. 252.

7

1602, 30 de novembre

Joan Terrés i Borrull, arquebisbe de Tarragona i virrei de Catalunya, explica al rei les deliberacions del Consell de Cent de Barcelona sobre la recirculació dels pacífics, pri-

mer, i l'acord de refondre'ls i fabricar escuts d'or, després, i les seves intervencions en aquestes deliberacions.

Señor,

La ciudad de Barcelona ha llegado a terminos, plega Diós que no sea por mal govier-no, que para pagar sus créditos a sido forçado valerse de alguna moneda de oro antigua, que ellos llaman *pacífichs*, que tenía recogida en la Tabla de las monedas, la qual taçaron cada una pieça a doze reales. Y como esto de poner precio a las monedas sea regalía de V.M., traté en el Consejo Real lo que se havía de hazer de justicia, para que no passasse adelante, y mirándola para ver el peso y lo que realmente valía hallamos que no llegava a doze reales cada pacífich, y que era moneda hecha en tiempo de las revoluciones del rey don Juan de gloriosa memoria, y que la hizieron quando admittieron por rey y señor a Renato, conde de Anjou, porqué alrededor del pacífich están estas palabras: RENATUS PRIMUS DEI GRATIA REX ARAGONUM. Luego viendo esto, con acuerdo del Consejo, embié a dezir a los concellers que esta moneda era falça, hecha por un tirano que no tenía authoridad para hazerla y que era grande infamia d-esta ciudad y Principado que esta moneda corriesse por España, siendo memoria de lo que entonces passó y que la recogiesen como lo hizieron luego. Y dixeron que no havían caydo, por falta de historia en el caso, y en un Consejo de Ciento resolvieron como se lo havía yo dicho, que la deziziesen y que s'iziesen escudos pero que valiessen treze reales cada uno, y me pidiessen privilegio para ello. Esto último no me lo han pedido. A me parecido dar aviso a V.M. de lo que passa para que me mande escribir lo que fuere servido que yo haga quando me pidan este precio para los escudos que hizieren, porqué si se da tanto precio temo que de Castilla y otras partes traherán tantos, por valer más que allá, que cause algunos inconvenientes. Con esta embío a V.M. las dos determinaciones que sobre esto ha hecho el Consejo de Ciento. Guarde Nuestro Señor la Cathólica persona de V.M. Barcelona en 30 de noviembre 1602.

El arçobispo de Tarragona

ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 346. Inèdit.

8

1603, 2 de juny

Aquest dia queda enllestida l'encunyació d'escuts d'or a la seca de Barcelona, amb la quantitat de 1.194 marcs 5 unces (uns 85.000 escuts senzills). Amb anterioritat, el Consell barceloní no havia aconseguit que el virrei atorgués privilegi a la ciutat per fixar el preu dels escuts a 25 sous, ja que el mercat els cotitzava tan sols a 24 sous.

AHCB, Registre de deliberacions, 1603, f. 100v-101v.

Citat per: J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña: Siglos XVI al XVIII*, Barcelona, 1947, t. II, p. 23.

Confirmació del mig croat de testa gran i data 1620

J. NOGUERA I MARTORELL

El mig croat de Barcelona de Felip II de l'any 1620 amb testa gran (sense bust) i creu tallant al revers ja fou publicat aparentment per Badia amb el núm. 986 del seu catàleg.¹ Amb tot, la peça que Badia donava a conèixer no permetia una total seguretat en la interpretació de la data perquè les xifres de l'any restaven tallades a mitja alçada en l'únic exemplar que publicà. Per tant, la xifra final també hauria pogut ésser un 6 i la data 1626. Recordem que després d'una nova interrupció la testa gran i sense bust reapareix en croats i mitjos croats el 1632 i, per tant, la data 1626 també era possible. D'altra banda, podia sobtar l'existència simultània d'un mig croat amb la mateixa data 1620 amb la testa petita i amb bust, Badia-1044.

La publicació del mig croat del 1621 amb testa gran que aportà Sebastià Datzi-
ra l'any 1979 ajudava a creure en la possibilitat de l'existència d'un precedent
l'any 1620, però tampoc n'era una prova conclouent.²

És per tot això que ens ha semblat d'interès la publicació d'un nou exemplar
que, sens cap mena de dubte, té les característiques de bust esmentades i porta la
data 1620 perfectament visible. És el que descrivim i reproduïm a continuació:

Croat de Barcelona. AR. Any 1620.

a/ PHILPP9 D.G HISPANIA.R Testa mirant a l'esquerra.

1. A. BADIA I TORRES, *Catàleg dels croats de Barcelona*, Barcelona, 1969.

2. S. DATZIRA, «Noves aportacions al Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706, VII», *Acta Numismàtica*, núm. IX, 1979, p. 191-194; núm. 986 bis, p. 194. Cal advertir que hi ha una errada i amb aquest número hi apareix també en el text una peça de Ferran II, que és, en realitat, el 896 bis. Es tracta, doncs, de la segona peça amb 986 bis en el text. A la làmina és correcte.

r/ -BAR-CINO-CIVI-1620-

Creu que talla la llegenda amb anells als espais 1r i 4t, i grups de tres punts als altres espais.

Pes: 1,42 g Ø: 18 mm

Inèdit

Qualifiquem la peça d'inèdita perquè difereix per la seva llegenda d'anvers de la publicada per Badia. En aquesta, el nom del rei pren la forma PHILPP, amb manca, doncs, de la segona I, mentre que en la peça de Badia la forma era PHILIPP. Val a dir que l'exemplar del 1621 publicat per Datzira també té l'anomalia de la manca de la segona I, essent, doncs, una característica comuna ja, en dos dels exemplars d'aquestes raríssimes peces dels anys 1620-21.

No deixen de cridar l'atenció els canvis de criteri freqüents en les fabricacions dels croats i mitjos croats d'argent de Barcelona en els regnats de Felip II i Felip III. A partir del 1611 apareixen per primer cop les testes petites i amb bust i en aquesta mateixa data trobarem els primers mitjos croats de Barcelona amb la creu del revers interior. Però aquests canvis no seran pas definitius sinó que ambdues característiques s'aniran alternant amb les antigues testes grans sense bust i les creus que tallen la llegenda del revers. M. Crusafont ha relacionat la reaparició de la testa gran amb uns anys de tempteig, amb retrocessos, per la introducció del rebaixament de pes en els croats. Un cop consumada definitivament la rebaixa, tots els croats anteriors devien ésser retallats per a adaptar-los a la nova metrologia i per això és tan freqüent que els croats de testa gran apareixin retallats.³ Això donaria una explicació al canvi en el dibuix de la testa: la testa gran marcaria el retorn al pes alt, però no resol encara l'alternança en la forma de la creu del revers, una alteració que només afecta els mitjos croats. Resta, doncs, aquesta incògnita per aclarir.

3. M. CRUSAFONT, *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, 1989, p. 165-167.

The Siege of Frankenthal and the Notklippen of 1623

«On the money newes so generally currant in Frankendale about June 1621.»

GEORG H. FÖRSTER

PROLOGUE

In the Thirty Years War King James I of England supported his son-in-law Frederic V — Elector of the Palatinate and unfortunate «Winter King» of Bohemia — in his fight as leader of the Protestant Union against the Catholic League.

This explains why not only Flemish, Walloon and German troops had joined to defend the fortified town of Frankenthal as one of the richest and most developed places in the Palatinate. In October 1620 also British soldiers under the command of Horatius de Veer arrived and they even stayed in Frankenthal and the Palatinate, when the army of the Protestant Union was dissolved in April 1621.

In October 1621 the English together with local citizens and soldiers and under the command of John Borres defended Frankenthal successfully against the attacking troops of the Catholic League under Gonzalo de Cordova who held the encircled town under cannon fire for days. When the besieged town left a final ultimatum to surrender unanswered, Gonzalo de Cordova and his troops retired over night.

In November 1622 Count Tzerklas von Tilly, field marshal of the Catholic League, tried to besiege and conquer the town, but was fought off, as was Guillermo Verdugo in early 1623, when the British defended Frankenthal almost on their own.

King Jacob however wanted to put an end to his military engagement in the Palatinate. On March 29, 1623, a treaty was concluded in Brussels, which brought the withdrawal of the British troops from Frankenthal. So to the great surprise and di-

sappointment of the civil authorities and citizens of Frankenthal, the British had to leave, which took place on April 14, 1623. The Spaniards under Guillermo Verdu-go entered the town, first for the limited time of 18 months only, but at the end they stayed longer than any body had expected; the Spanish forces finally left on May 3rd 1652, nearly 4 years after the treaty of Munster and the end of the Thirty Yars War.

Gold «Jacobus» Half Crown, weight 1.125 g., struck 1603-1619.

Obverse: King Jacob facing right, inscription I (=Jacob) DG ROSA SINE SPINA.

Reverse: Crowned royal arms with I and R to left and right of crown, inscription
TUTEATUR UNITA DEUS.

While the «Jabocuses» — so happily announced at the end of the «money newes» — most certainly never arrived, Frankenthal did strike emergency klippen in 1623 in silver 71 Batzen, 15 Batzen, 1 Gulden, 2 Gulden and 4 Gulden) and gold (1 Dukat and 2 Dukaten).

These «Notklippen» were probably minted in the early months of 1623 — most definitely before the British soldiers left! — to meet payment obligations towards the defending troops, but this remains undocumented.

The poem «On the money newes so generally currant in Frankendale about June 1621» (whose author is unknown) has been received as a machine typed copy from Courtney L. Coffing, numismatist, from Iola, Wisconsin, who obtained it years ago from a then retired Professor of English, who had discovered it in a British Library, further details unknown.

There seems no doubt about the genuineness of the «poem», which gives us a colourful, vivid and drastic picture of the difficult life experienced by the defenders of Frankenthal surrounded by their Catholic enemies, due to the lack of pay and food.

ON THE MONEY NEWES SO GENERALLY CURRANT IN FRANKENDALE ABOUT JUNE 1621

Souldier, stand vp and liue, and do no more
Faint at the breakinge length of thy bold score
That so inuadingly makes the walls white
Within a Towne in which thou scarce canst sh-te
(Scorninge the crombled Boor's cheeke or his leeke)
More then three visible excrements, the weeke !
But bee coragious ! There now comes coyne enough

The besieged of Frankenthal in October 1621.

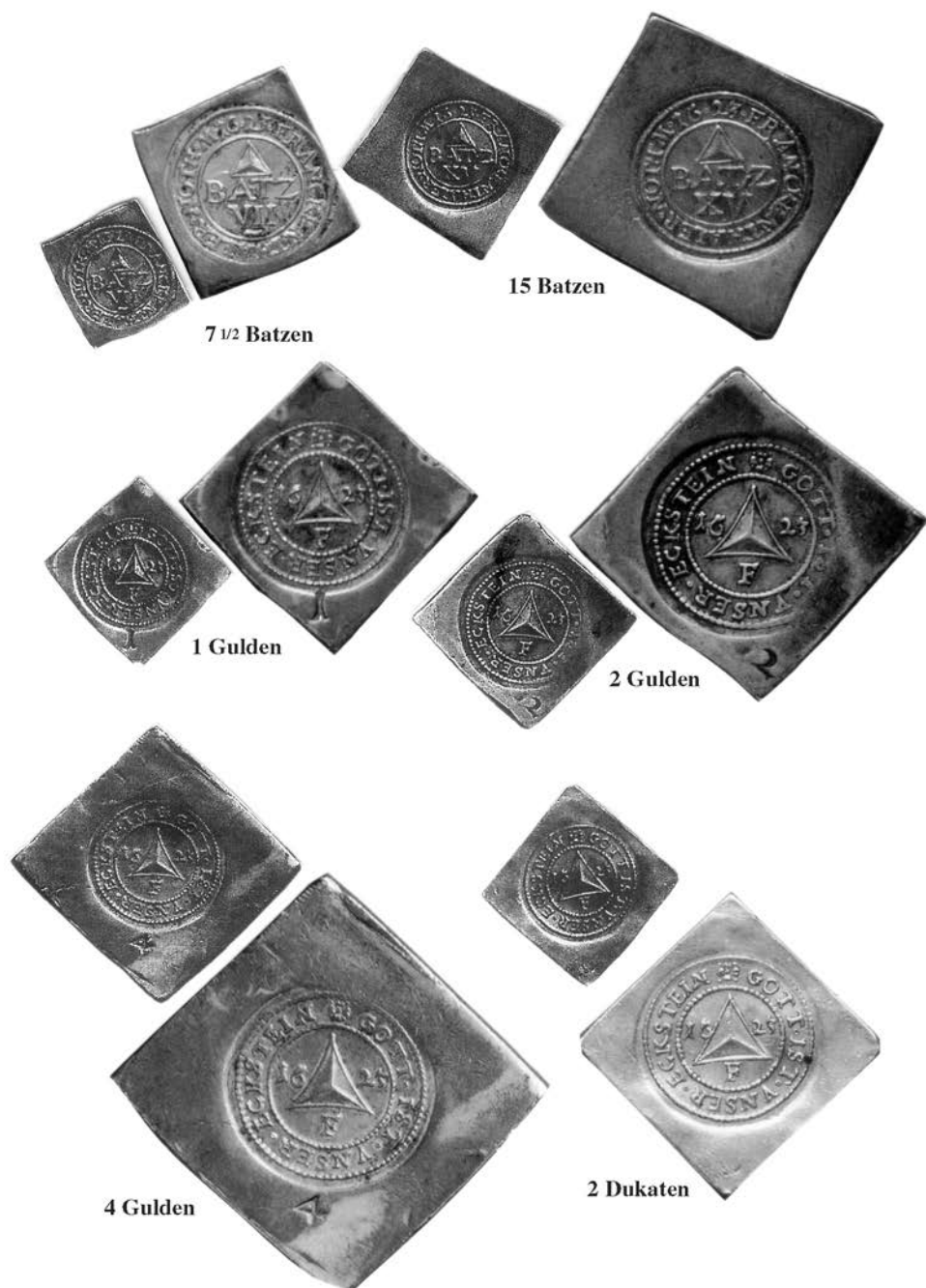

Gonzalo Fernández de Córdova

Guillermo Verdugo

To find thy belly beefe, and thy backe buffe.
 Thinke now on rich amendments; hope to lay by
 With this month's snake thy sluffe, in which do lye
 Armies of lice incampt, to vndermine
 Thy other halfe of vigor, which doth pine
 In clothes more wretched then those first which *Adam*
 Patcht vp through shame, to hide him and his Maddam.
 But let this pass, for now of tidings gladd
 I meane to singe: first, Inuocation had
 For some slight rapture to Poet's freend *Apollo*
 The *Pythy-ass* — and sure hee heares mee hollow —
 In doinge which, whilst I so busie am
 Mee thinks I feele a fierce *Ethusiame*
 That mulls my Intrailes and makes mee thus aduenture
 And speake as freely as if I were *Stentor* !
 It doth appeare by inke, squirted from *Brittaine*,
 That our *King lames*, who *Spainardes* now doth spilt on,
 Now meanes to cast his scabberd full of rust,
 Which whilom was a sworde which in their teeth lust
 To bee his foes — I say, it doth appeare
 That this our Pilott will a new course steare,
 And minds to powre his pocketts out on warfare
 To maintaine his bold *English* which now are farre
 Dispersed in the spatious *Germaine* Climate,
 Some in rude *Bohem*, some in the *Palatinate*
 But since the former forsaken haue their vandall.
 And to their Nation are become a scandall
 By sneakinge all a way when euery man drewe, I haue no Newes for them, nor
 their *St. Andrewe*.
 Fel lowes at armes, Protectors of the *Rhine*,
 To whose faire *Eden* you are *Seraphine*,
 'Tis you to whome I singe this newes of mine !
 Know then, cadd Souldiers, that that selfe same Kinge,
 Who neuer yet did eat Swines flesh or Linge,
 On Information of your wants, hath sent
 As much as from the Chequor could be rent,
 For your releife — Huge Mountaines of bright Ore
 Comes rowling towards you (come thinke [what] *Rawleighe bore*
 Away with him, when he returned home-a
 From the disfated conquest of *St. Toma*.)
 Nor is this all; besides it is provided

«Notkippen» minted in 1623. Reproduced in its real size and amplified $\times 1,5$.

That hence forth our affaires bee better guided:
 Hence forth the wall-nut-man shall rest in quiett Nor shall the rascall Puddinge
 (or Dogge a-dyett)
 Which on the Markett place was wount to acte
 Such greasie agonies, when souldiers sackt.
 Henceforth wee shall no more bee our owne moathes
 For very hunger to goe eat our clothes;
 All faults shall now bee mended, and our wages
 Shall bee as good as 'twas in elder ages;
 Indeed, his highness heares that for our labours,
 and marching for longe after pipes and tabours,
 For weekly pay wee take no more, nor can,
 Then three pence, or two Coppsticks, by the man.
 And herevpon (they say) at this his Maiestie
 Storm'd beyond measure, and («by my saule») grew teastie
 With doggs and men, and (with «god's wounds») hee mused
 Wee should so longe with bald pates bee abused!
 Hee swears hee doth allow the meanest Centrie
 Seuen shillings English, and [also] to the Gentry Some shillings more, and
 («faith») it is no ill Lawe
 That yonkers should distinguisht bee fro' th' *Quiu'la* !
 Old *Jemie* stopes his Nose att this, but not his eies:
 He's none of your Coniurers, he'll chastise
 And *Nimrod-like* will hunt those foolish men,
 That thinke to put vs off with 2 for ten,
 The winds are turn'd ! O Captaines, whither run yee ?
 'Tis true — the King hath sent's great store of Moneye. But soft, 'fore ere you
 touch't looke that yee sweare
 You'le pay the King's allowance to a haire,
 Els, by the Lyon on his breast, he vowes
 He'll bend his bowe att you, as well as browes !
 Hath hee [not] through all his Teritones, and through *London*,
 Caus'd Collections — by which some are halfe vndone —
 To hide a Captaine's Leather coate in gould
 When his powld Souldier for hunger died, or could,
 And had not cash enough to reach the price
 Of so much vnguent as would kill his Lice ?
 No, no ! 'twas meant that by such contributions
 The Souldier might confirm his resolutions
 For victorie: for neuer *English* yet feared harme
 Haueinge wherewith to eate & drinke & keepe him warme !

Then thank, 0 mortall *God, Albion's* anoynted,
 That saist wee shall no more bee disappointed
 Of what is ours, and that ere wee shall want
 Thou'lt make thy breeches without pleates, and scant,
 And ere wee take more deaths from hunger, could and vermine
 Thou'lt pawn, thou saist, thy *Buck in!*
 Wher art thou, Souldier, whil'st I tell thee this ?
 Wher is thy voice, or face, to express thy bliss
 By such great Newes ? canst thou nor smile, nor speake,
 And is thy Constitution growne soe weake
 Since the long exp[i]red date of Crowd and Sallate
 Thou canst not breake the Cobwebs of thy pallet
 Caused by to much lawe-rest? or dost thou feare
 Thy teeth, soe arm'd with settled rust, should teare
 Thy tongue; like straw in *Bedlam*, should it but dare
 To frame weake words and send them in the ayre?
 Fyc, vp for shame ! show what thou oughts, a spright
 That makes the[e] spume the fates as well as fight !
 Haue I reported Newes for thy erection,
 And newes that might almost giue resurrection
 To bodyes dead, and art thou still dejected,
 Looking as though thou wer't perboyl'd, or de,ected —
 Worse then if some feirce Limbicke has suckt out
 Thy Quintisence and vitalls, to make a doubt
 Whether thou wert an Embrion borne, or not ?
 Weake man, art thou a Souldier, and dost languish
 For each slight storme of fate ? doth anguish
 Sitt well on *Mars* his browe, and art thou sadd Because the voyage and the
 men are badd ?
 Because a Captaine that the other Day
 Durst not waake *fleet street*, no, [nor] see a play,
 And who for feare of briers could not come free
 To *Paules* that he might dine there with *Duke Humfrey*,
 Who, to preuent his 4th Days fasting 'spiteall
 Was wonnt to seeke th' euerlasting spittall,
 And faine him pockey, to compass broth and mutton
 Amongst the gowtie guests of famous *Sutton* ? Or, if hee faild of that, would
 lie in waight For *Ludgate-baskett* when it past a-straight;
 And, with a rageinge stomack hath beene glad,
 With Patience, halfe-naked and halfe-clad,
 On *the Bankeside* such wished floates

As might come from the wracke of Oyster boats ?
 Because, I say, that such a one doth keepe
 Halfe thy meanes backe when hee thy armes doth sweepe
 With any Oyl'd feather, wilt thou bee so vnholly
 To fall straight on the dint of Melancholy ?
 And wilt thou dye if hee do the[e] stop a shilling
 For thy lewd absence from the Church, or Drilling ?
 Cannot a foolish Driller that's misled
 With Choler, breake his rest athwart thy head
 But straight thou feelst it, and laught not at ye iest
 That when hee Bleeped not, he brake his rest ?
 O? Here's a Humor? On such weake groundes To greiue, to sigh, to faint, to fall
 in sounds,
 Yea, euen giue vp the Ghost ? some officer that's meeke,
 Lend mee — for I am bloudless — halfe a cheek
 To blush at this ! will any that shall fight
 'Gainst daring *Spin'la*, craue that hee might Couer his Drum-head with thy
 skin, and think,
 By th' sound, to make that fierce [invader] shrink ?
 Away with this foule softnes ! Lett *Heraclitus*,
 Or els some Phlegmatick vnweaned sh-t-house,
 Claime title to't! but, man at armes, bee thou
 Of such a harsh composure, such a brow
 That if thou sawest the lightnings did intend
 To burne the earth's faire face, thou wouldst not send
 From of[f] thy heart one sigh for't, but rather puffe
 And helpe that fire to make the world a snuff !
 Thou'rt not cut out for niceness; thou art meant for one
 That should triumph in the Confusion
 And wracke of mankinde: like *Tamberline* to bee
 An Instrument of sad mortalitie,
 Whipping all Nations — sent to the Earth
 To doe the office of a Plague or dearth !
 Is this the [thy] vocation, and is that trance Of heuing still on thee ? for shame !
 aduance,
 And be brauely Merrie, and from hence
 Of those Mortification haue no sence,
 Thy Lice and hunger ! Not many howres shall run
 Ere thou shalt haue redress, for by the sunn, Ther's send from *England a Hei-*
delbergian Tun Of good Iacobuses — which now are in *Alsatia*,
 Thanks to that honest fellow IACOBUS DEJ GRATIA !

Els personatges en els bitllets municipals dels Països Catalans 1935-1939

A. TURRÓ I MARTÍNEZ

En la composició dels bitllets locals emesos durant la guerra del 1936-1939 als Països Catalans s'han adoptat les formes i maneres més diverses i al costat dels que hi figura un emblema, un escut, una figura al·legòrica, un detall local o una vista del poble que representen, hi ha els que sols porten imprès el nom del seu municipi i el seu valor nominal sense cap adorn ni dibuix.

En tenim, però, d'altres on s'hi reproduceix el retrat d'algun personatge, ja sigui d'un prohoms local o bé d'una personalitat nacional o encara la d'un líder polític o social, per tal de retre-li homenatge.

És d'aquests darrers que ens volem ocupar en aquest article i dels quals n'és el màxim exponent la veritable galeria de reusencs il·lustres representats en l'emissió de bitllets locals del 14 d'abril de 1937 de Reus, capital comarcal del Baix Camp, de la qual ja ens en vàrem ocupar amb detall en un precedent article publicat a l'*Acta Numismàtica*, núm. 1 de l'any 1971, pàgina 213, sota el títol «Els bitllets de Reus».

I. Veiem que el personatge que ha estat representat més vegades en els bitllets catalans és el president Macià que el trobem il·lustrant els bitllets d'1 pesseta de les Borges Blanques (Garrigues), en els bitllets de l'Espluga Calva (Garrigues) de l'1 d'octubre de 1937 i en la sèrie de Malgrat (Maresme) del 20 de desembre de 1937 (on hi figura conjuntament amb el president màrtir, Lluís Companys) cosa comprensible a causa del simbolisme de l'Avi, com se l'anomenava familiarment. També es volgué honorar el president Francesc Macià en els bitllets de la Generalitat de Catalunya del 25 de setembre de 1937 fent figurar la seva efigie, dibuixada per l'artista barceloní Josep Obiols i Palau, en el valor de 5 pessetes i se n'im-

GRAPOS COL·LECTIVITZADA - BARCELONA

primiren algunes proves, però aquest projecte no fou adoptat i per tant no fou emès. Heus ací una petita biografia del president de Catalunya.

Francesc Macià i Llussà: nat a Vilanova i la Geltrú el 21 d'octubre de 1859, als 15 anys ingressà a l'Acadèmia d'Enginyers Militars de Guadalajara. Als 23 anys obtingué el grau de capità i fou destinat a Lleida, on es casà, el 1888 fou promogut a tinent coronel d'enginyers.

El 25 de novembre de 1905 uns oficials espanyols de la guarnició de Barcelona assaltaren les redaccions dels periòdics *Cu-Cut* i *La Veu de Catalunya* amb el beneplàcit de l'exèrcit, però el tinent coronel Macià s'hi negà i en condemnà l'assalt.

Malgrat les pressions de que fou objecte, a les eleccions del març de 1907 participà en la candidatura de Solidaritat Catalana i fou elegit diputat per les Borges Blanques. Així fou com als 48 anys entrava en la vida política.

La seva situació militar es complicà i decidí separar-se del exèrcit. La seva posició fou objecte d'una gran popularitat i fou reelegit a les Borges en cada legislatura.

El 18 de juliol de 1922, en un acte celebrat al CADCI de Barcelona, fundà el partit Estat Català de cara a treballar per a la independència de Catalunya. Amb el cop d'estat del general espanyol Primo de Rivera del 13 de setembre de 1923, Macià s'hagué d'escapar a França.

A l'exili s'esmerçà en el seu projecte d'entrar a Catalunya amb un cos armat i concentrà els seus homes a Prats de Molló (Rosselló) per on havien de passar la frontera el 30 d'octubre de 1926, però fou denunciat a la policia francesa que frustrà l'acció i detingué Macià i uns cent cinquanta dels seus homes.

Macià fou processat a París i el seu procés tingué un gran ressò internacional. Condemnat a sortir de França, anà a Cuba, on a l'Havana, en una gran assemblea féu aprovar una Constitució de la República Catalana molt avançada per a l'època. Macià no pogué retornar lliurement a Catalunya fins al febrer del 1931 i formà el partit Esquerra Republicana de Catalunya, que conegué un gran triomf electoral a les eleccions del 12 d'abril de 1931 i el dia 14 Macià proclamava la República Catalana des del balcó del palau de la Generalitat i unes quantes hores després a Madrid es proclamava la República Espanyola.

El govern republicà de Madrid pressionà fortament Macià i la II República Catalana es transformà, malauradament, al cap de tres dies, en Generalitat de Catalunya, de la qual Macià fou el president, sota la promesa d'un ampli Estatut d'Autonomia, promesa que després no es complí.

Macià morí a Barcelona el dia de Nadal del 1933 plorat per tot el seu poble.

II. El segon personatge nacional que trobem representat és el del president màrtir Lluís Companys, que ho és en els bitllets locals de Malgrat del 20 de desembre de 1937 on figura al costat del president Macià.

Lluís Companys i Jover: nat al Tarròs (Urgell) el 21 de juny de 1882, als nou anys fou dut a Barcelona per a estudiar la carrera d'advocat.

El 1910 s'integrà al partit Unió Federal Nacionalista Republicana. Actiu periodista, fou redactor en cap del diari *La Publicidad* i del setmanari *La Barricada* (1912) i fundà el periòdic *La Lucha*.

Defensor del processats sindicalistes, el 1920 fou reclòs al castell de la Mola de Maó. El 1921 fou elegit diputat a les Corts per Sabadell. Companys fundà el 1921 la Unió de Rabassaires i en dirigí el seu portaveu *La Terra*.

Durant la dictadura espanyola del general Primo de Rivera, fou objecte de persecucions i empresonaments. El 1931 fou un dels promotors del partit Esquerra Republicana de Catalunya, que guanyà les eleccions del 12 d'abril de 1931 i fou elegit regidor de l'Ajuntament barceloní i el dia 14 d'abril proclamà el règim republicà des de la Casa de la Ciutat. Per ordre de Macià ocupà, el mateix dia, el càrrec de governador civil de Barcelona.

Cap de la minoria de l'Esquerra Republicana a les Corts de Madrid, el 1932 intervingué activament en les aspres discussions per l'Estatut de Catalunya. El 14 de desembre de 1932 fou elegit president del Parlament català.

Dirigí l'òrgan del partit ERC *La Humanitat* i col·laborà en el periòdic *L'Opinió*. A la mort de Macià fou designat president de Catalunya l'1 de gener de 1934.

A Madrid les dretes espanyoles guanyaven les eleccions del febrer de 1934 i Catalunya hi veié un perill per a la seva autonomia i es prepararen els fets que culminaren en la revolta del 6 d'octubre en què Companys proclamava l'Estat Català.

Sufocada la rebel·lió catalana per l'exèrcit espanyol, Companys i tot el govern català foren capturats i condemnats a trenta anys de presidi. El 1936 amb el triomf electoral del Front Popular, Companys és alliberat i ocupa de nou la presidència de Catalunya.

Durant la guerra del 1936-1939 causada per l'alçament militar del general

Franco del 18 de juliol de 1936, des de la presidència de la Generalitat Companys dirigi l'esforç de lluita de Catalunya, però a l'esfondrament del front republicà, Barcelona fou ocupada pels feixistes i el gener del 1939 Companys s'exilià a França amb tot el seu govern, on el sorprengué l'ocupació de l'Alemanya nazi, els quals, a petició de Madrid, el detingueren i l'entregaren a les autoritats franquistes de Barcelona on fou condemnat a mort i afusellat a Montjuïc el 15 d'octubre de 1940 a l'edat de cinquanta-vuit anys.

III. El conseller en cap Rafael Casanova és honorat en els bitllets de 25 cèntims del seu poble, Moià (el Bages) en els quals es reproduïx el monument de la plaça del seu nom a Moià, rèplica exacta de l'erigit a Barcelona a la cruïlla de la ronda de Sant Pere amb el carrer d'Ali-Bei, lloc aproximat on caigué ferit, obra de l'escultor Rossend Nobas.

Rafael Casanova i Comes: (1660-1743). Nat a Moià, féu la carrera de dret i es doctorà a Barcelona el 1686. Casanova compartia el fort corrent d'opinió dels catalans d'afavorir la causa del pretendent Carles d'Àustria contra el Borbó Felip V. El 2 d'abril de 1706 un gran exèrcit francoespanyol atacà la capital catalana, però se'n retirà després de cinc setmanes de setge. Casanova, que era membre del Consell de Cent, tingué una gran intervenció en la defensa de la ciutat.

Malgrat l'abandó del aliats, Catalunya decidí continuar la lluita sota la direcció militar del mariscal Villarreal cap de les forces catalanes. El 30 de novembre de 1713 Casanova era nomenat conseller en cap de Barcelona i al desembre esdevenia cap de tot el govern català.

La lluita continuà ferotge i Casanova decretà la mobilització general, rebutjant la proposta de rendició del cap de les forces borbòniques espanyoles i franceses.

L'atac final es produí a dos quarts de cinc del matí del dimarts 11 de setembre del 1714. A les 7 del matí l'enemic, amb la gran superioritat numèrica de 10 a 1, s'havia emparat dels baluards del portal Nou i de Sant Pere.

Casanova tragué de la Casa de la Ciutat la bandera de Santa Eulàlia patrona de Barcelona i capitanejà amb ella un gran contraatac. Durant una hora i mitja es disputà una horrorosa batalla cos a cos. En la lluita Casanova caigué ferit a la cuixa i fou hospitalitzat.

Barcelona, esgotades les seves forces, capitulà després de tretze mesos i mig d'heroica resistència i restà sotmesa a les lleis espanyoles. Temorosos de la repressió enemiga, Casanova fou declarat mort i amagat a casa del seu sogre a Sant Boi de Llobregat on visqué ocult fins al 1719 on, aprofitant una amnistia tornà a exercir d'advocat a Barcelona. Morí a Sant Boi el 3 de maig de 1743.

IV. L'heroi llegendari del timbaler del Bruc està representat en els 3 valors de l'emissió de bitllets que el municipi del Bruc posà en circulació el setembre de 1937 amb la reproducció del seu monument erigit al Bruc del Mig a la carretera de Barcelona a Lleida, obra de l'escultor Frederic Marès.

Ja sabem que la llegenda atribueix la victòria dels sometents catalans sobre la columna de tes mil vuit-cents soldats de l'exèrcit francès, comandats pel brigadier Schwartz, en el combat del dia 6 de maig de 1808 a les collades dels Brucs, a la confusió que creà l'eco del repic del timbal d'un minyó el qual féu suposar als francesos que tenien enfront unes forces molt superiors a les seves i ordenaren la retirada.

La veritat és, però, que l'exèrcit francès que anava de pas cap a Manresa, en ésser atacat, se sorprengué de la presència inesperada d'un exèrcit regular al costat de les milícies dels sometents. Això i el repic de les campanes feren suposar al comandament francès que tenia al davant unes forces molt superiors a les que en realitat hi havia i ordenà la retirada.

V. El popular personatge de Manelic, creat per l'immortal dramaturg català Àngel Guimerà (1947-1924) en la seva magnífica obra *Terra baixa* (1896) i que

ha passat a encarnar les sanes virtuts ancestrals, és representat, tal com figura en el monument obra de l'escultor Josep Montserrat, que Barcelona li alçà al parc de Montjuïc el 23 de maig de 1909, en el bitllets que la Palma de Cervelló (Baix Llobregat) va emetre el 9 de setembre de 1937 i també en les dues boniques sèries de bitllets locals de Ribes de Freser (Ripollès) emeses el 12 de maig de 1937.

VI. Móra d'Ebre, capital de la comarca de la Ribera d'Ebre, en la seva emissió de paper moneda municipal del 10 de juny de 1937 honorà dos dels seus fills predilectes, i representà en el valor de 50 cèntims l'efígie del polític Joan Caballé que fou el promotor del primer pont de Móra sobre el riu Ebre. Essent diputat posà tant d'interès en aconseguir aquest pont i foren tantes les vegades que intervingué en el Congrés de Madrid sobre la qüestió que se'l coneixia pel *diputat del pont*.

En els bitllets d'1 pesseta és l'escultor Juli Antoni Rodríguez i Hernández que hi és representat. Nat a Móra el 1889, fill d'un capità d'infanteria, estudià a Tarragona i Barcelona on visqué uns anys. Es traslladà a Madrid on continuà la seva

formació artística. És conegut arreu per *Julio Antonio*. La seva obra és molt copiosa i en destaca la sèrie de caps i busts que creà amb el nom de *Los bustos de la Raza*. També són seus el monument al compositor Ruperto Chapí a Madrid i el dels *Herois de la Independència* a Tarragona. La seva emotiva i delicada estàtua *Adolescent mort* és una de les seves millors obres.

Morí tuberculós al sanatori de Villa Luz de Madrid el 1919 quan sols tenia 30 anys.

VII. En els bitllets locals de Maials emesos l'1 de juliol de 1937 hi figura el retrat d'Eliseu Salas i Musté, nat a Lloà (Priorat) el 1867 i que fou el mestre del poble del 1899 al 1907 i a petició de la població tornà a exercir el 1910-1911.

Fou un benefactor del poble on promogué importants millores i per raons d'higiene influí a fer desaparèixer una gran bassa on ara hi ha una plaça que en porta

el nom. Fou el nervi creador del Sindicat Agrícola de Maials i fundà la Societat Recreativa on s'agrupà tot el jovent.

Morí a Maials el 10 de juliol de 1918 als 51 anys.

VIII. Als bitllets locals emesos a Puigverd d'Agramunt el 3 de juny de 1937 hi és representada l'efigie del senyor Navall, que segons sembla fou mestre i benefactor del poble on morí el 1905.

No ens ha estat possible d'obtenir-ne cap ressenya biogràfica.

IX. Riudoms (Baix Camp) honorà en la seva reeixida emissió de bitllets municipals del 15-6-1937 el músic Jaume Vidiella i Guinjoan, nat a Riudoms el 1867.

Home d'idees liberals i catalanistes, músic i compositor de mèrit, fou director de la banda de música local i compongué una bona quantitat de valsos i marxes.

Morí al seu poble natal el 3 de gener de 1917 i tota la població s'associà al dol. Un carrer de la vila en porta el nom.

X. Per ultimar la relació dels bitllets locals emesos a Catalunya durant la Guerra Civil que reproduïen el retrat d'un personatge a títol d'homenatge, cal esmentar un cas forà curiós i és que en els bitllets d'1 pesseta de Santa Perpètua de Mogoda (Vallès Occidental) emesos el 2 de maig de 1937 hi apareix la bonica cara d'una xamosa nena que, segons sembla, és la filla de Jaume Ventura, alcalde de la població en aquella època.

Els nostres germans del País Valencià també han honorat, en algunes de les seves emissions de paper moneda local, alguns personatges importants.

XI. A Albaida (Vall d'Albaida) en els seus bitllets de 25 i 20 cèntims i d'1 pesseta emesos el 1937 s'homenatja el líder socialista espanyol Pablo Iglesias i en reproduïxen el retrat.

Pablo Iglesias Posse va néixer a Ferrol (Galícia) el 18 d'octubre de 1850, fill

d'una família obrera va passar la seva infància en un asil. Treballà en una impremta de Madrid i als 19 anys ingressà en la Federació madrilenya de l'Associació Internacional del Treball i des de llavors mai se separà de les lluites obreres. El 1871, als 21 anys, fou nomenat secretari de la comarca del Nord de l'Associació Internacional.

Fou un dels promotors del Partido Socialista Obrero Español que el va elegir diverses vegades diputat per Madrid. Prengué part en nombrosos congressos socialistes.

Fou redactor del setmanari *La Emancipación* (1872), col·laborà en diversos periòdics i dirigí el diari *El Socialista*, òrgan del seu partit.

A causa de les seves idees fou empresonat i perseguit moltes vegades. Delicat de salut, morí a Madrid el 1925 essent president del Partit Socialista.

Pablo Iglesias fou també homenatjat en els bitllets de 50 cèntims emesos l'1 de febrer de 1937 a Oriola (el Baix Segura) que en reproduïxen el retrat.

XII. Borriana, cap de la comarca de la Plana Baixa honorà el famós escriptor fill del poble Martí de Viciano i van reproduir-ne el retrat en els bitllets emesos l'1 de desembre de 1937.

Rafael Martí de Viciano nasqué el 1502, fou patge del rei Ferran el Catòlic.

Estudià la carrera de dret a València, exercí de notari i fou governador de la ciutat.

És autor d'una notable crònica històrica del País Valencià escrita en català però que ell mateix traduí al castellà. Aquesta versió es titula *Crónica de la Inclita y Coronada Ciudad de Valencia y su reino*. L'obra consta de quatre volums editats entre el 1533 i el 1566, els tres primers a València i el quart a Barcelona. Aquest quart volum parla de la revolta de les Germanies de València en la qual morí el seu pare.

El 1574 Viciano publicà una altra gran obra *Libro de alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana* amb tons molt elogiosos per a la darrera (la seva).

També publicà, entre altres, *Libro de la nobleza e hidalguia, armas y blasones*. Se'n desconeix la data exacta de la mort, que sembla fou el 1582.

XIII. A Elx, capital de la comarca del Baix Vinapoló, són dos els personatges honorats, un de pedra i l'altre de carn i ossos, i són reproduïts en els bitllets d'1 pesseta emesos pel Sindicat de l'Art Tèxtil local el 30 de juny de 1937: la famosa estàtua de la Dama d'Elx i el retrat del polític socialista espanyol Largo Cabañero.

La Dama d'Elx és un famós bust de dona, de pedra, trobat el 1897 a Elx el qual ha esdevingut el símbol de la vila. Es tracta d'una obra mestra de l'art ibèric i representa una dama de caràcters ètnics netament mediterranis. Les seves joies acusen una marcada influència oriental, i la seva policromia suggereix de compararla amb l'art grec. Actualment, aquest bust es troba al Museo Arqueológico Nacional de Madrid.

Francisco Largo Caballero nasqué a Madrid el 15 d'octubre de 1869, als 20 anys ja es va afiliar al Partit Socialista i el 1904 va deixar el seu ofici d'estucador per intervenir activament en la política del seu partit del qual ocupà la direcció i a més fou secretari general de la central sindical UGT. Organitzà la vaga revolucionària del 1917 i fou condemnat a cadena perpètua, però després amnistiat.

Fou regidor i diputat a les Corts en diverses ocasions i fou conseller d'Estat durant la dictadura del general Primo de Rivera (1924).

Va ésser nomenat ministre de treball del primer govern de la República espanyola (1931). Malgrat que representava l'ala moderada del seu partit, amb motiu dels fets d'octubre de 1934 passà a dirigir la fracció més esquerrana.

Als primers mesos de la Guerra Civil s'incrementà la influència de la UGT i Largo Caballero fou nomenat ministre de la guerra i president del Consell de Ministres (setembre de 1936) càrrecs dels quals va dimitir el maig del 1937.

A la fi de la guerra amb la victòria dels franquistes, el 1939 s'exilià a França on, el 1941, fou deportat pels nazis a Alemanya i alliberat pels aliats el 1945.

De salut delicada, agreujada per les privacions dels camps de concentració nazis, morí a París el març del 1946.

XIV. Xàtiva, capital de la comarca de la Costera, reproduïx en la seva emissió de bitllets del 5 de juny de 1937, dos importants personatges fills del poble, el creador del sistema Martí de taquigrafia en els bitllets de 50 cèntims i el pintor Ribera en els d'1 pesseta.

Francesc de Paula Martí i Móra va néixer el 1761. Fou gravador, taquígraf i literat. Escriví moltes obres, entre elles *El día 2 de mayo*, *La Constitución Vindcada* i gravà les làmines de l'obra *Ensayo Sobre el Origen y Naturaleza de las Pasiones* (Madrid 1800).

Però el que ha donat més fama a Martí és haver estat el més notable introductor de la taquigrafia a la Península, en crear el mètode que porta el seu nom. Fou director de l'Escola de taquigrafia de Madrid (1803) i escriví diverses obres sobre

aquesta especialitat, la principal de les quals és el *Compendio de Taquigrafia Española*, editat a Madrid posteriorment a la seva mort. Madrid li ha erigit un petit monument al parc del Retiro. Morí a Lisboa (Portugal) el 1827.

Josep de Ribera i Cucó fou un genial pintor nat a Xàtiva el 1591, però resident a València. El 1916 s'establí a Nàpols (Itàlia) on es féu famós amb el sobrenom de *lo Spagnoletto*. Entre les seves obres pictòriques més importants notem *Sant Jeroni* (1926), *Martiri de Sant Andreu* (1628), *El Coix* (1642) i moltes altres en les quals s'aprecia l'evolució del seu art. Fou també un excel·lent gravador.

Les seves obres estan escampades pels museus de Budapest, Sant Petersburg, Nàpols, París, Nova York, Roma, València, etc., però la sèrie més important es conserva al museu del Prado de Madrid.

Després d'haver gaudit d'elevades proteccions i fama, caigué en desgràcia i en el deshonor a causa de la seva filla i morí pobre a Posilipo, barri de Nàpols el 2 de setembre de 1652.

València l'ha honorat aixecant-li una estàtua.

XV. Oriola, capital de la comarca del Baix Segura ha homenatjat en els seus bitllets locals emesos l'1 de febrer de 1937 el president en exercici de la República Manuel Azaña fent figurar el seu retrat, dibuixat a la ploma per l'artista Foriana en el valor d'1 pesseta.

Manuel Azaña y Díaz, nat a Alcalá de Henares (Madrid) el 10 de gener de 1880, el 1900 es doctorà en dret a la Universitat de Madrid. Fou secretari de l'Ateneu de Madrid (1913-1919) del qual fou elegit president el 1930. Ha publicat força llibres i novel·les. El 1925 fundà l'Agrupación Acción Republicana.

A la caiguda de Primo de Rivera fou un dels signants del pacte de Sant Sebastià (17 d'agost de 1930). En proclamar-se la República formà part del govern provisional com a ministre de la guerra.

Arran de la insurrecció del 6 d'octubre de 1934, malgrat que no hi estava compromès, fou empresonat.

La victòria del Front Popular a les eleccions del febrer del 1936 portà de nou Azaña a la direcció del govern i el maig del mateix any fou elegit president de la República, càrrec que exercí fins al febrer del 1939 en què, a la derrota de la República, s'exilià a França. Morí a Montalbà el 1940.

XVI. El Toro (l'Alt Palància) honorà en els seus bitllets emesos el 18 de gener de 1937 dos lluitadors antifeixistes, Hans Beimler en el valor d'1 pesseta i a Buenaventura Durruti en el valor de 5 pessetes.

Hans Beimler nasqué a Waldthurn (Alemanya) el 1895 i fou un destacat lluitador i dirigent del Partit Comunista alemany, al qual ingressà el 1918. Fou diputat al Reichstag el 1932-33. Detingut pels nazis fou internat al camp de concentració de Dachau d'on s'escapà i s'exilià. Arribà a Barcelona el 5 d'agost de 1936 en plena Guerra Civil i organitzà la Centúria Thälmann dins les Brigades Internacio-

nals. Combaté al front d'Aragó i el novembre de 1936 anà, amb la seva columna al front de Madrid on, l'1 de novembre de 1936, una bala li travessà el cor.

Buenaventura Durruti Domingo, nat a Lleó el 1896, fou un destacat dirigent anarquista i participà en nombroses accions i complots contra el rei Alfons XIII, fou empresonat diverses vegades i s'exilià a diversos països de l'Amèrica llatina i a França. A la proclamació de la República espanyola, el 1931 tornà a Barcelona on va participar en diverses accions insurreccionals per les que fou empresonat. Sortí de la presó el 1935 i el 17 de juliol de 1936 organitzà la defensa contra l'alçament militar espanyol a les barriades de Barcelona lluitant als carrers i col·laborà en l'assalt a les Drassanes.

Fou el responsable d'una columna per marxar sobre Saragossa i atacà diverses localitats aragoneses. El 13 de novembre de 1936 anà, amb la seva columna al front de Madrid on morí el dia 19 davant la Ciutat Universitària. Malgrat que la

seva mort no ha quedar mai prou aclarida, el seu enterrament a Barcelona tingué un gran ressò popular.

XVII. Sols coneixem una població de la Franja de Ponent que hagi honorat en el seu paper moneda local una personalitat del país i és Graus, capital comarcal de la Ribagorça Occidental que fa figurar en els seus bitllets d'1 pesseta emesos el 28 d'agost de 1937, en un excel·lent dibuix, el monument que aixecà, en una de les seves places, a la memòria del polític i escriptor Joaquín Costa.

Joaquín Costa y Martínez, nat a Montsó el 14 de setembre de 1846, fou advocat, escriptor i polític que lluità contra el caciquisme. Ha publicat diverses obres de dret polític i fundà la Cámara Agrícola del Alto Aragón. A la placa del seu monument s'hi llegeix «Despensa y Escuelas» un dels emblemes de la seva actuació política.

Fou conegut amb el sobrenom del *lleó de Graus*, poble on es retirà el 1903 i on morí el 8 de febrer de 1911.

A la nostra coneixença cap més poble dels Països Catalans ha fet representar algun personatge en el seus bitllets locals emesos entre el 1936 i el 1939.

La medallística de l'Institut d'Estudis Catalans¹

ANNA M. BALAGUER

En la vida de les institucions solen haver-hi ocasions que propicien la creació de determinades manifestacions que s'emmarquen en l'àmbit de la medallística. Aquestes poden ésser força variades i anar des del simple distintiu de solapa, fins a plaques o medalles de premi, de distinció, d'agraïment, medalles de tipus commemoratiu, etc. És cert que hi ha institucions que, ja sigui pel seu camp d'actuació o bé per uns determinats trets de la seva idiosincràsia, són més proclius a generar expressions de tipus medallístic al llarg de la seva història. D'altres són més contingudes en aquest tipus de manifestacions, però és difícil trobar una institució, entitat o societat amb cert gruix d'història que no hagi creat, en algun moment i per alguna circumstància, alguna mena d'expressió medallística.

L'Institut d'Estudis Catalans no és cap excepció d'aquesta norma. De tota manera, la seva trajectòria d'institució acadèmica seriosa —més pendent de l'avenç científic que de manifestacions externes— i també les condicions poc favorables en què ha hagut de subsistir, en algun llarg període, ha fet que les expressions medallístiques de l'IEC siguin, certament austeres.

En les pàgines que segueixen les catalogarem i comentarem.

MEDALLA I INSÍGNIA DE SOLAPA DEL CINQUANTENARI

La celebració del cinquantè aniversari de l'IEC, l'any 1957, va propiciar l'emissió d'una medalla commemorativa de l'esdeveniment i també la d'una insígnia

1. Hem de fer constar el nostre agraïment i eficaç col·laboració a la senyora Rosa Franquesa, secretària de la Presidència de l'IEC, per diverses informacions donades, i a la senyora Eulàlia Miret i Raspall, responsable del Servei de Documentació i Arxiu de l'IEC. També al doctor Oriol de Bolòs, membre emèrit de l'IEC i a la seva esposa així com a

nia de solapa per als membres. La iniciativa i la realització d'aquestes peces foren obra de Ramon Sunyer i Clarà, exquisit artista especialitzat en medallística i orfebreria, que a més era un destacat col·laborador en bona part de les activitats que podia desenvolupar l'IEC en les difícils dècades dels anys quaranta i cinquanta.

La situació de semiclandestinitat en què vivia l'IEC des de l'acabament de la Guerra Civil (1936-1939) —que es va mantenir, pràcticament fins al restabliment de la democràcia, després del 1975— va fer que l'existència d'aquesta medalla i de la insígnia restessin gairebé oblidades, fins i tot en cercles propers a l'IEC.

La descoberta l'any 2001 d'un exemplar de la medalla del cinquantenari, en un fons procedent d'un important col·leccionista de medalles barceloní, ens portà a encetar una petita recerca sobre aquesta qüestió. El resultat fou que no sols poguérem documentar prou bé la medalla, mercès als llibres d'actes de les sessions plenàries d'aquelles dates, sinó que aquests documents ens revelaren també l'existència d'una ensenya per als membres de l'IEC, que fou també emesa, en aquell moment.

Vàrem donar a conèixer la medalla i el contingut de la part del text de l'acta que feia referència a aquestes emissions,² però per més que ho intentàrem no vàrem aconseguir trobar cap exemplar de l'ensenya a la qual també al·ludia l'esmentada documentació escrita. Es tracta de l'acta de la sessió plenària del dia 10 de gener de 1958, en la qual es dona compte de la festa del cinquantenari, celebrada, com era previst, el dia 30 de desembre anterior i acollida a la llar del senyor Lluís Bonet. El més interessant és, però, que en aquesta sessió plenària es parla específicament de les medalles amb aquests termes:

El Secretari ofereix als membres de l'Institut, en nom del senyor Ramon Sunyer, les medalles commemoratives del Cinquantenari que aquell els ha destinat. S'acorda fer constar en acta la satisfacció de l'Institut per aquesta gentilesa, així com per la de la insígnia que fou ofrenada als membres de l'Institut el dia de la commemoració cinquantenària.

El text és prou explícit. El senyor Ramon Sunyer,³ persona propera a l'IEC, no sols ha tingut la gentilesa de contribuir a l'acte del cinquantenari oferint una en-

la firma Sunyer, d'orfebreria, responsable de la medalla i la insígnia del cinquantenari (1957), i a la firma d'orfebreria Capdevila, que realitzà la medalla i la insígnia emesa arran del norantè aniversari (1997).

2. A. M. BALAGUER, «Medalla del cinquantenari de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1957)», *Acta Numismàtica*, 31, 2001, p. 201-205.

3. Ferran Soldevila ens parla a les seves memòries d'activitats de l'IEC, sessions acadèmiques o reunions, celebrades en el domicili particular de la família Sunyer quan el sol fet de reunir-se era penat. Ferran SOLDEVILA, *Dietaris de l'exili i del retorn*, València, 2000, p. 45, 133, 164, 217, 275 i 288. També Coll i Alentorn deixa constància de generosa i valenta acollida que l'IEC —que pràcticament no tenia seu pròpia— trobava a la casa de Ramon Sunyer al carrer de Septimània. Fou precisament en aquest domicili on tingué lloc l'acte fundacional de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, l'abril de 1942. M. COLL I ALENTORN, article citat a la nota 1 més amunt, p. 64. «Els primers setanta-cinc anys de l'Institut d'Estudis Catalans», *Nadala de la Fundació Jaume I*, xv, 1981 (dedicada a l'IEC), p. 64. Vegeu igualment, A. BALCELLS I E. PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans 1907-1942*, Barcelona, 2002, p. 326.

senya a cada membre de l'IEC, sinó que ha volgut deixar també constància d'aquest aniversari en una medalla commemorativa, sortida igualment del seu taller. Ara en fa arribar un exemplar a cada membre i aquests, reunits en sessió plenària, fan constar en acta el seu agraïment. És, precisament aquesta darrera circumstància la que ens ha permès escatir avui que la medalla no fou emesa per una iniciativa directament sorgida de l'IEC, sinó per la iniciativa i la gentilesa de Ramon Sunyer, que reunia la doble condició de ser un destacat col·laborador i protector de l'IEC, en aquells anys adversos, i la d'ésser un professional molt remarcable de les arts medallístiques i de l'orfebreria.

Que l'emissió d'aquesta insígnia fou un fet era indubtable, però es feia difícil poder localitzar-ne algun exemplar. El llarg temps transcorregut feia que la major part del nombre, relativament reduït de científics que eren aleshores (1958) membres de l'IEC, fossin traspassats o bé d'edat molt avançada, de manera que semblava força difícil obtenir-ne cap informació concreta.

Finalment, vàrem aconseguir, però, el que cercàvem, gràcies a Oriol de Bolòs i Capdevila, insigne botànic, vinculat des de molt jove a l'IEC a través de la Institució Catalana d'Història Natural (1945) i membre de la Secció de Ciències de l'IEC des de 1964. El doctor Bolòs i la seva esposa, filla de Francesc Masclans i Girvès, un altra reconegut botànic, varen entendre al moment a quina ensenya ens referíem. No sols la tenien ben present, sinó que la conservaven, i tingueren l'amabilitat de posar-la a la nostra disposició per tal de fotografiar-la i publicar-la. De ben segur que aquest deu ésser un dels pocs exemplars existents, ja que les gestions que havíem realitzat fins aleshores, prop d'altres persones vinculades des d'antic a l'IEC, havien resultat infructuoses. Per tant ens apressarem a acollir-nos a l'amable oferiment del matrimoni Bolòs Masclans. D'aquesta manera, ara podrem reunir les dues manifestacions medallístiques de l'IEC, creades l'any 1958, dissenyades per Ramon Sunyer i realitzades al seu prestigiós taller d'orfebreria.

1. Medalla del cinquantenari.

La seva descripció és la següent:

a/ Figura dreta d'una deessa clàssica que porta una llança amb una serp enrotllada en una mà i a l'altra una corona de llorer que sosté damunt l'emblemàtica ara flamejant, que va ser símbol de l'IEC durant dècades i que porta la inscripció: INS/TITUT — D'ESTU/DIS CA/TALANS, amb ornament d'una garlanda que sostenen dos caps de vedell.

r/ INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1907-1957. BARCELONA. Escut de Catalunya amb la forma característica, arrodonida per baix i formant 3 vèrtex punxeguts a la part superior, que adoptava en aquells anys l'emblema de l'IEC.

Metall: bronze Ø: 45 mm Pes: 46,5 g

Medallista: no hi ha signatura ni marca d'artista, de gravador o de fabricant emissor de la medalla. Sabem, però, amb seguretat absoluta que fou obra del medallista Ramon Sunyer.

Aquesta medalla s'emmarca clarament dintre del que qualifiquem de *medalla commemorativa*. Les seves llegendes són ben explícites en aquest sentit i no cal estendre'ns. Ara bé el que mereix algun comentari és la simbologia que presenta: hem vist que a l'anvers hi ha una deessa clàssica que sosté una corona de llorer damunt d'una ara. Aquesta ara és un dels emblemes més antics de l'IEC. El veiem sovint en contraportades, cobertes, etc., de les seves publicacions dels anys vint en endavant i és un element concebut segons els canons del gust noucentista. La deessa, que hi ha al costat de l'ara, pot representar Minerva. Pensem que en escollir aquesta figura del panteó romà pot haver-hi hagut una doble intenció. Per una banda, la de representar la divinitat de la saviesa per excel·lència, en actitud de coronar l'ara emblemàtica de l'IEC. Per l'altra, pot entendre's que aquesta figura és una al·lusió a l'entitat Agrupació Benèfica Minerva, col·lectiu constituït l'any 1943 sota la presidència de Fèlix Millet i que exercí una funció de mecenatge vers l'IEC.

Al revers hi ha l'escut català arrodonit de baix i acabat amb tres vèrtexs a la part de dalt. Aquest escut guarda certa similitud amb l'escut que emprà la Generalitat republicana en un primer moment, encara que en aquell cas la part de dalt és plana al centre i fa una entrada en forma de semicercle a cada banda. Tant l'escut amb tres vèrtexs sobresortints com aquest darrer són poc freqüents.

2. Insígnia de membre (1957).

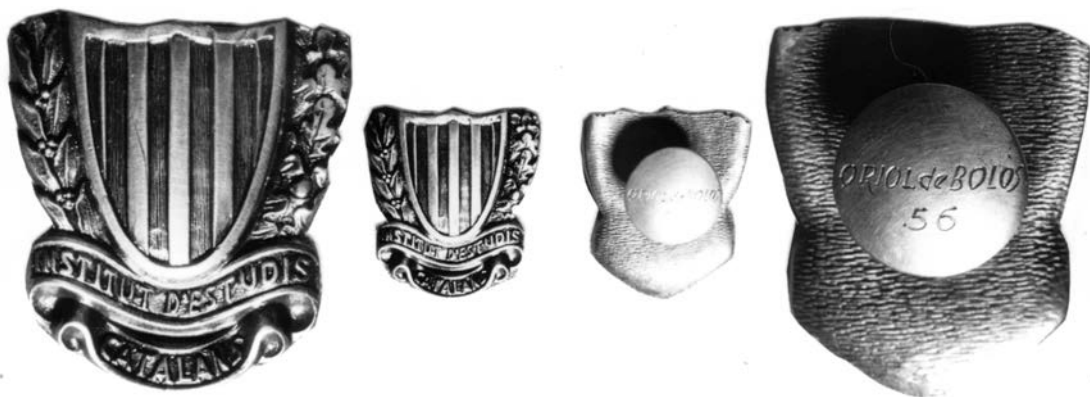
Descripció:

- a/ Escut català arrodonit per baix amb una branca de llorer a l'esquerra i una branca de roure a la dreta. A sota, en dues cartel·les INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS.

r/ En el botó que servia per fixar la peça al trau de la solapa, hom hi gravava el nom del membre de l'IEC corresponent. En aquest cas ORIOL DE BOLOS 56
Mides: 25 × 23 mm Metall: AR

Veiem que la forma de l'escut és similar a la del que apareix al revers de la medalla anterior. Tot i així observem que les puntes de dalt són poc pronunciades i que va ornat amb un brot de llorer, símbol de la glòria, i amb un altre de roure, emblema de la fortalesa. El conjunt respon a un disseny de reminiscències del gust del Noucentisme, encara vigent als anys cinquanta.

A part de les insígnies distribuïdes entre les persones que ja eren membres de l'IEC arran de la celebració del cinquantenari (1957), aquest distintiu es degué lliurar, també als membres que en aquells anys anaren ingressant a l'IEC. Coneixem pocs detalls de tot plegat.

NOVA MEDALLA I INSÍGNIA DE SOLAPA

Quan l'IEC pogué restablir en plenitud la seva tasca i recuperà la seva seu, a les dècades dels vuitanta i noranta, el record del distintiu de membre era pràcticament oblidat. L'IEC tampoc disposava de cap altra manifestació medallística, ja fos commemorativa o bé de reconeixement o de premi. Almenys no n'hem pogut trobar cap notícia ni, que sapiguem, mai els premis, que cada any atorga l'IEC, han tingut una expressió medallística.

La celebració del noranta aniversari de l'IEC (1997) va propiciar la creació d'una medalla de reconeixement i la d'una insígnia de solapa per als membres, inspirada en el nou disseny de l'escut de la institució.

3. Medalla de reconeixement als membres emèrits

Descripció:

a/ Escut de Catalunya de forma quadrangular, als costats i a baix INSTITUT

— D'ESTUDIS — CATALANS en tres segments de cartel·la rectilínia un xic desplaçada respecte de l'escut.

r/ És llis i hom hi grava el nom del membre emèrit homenatjat i el seu any d'ingrés a l'IEC.

Mides: 41 × 49 mm Metall: AR

El disseny i la realització són de la reconeguda firma Capdevila de joiers i argenters de Barcelona.

Aquesta medalla és lliurada cada any a tots els membres que passen a ésser emèrits.

4. Insígnia de solapa

Descripció:

a/ Igual que el de la medalla anteriorment descrita.

r/ Fixació de solapa pel sistema anomenat *pin*.

Mides: 27 × 23 mm Metall: AR

El disseny i la realització són també de la firma Capdevila. Aquesta insígnia fou distribuïda a tots els membres de l'IEC arran de la celebració del norantè aniversari amb el prec que la lluïssin en endavant durant els actes de certa solemnitat i, en especial, a l'acte central organitzat per aquella commemoració. Com és natural, els membres de l'IEC portaven aquell dia la nova insígnia amb satisfacció.

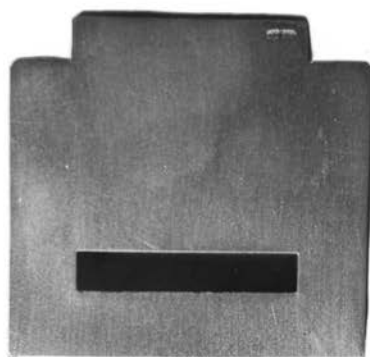
Fins aquí el recull de les expressions medallístiques de l'IEC en un sentit estricte. És a dir, aquelles que són només manifestacions de la institució en un sentit genèric, perquè l'IEC consta de diverses seccions i inclou també més de vint-i-cinc societats científiques cadascuna de les quals pot haver generat, com ho ha fet la nostra, les seves pròpies manifestacions medallístiques. Aquest podrà ser, però, el tema d'una altra recerca.

3 x 2

3

4

Medalla de la sèrie «Numismàtics il·lustres» dedicada al doctor M. Crusafont i Sabater

X. SANAHUJA ANGUERA

Els estudis i les publicacions de M. Crusafont i Sabater han situat el coneixement de la història de la nostra moneda, en especial la de les èpoques medieval i moderna, en un nivell que molts països de la vella Europa encara no han assolit.

La seva obra, realitzada des de una metodologia rigorosa, s'estructura amb uns criteris que contemplen en profunditat el context i les conseqüències històricoeconòmiques de la moneda, però al mateix temps no perd mai una estricta vinculació amb la disciplina que és la seva principal font històrica, la numismàtica.

La difícilíssima, però feliç conjugació d'aquest mètode de treball fa que l'extens conjunt de les publicacions de M. Crusafont siguin igualment útils al numismàtic, com a l'historiador, l'economista, l'arqueòleg, etc. Estudis com és ara la seva *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa* (1982), la seva *Història de la moneda catalana* (1996), o bé les seves recerques sobre determinades sèries monetàries, és a dir: el florí, la moneda catalana local, els ponderals monetaris, la moneda visigoda de coure, els ploms i gitons medievals o bé el més recent sobre la moneda de la Guerra dels Segadors, només per citar alguns dels seus llibres més coneguts, no li han impedit de dotar al mateix temps la numismàtica d'una catalogació sistemàtica i manejable, com la que ens ofereix *Acuñaciones de la Corona catalano-aragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra* (1992).

El col·lectiu numismàtic del nostre país tenia, des de feia temps, un dèbit de reconeixement vers M. Crusafont per la seva dedicació tenaç a l'estudi i la difusió dels resultats de les seves recerques, cosa que l'autor ha realitzat constantment a través de les seves publicacions, cursos, conferències i atenent amb un generós esperit de servei, les consultes freqüents que hom li adreça.

L'efemèride del seixanta aniversari de M. Crusafont va propiciar que les enti-

tats numismàtiques: Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Associació Numismàtica Sabadell, Grup Filatèlic i Numismàtic de Terrassa, Associació Numismàtica i Filatèlica Xúquer de Sueca, es reunissin per tal de retre un merescut homenatge a l'autor, el dia 19 de desembre de 2002.

L'acte, fou convocat pel Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona de manera sigilosa per tal que constituís una autèntica sorpresa per a l'homenatjat. L'esmentada entitat amb la col·laboració de la firma Aureo, SA, havia decidit incloure el nom i la figura de Miquel Crusafont en la sèrie de medalles «Numismàtics Il·lustres», integrada per peces dedicades a numismàtics tan destacats com: Antonio Agustín, Joaquim Botet i Sisó, Antonio Vives i Escudero, Josep Vicenç Amorós, H. Enno van Gelder, Marcel Hoc, Antonio Delgado, Felip Mateu i Llopis, Manuel Gómez Moreno i Leandre Villaronga.¹

En el decurs de l'acte prengueren la paraula Xavier Sanahuja, que s'havia ocupat de la tasca de realització i coordinació, Leandre Villaronga, que parlà en nom de la SCEN, Ricard Font, en nom del Grup Numismàtic de Terrassa i Joan Vilaret ho féu en nom del Cercle Filatèlic i Numismàtic. Finalment, M. Teresa Sisó féu lliurament en nom de totes les entitats numismàtiques, de la medalla a Miquel Crusafont que la va rebre de les seves mans visiblement emocionat.

Presentem aquesta nova medalla de la sèrie «Numismàtics Il·lustres» que és obra de l'escultor reusenc, Ramon Ferran, sens dubte un dels millors especialistes actuals en l'art de la medallística.

Descripció:

a/ Bust barbat de l'homenatjat de semifront amb la llegenda MIQUEL CRUSAFONT I SABATER – SABADELL 1942.

r/ CERCLE FILATÈLIC I NUMISMÀTIC 2002. En el camp diverses monedes entre les quals es distingeix un florí, una moneda de la Guerra dels Segadors i menys visible un diner de doblenc de Jaume I, que són examinades per una lupa que sosté una mà. També hi ha un llibre amb la lectura LA MONEDA CATALANA. Tot plegat al·ludeix als importants estudis sobre la moneda d'aquesta sèrie realitzats per aquest investigador.

Pes: 493,5g Ø: 90 mm Metall: bronze

La medalla ha estat realitzada per la tècnica de fusió, la mateixa que s'aplicava en l'emissió de medalles durant el Renaixement. La tirada ha estat de 50 exemplars que es varen exhaurir pràcticament el mateix dia.

1. Les vuit primeres medalles de la sèrie «Numismàtics Il·lustres» foren descrites i estudiades per S. DATZIRA, *Acta Numismàtica*, 1, 1971, p. 199-208.

Treballes monetàries XIX

Troballa de Moià

M. CRUSAFONT I SABATER

Número: AN-68

Lloc: Municipi de Moià (Bages)

Tipus de troballa: Tresoret

Composició: 3 diners melgoresos. Referència Crus-163

2 òbols melgoresos. Referència Crus-164

5 diners de doblenc de Jaume I, escut dos pals. Referència Crus-304

5 diners de doblenc de Jaume I, escut de tres pals. Referència Crus-306

Localització: Dispers

Data de la troballa: Probablement anys 40

Circumstàncies de la troballa: Desconegudes. En dispersar-se una petita col·lecció de moneda catalana va aparèixer aquest grup de peces amb la indicació d'haver estat trobades juntes a les rodalies de Moià.

Descripció: Obviem les descripcions completes perquè els exemplars de la troballa no s'aparten en res dels tipus descrits en els catàlegs de referència. Donem, per tant, la taula de característiques físiques de cada exemplar i a la làmina hi reproduïm totes les peces.

Núm.	Moneda	Pes	Ø	Referència
1	Diner melgorès	0,62 g	18 mm	Crus-163
2	Diner melgorès	0,80 g	18 mm	Crus-163
3	Diner melgorès	0,78 g	17 mm	Crus-163
4	Òbol melgorès	0,40 g	14 mm	Crus-164
5	Òbol melgorès	0,30 g	13 mm	Crus-164
6	Diner doblenc esc. 2 pals	0,75 g	17 mm	Crus-304

7	Diner doblenc esc. 2 pals	0,91 g	17 mm	Crus-304
8	Diner doblenc esc. 2 pals	0,71 g	18 mm	Crus-304
9	Diner doblenc esc. 2 pals	0,60 g	17 mm	Crus-304
10	Diner doblenc esc. 2 pals	0,80 g	17 mm	Crus-304
11	Diner doblenc esc. 3 pals	0,90 g	17 mm	Crus-306
12	Diner doblenc esc. 3 pals	0,73 g	16 mm	Crus-306
13	Diner doblenc esc. 3 pals	0,70 g	17 mm	Crus-306
14	Diner doblenc esc. 3 pals	0,80 g	17 mm	Crus-306
15	Diner doblenc esc. 3 pals	0,80 g	16 mm	Crus-306

Comentaris

La troballa associa diners melgoresos i diners de doblenc de Jaume I, i confirma les anàlisis de circulació realitzades per A. M. Balaguer. Aquestes mostraven una penetració notable del diner melgorès, la moneda encunyada al senyoriu de Montpeller, en el comtat d'Ausona (taula p. 132), justament a partir del 1231, és a dir, poc després del llançament del diner de doblenc que es féu l'any 1222. Com és sabut, el diner de doblenc va generar un ampli rebuig, tant per la seva llei excessivament baixa com per la seva taxa fraudulenta de canvi en relació a l'anterior diner quaternal. La qüestió no es resolgué fins al llançament del diner de tern, l'any 1257 pel que fa a Catalunya. Aquest mateix rebuig del doblenc pogué afavorir una major penetració del preuat diner melgorès, una divisa occitana de bona llei que, des de sempre, havia estat present als comtats catalans més propers al Pirineu Oriental, tots ells amb amonedaments propis febles, tant per volum com, ben sovint, també per la llei. La troballa és interessant, entre altres coses, perquè ens dóna una prova d'aquesta penetració en contenir un 33 % de melgoresos, dins un conjunt de diners barcelonins. És segur, d'altra banda, que els melgoresos devien circular a un valor més alt i, per tant, la seva presència en valor, és encara més significativa.

L'amagatall s'ha de situar abans del 1257 perquè el conjunt no conté diners de tern i segurament més enllà del 1230, que és quan es detecten en el circulant del comtat d'Ausona els diners melgoresos. No cal estranyar-se de l'absència dels sempre escassos diners episcopals vigatans. Malgrat que el cessament de les emissions no es produí fins al 1273, molt abans ja no corrien en l'àmbit del comtat. La moneda episcopal havia quedat reduïda a un circulant ciutadà a Vic mateix. Des del 1150 no es detecten pagaments en moneda vigatana en el comtat (vegeu la taula abans esmentada, p. 132, A. M. Balaguer).

En un altre sentit la troballa pot ajudar a establir la cronologia de les diferents varietats del diner melgorès, en encaixar el grup de la troballa en l'estreta forquilla 1230-1257.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

No tenim l'absoluta certesa que el conjunt sigui la totalitat del que es va trobar. De tota manera la irregularitat de la mostra; tres diners melgoresos, dos òbols i deu doblencs, fa pensar que no es va fer pas una selecció concreta sinó més probablement una mostra a l'atzar. Això permet fer alguns comentaris sobre les dues varietats del diner de doblenc: de dues barres i de tres barres o pals. No sembla que poguem pensar en dues fabricacions diferents, és a dir, allunyades cronològicament perquè ens consta una única fabricació el 1222 i sabem que ocasionà un rebuig immediat i que feia poc avinent una represa d'emissions. Crida l'atenció, però, la diferència de factura entre uns i altres. Els de tres barres són de millor dibuix. D'altra banda, sembla que el seu pes és un xic superior; 0,786 de mitjana contra 0,754 en el conjunt actual. Seria possible, doncs, que ambdues fabricacions fossin immediates, però successives, potser amb canvi d'obridor d'encuny i qui sap si amb un petit retoc del pes a la baixa. Per confirmar-ho, però, caldria més informació i més seguretat pel que fa al contingut de la troballa.

En qualsevol cas veiem com un conjunt aparentment poc important, pot donar informacions prou interessants.

Bibliografia:

BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona, 1999.

CRUSAFONT, Miquel. *Numismàtica de la Corona Catalanoaragonesa medieval*. Madrid, 1982.

– *Acuñaciones de la Corona Catalano-aragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra*. Madrid, 1992. [Referències del catàleg]

Troballa de Solsona

M. CRUSAFONT I SABATER

Número: AN-69

Lloc: Municipi de Solsona

Tipus de troballa: Individual

Composició: 1 blanc de Bretanya (França) del duc Francesc I (1442-1450)

Localització: Desconeguda

Data de la troballa: vers 1980

Circumstàncies de la troballa: Casual i en superfície

Descripció: Blanc de billó de Rennes (Bretanya). Francesc I (1442-1450)

a/ +FRANCISCVS: BRITONV: DVX R

Escut mossat (amb una escotadura a l'esquerra) amb vuit cues d'ermeni, armes de la Bretanya.

r/ +SIT. NOME: DNI: BENEDICTV Creu interior.

Pes: 2,1 g Ø: 25 mm Ref. Poey d'Avant-1198

Comentaris:

Són relativament freqüents les troballes a Catalunya de peces medievals de l'àmbit occità, especialment els diners melgoresos que sabem que varen tenir un paper important en el circulant català i també dels diners aquitans i morlans. Molt menys abundants són les peces franceses o bretones com la que presentem, especialment en cronologies tardanes. Per poder arribar a una interpretació ens caldrà, però, poder plantejar una panoràmica general amb el conjunt de les troballes.

Bibliografia:

La de la troballa anterior i a més:

POEY D'AVANT, Faustin. *Monnaies féodales de France*. París, 1860.

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

DEPEYROT, Georges. *Numismatique antique et médiévale en Occident*. París: Editions Errance, 2002.

Hi ha diferents manuals sobre numismàtica, cada un amb el seu enfocament, però calia que es fes un treball com el que presentem, en el qual l'autor presenta i aprofundeix sobre les noves tècniques de recerca i assenyala els camps inexplorats en els quals caldria incidir. Així es fa una àmplia referència a la metrologia, a l'estudi dels encunyys, la tecnologia monetària, les dades aportades per l'arqueologia, les anàlisis de contingut de metall i la caracteroscòpia, per entrar en una segona part en la funció de la moneda. Dins aquest important segon apartat s'incideix en l'estudi de les troballes monetàries, les aportacions de les anàlisis d'història econòmica i la qüestió de la vehiculació de la propaganda a través de la moneda.

L'obra es complementa amb un índex glossari i una orientació bibliogràfica en la qual ja adverteix que no vol aconseguir una impossible exhaustivitat, sinó unes orientacions generals.

Llibre igualment útil a l'estudiós, que hi trobarà una posada al dia dels instruments de recerca i a l'afecionat que coneixerà així els nous camins pels quals transcorre avui l'estudi de la numismàtica.

M. Crusafont

MÓN ANTIC

BLASCO, J. M.; SÁEZ, J. A. «La ceca «libiofenice» de Sacili». 1a part: *Gaceta Numismática*, núm. 144 (2002), p. 3-16.

— «La ceca «libiofenice» de Sacili». 2a part: *Gaceta Numismática*, núm. 145 (2002), p. 35-48.

VILLARONGA, L. «Una nueva emisión monetaria de Sacili». *Homenagem a Mário Gomes Marques*. Sintra: Instituto de Sintra, 2000, p. 145-146.

L'any 2000 publicàrem una moneda inèdita de Sacili amb el tipus d'elefant, però amb la particularitat extraordinària de presentar una llegenda libiofenícia en el revers, a sobre del cavall.

L'any 2002, Blasco i Sáez publiquen un treball puntual sobre la seca de Sacili i malgrat que coneixen dos exemplars de la moneda amb el tipus d'elefant, en no veure-s'hi cap inscripció no detecten la llegenda libiofenícia presentada per nosaltres.

Però en canvi en el seu treball donen a conèixer un altre fet important de les monedes d'aquesta seca, i acaben el seu article dient «creemos que Sacili debe encuadrarse en el grupo que se ha dado en denominar libiofenice».

Efectivament la llegenda del revers de sota el cavall quasi mai visible, en algunes monedes ha estat interpretada repetidament com a OLA.F, però Blasco i Sáez veuen una llegenda d'un neopúnic decadent i en donen la seva interpretació.

Tenim, doncs, dues llegendes novament detectades, les quals són ben diferents. Cal fer l'estudi amb més materials tenint present les dues novetats esmentades, amb les emissions amb la L i que existeixen monedes sense llegenda al revers. A més caldria revisar i veure si efectivament juntament amb les emissions amb asos hi ha les de semis.

L. Villaronga

BLÁZQUEZ CERRATO, C. *Circulación monetaria en el área occidental de la península Ibérica: La moneda entorno al «Camino de la Plata»*. Montagnac, 2002, 358 p. (Archéologie et Histoire Romaine; 6)

El «Camino de la Plata» coincideix amb la via romana «iter ab Emerita Astoricam», que és la via de comunicació de tots els temps entre les zones riques en or de Tartessos i el nord oest de la Península. Els primers testimonis arqueològics provenen dels segles VII i V aC, després segueixen els de la Segona Guerra Púnica, el camí serà utilitzat com a itinerari a les campanyes lusitanes del 155-133 aC. Més tard, tindrem els testimonis de la Guerra de Sertori, de 80-72 aC.

La qualificació actual de «Camino de la Plata» es pot relacionar amb un terme àrab, i el seu caràcter militar queda documentat per l'establiment de campaments en tot el seu recorregut.

L'àrea d'aquest estudi comprèn les terres que travessen aquest camí, de sud a nord, dintre de la península Ibèrica a l'est de Portugal.

L'obra comença amb un estudi dedicat a les seques existents en l'esmentada

zona: Turreregina, Arsa, Balleia, Dipo, Brutòbriga, Tamusiens on es troben les monedes ibèriques de Tamusia, Eborā, Pax Iulia, Emerita i emissions de la zona nord oest.

En una segona part estudia en extens les troballes de monedes, amb una publicació de 130 pàgines. Distingint els tresors, les monedes procedents d'excavacions, les més nombroses les de Càceres el Viejo amb 286 exemplars. La quantitat total és molt gran, amb predomini de les monedes romanes.

Fa l'anàlisi dels tresors. Hi veiem que es confirma la hipòtesi de ser els denaris ibèrics de Sekobirikes i Turiasu batuts en temps de Sertori, perquè són els més abundants en els tresors de l'època, malgrat que les mostres no són gaire grans.

Dóna i comenta la circulació monetària en els hàbitats del «Camino de la Plata», i acaba fent l'estudi per períodes. L'anterior a l'any 195 aC conté molt poques monedes, són tant sols 34. Més nombroses són les dels altres períodes, són 149 pel de 195-133 aC. Augmentant en els següents períodes, especialment en el de romà imperial.

Acaba fent uns estudis puntuals sobre les contramarques, les moneds partides i les imitacions de Claudi. La informació sobre aquests aspectes no és gaire abundant. Les monedes contramarcades són 39, per estudiar-les en recull d'altres procedències i així per la contramarca amb el «cap d'àguila» troba que la majoria, el 85 %, procedeixen de Galícia, Portugal, Zamora i Lleó. De les monedes partides, diu que ho foren per la manca de moneda fraccionària i relaciona la seva existència amb la presència de militars. Cataloga 61 monedes partides en el «camino». Breument es refereix a les imitacions de Claudi.

A través de l'obra arriba a una anàlisi completa de la circulació monetària, establint-la per períodes, i en dona molts mapes, gràfics i taules. Trobem a faltar unes conclusions concises que donin una idea precisa dels resultats.

Es una obra monumental, de 355 pàgines, essent gran la quantitat de material recollit i estudiat, hi llueix la seva erudició, l'obra conté 1143 notes a peu de pàgina. L'esforç ha estat considerable, però els materials reunits no paguen la feina feta i els resultats de tan pregona investigació no són agraïts, ni vistosos.

L. Villaronga

DEPEYROT, G. *Le Numéraire Celtique, I, La Gaule du Sud-Est*. Wetteren: Moneta 27, 2002. 200 p. + 7 làmines.

— *Le Numéraire Celtique, II, La Gaule des monnaies à la croix*, Wetteren: Moneta, 28, 2002. 262 p. + 10 làmines.

Pel títol esperàvem un tractat de numismàtica de la Gàl·lia i ens trobem amb un repertori de monedes. Anomenar cèltiques les monedes del sud de la Gàl·lia ens sembla desencertat. Què tenen de celtes les imitacions de les dracmes de Rhode i d'Empòrion?, i les monedes amb la llegenda ibèrica de la Narbonense? i les altres?

En comptes d'un tractat ens dóna un repertori, molt extens. Les monedes han estat classificades sense cap justificació numerant-les. A cada número, o tipus, li dóna un valor, un pes i una data, sense cap comentari explicatiu. No ens podem treure del cap que anomeni *pentobole* les imitacions de les dracmes, és un invent nou, que continua la idea d'anomenar tetròbols les dracmes massaliotes lleugeres. A més, entre els pentòbols n'hi ha de 4,80 g i 3,50 g.

No entenem per que les imitacions gal·les de les dracmes de Rhode i d'Empòrion van juntes amb les monedes *à la croix*, amb les quals no tenen cap relació tipològica, metrològica ni de datació, tan sols han estat batudes en el mateix territori en èpoques diferents.

De cada tipus en dóna el repertori de monedes que és nombrosíssim, del número 73 estan relacionades 778 monedes, del 76 són 251 i del 98 són 147, creiem que les ha recollides de manera total, malgrat que no ho hem comprovat. Entre les repertoriades hi ha les de Vieille-Toulouse, les de Muret Chanbouillet i de diversos tresors francesos.

La bibliografia molt completa, malgrat que no hem sabut trobar la referent a la discussió sobre la cronologia de les monedes *à la croix lourdes* qüestió de la qual no se'n parla enlloc.

En resum un gran repertori de monedes sense un cos teòric, ni justificació del que s'afirma, ni s'hi discuteix res.

L. Villaronga

GARCÍA-BELLIDO, M. Paz; BLÁZQUEZ, C. *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos*. Madrid: CSIC, 2001. 2 v.

Estem davant una nova visió de la numismàtica hispànica, aquest cop presentada en forma de diccionari, per ordre alfabètic de seques, al qual s'afegeix el repertori d'alguns pobles i temes.

Pretén ser una obra didàctica, més aviat creiem que és pràctica per la seva presentació en ordre alfabètic, que és la que trobem en algunes obres i en tots els catàlegs de venda. És una forma evidentment fàcil per trobar la cosa que es busca sense tenir idees prèvies i no fer ús d'un índex.

La finalitat de l'obra, diuen, va dirigida principalment als universitaris, als que comencen i aprenen, puix que fàcilment trobaran el que busquen, però no obre nous camins a la persona que hi està introduïda, especialment pel que fa al segon volum, el diccionari.

En el primer s'hi tracten els temes generals amb la presentació de punts de vista nous i originals, discutibles, dels quals molts no compartim i les autores tampoc els nostres, com diuen en el pròleg «discrepamos en muchas ocasiones», i naturalment no hi pot haver acord. Per tant, aquesta recensió hauria de ser polèmica, però no estem per discussions, i solament farem referència en algun aspecte puntual i rellevant.

Hem de ponderar la qualitat de les il·lustracions que supera a la de moltes publicacions. Donen un índex de la seva procedència a la pàgina 206, la majoria provenen de l'IVDJ, i segueixen el del nostre Corpus i de l'HSA.

Veiem les entrades del diccionari poc remarcades i el text un xic compacte.

El més important de l'obra és la gran quantitat d'informació, les autores fan gala de la seva gran erudició. La bibliografia ocupa 26 pàgines, i recull les publicacions de fins part de l'any 2000. Per la nostra part sentim no hagin pogut aprofitar la informació que donem en els volums sobre les monedes de plata de Rhode i Empòrion i la de Ripollès i Llorens sobre les monedes d'Arse Sagunt, publicades poc després d'aquella data.

Per la presentació de les emissions monetàries va seguint el nostre Corpus, però en redueix les variants, deixen, diuen, les que permeten seguir sense interrupció la història de la seca, i donen les nostres mitjanes de pes. Per les sèries amb inscripcions llatines segueixen el RPC de Ripollès i donen les seves mitjanes de pes.

Pel que fa a les emporitanes fraccionàries segueix el nostre Corpus, quan hi ha l'obra nova citada a la bibliografia, però no recollida de les monedes de plata emporitanes dels segles V i IV aC.

Ens hem adonat d'un petit lapsus a la pàgina 252 del volum II, on el revers de la moneda 1-1 és igual que el de la 2-3.

En parlar de la dracma de Gadir diuen que és un mig xéquel de 9,40 g, que no existia a la península en plata. Per nosaltres i per molts segueix el sistema emporità.

El patró metrològic importat pels cartaginesos de Sicília l'anomenen «fenicio-turdetano».

La dracma emporitana la qualifiquen de «moneda de cuenta de 4,70 que se adecuó bien al denario de 4,50». En tot cas serà a l'inrevés, puix la dracma emporitana és ben bé 80 anys anterior al denari.

En successives ocasions fan referència a la marca ibèrica XV dels bronzes d'Untikesken, hem demostrat que significa que quinze d'aquestes monedes entren en una lliura romana, és una encunyació a la talla. D'ella en diuen que quinze d'aquestes monedes equivalen a una de plata. La supervivència de la marca en emissions modernes, de cent anys després, és una simple imitació com a Neronken, i les deduccions que en fan no tenen cap valor.

Una altra discrepància la trobem quan afirmen de manera solemne i contundent que «El peso del denario ibérico nunca coincidió como sabemos, con el del denario romano». El «como sabemos» es deurà referir a elles, perquè el que tothom sap és que el denari ibèric, anomenat així per presentar la inscripció ibèrica, pesa exactament igual que el romà de la seva època. No cal donar referències, les trobareu arreu, repassant els tresors serà suficient. De pas podem dir que ignoren el nostre *Denarios y quinarios ibéricos. Estudio y catalogación*, de Barcelona, 1995.

El que més ens ha cridat l'atenció, en discrepància, és quan parlen de l'«estilo berón». Es una creació original de les autores, per nosaltres és el primer cop que ho sentim. Altres cops parlen de l'àrea «celtibèrica-berona», de «como las cecas baskunes más antiguas imitan la acuñación del grupo berón, en su estilo céltico». No existeixen monedes dels berons, aquest poble no és citat a les fonts antigues fins a temps de Sertori, no té tradició entre els pobles antics de la Península.

A l'entrada del diccionari 'Berones', fa tot de suposicions, donant les seques que «podrían ser beronas» i acaba afirmant que «el grupo berón no ha sido reconocido por la numismática». És natural, no hi ha cap evidència de la seva existència.

Vam pensar que potser es referien al grup que hem anat anomenant vascó. Per cert que no coneixen el nostre «Las emisiones monetarias con el tipo de cabeza vascona» publicat a l'homenatge a Untermann dels «amici hispanicus», l'any 1993. Però les seques del nostre grup no coincideixen amb les que en donen les autores.

També ens estranya la qualificació d'«estilo céltico», no trobem res de cèltic a les monedes de la Celtibèria.

Són molts els comentaris a fer pel que fa a la metrologia, en diverses ocasions hem donat a conèixer el nostre parer sobre aquest aspecte i ara farem breus comentaris i només insistirem en un cas, el del «sistema celtíbero berón», del qual diuen que mai se'n parla en les obres generals de numismàtica, cosa natural puix mai encunyaren moneda. Creuen que es tracta d'un sistema metrològic propi, d'origen tartèsic, que coincideix amb uns ponderals del segle IV aC de La Hoya (La Guardia, Àlaba), on el pes triple veiem que correspon a dues unces romanes i la unitat a 2/3 d'unça, tot dintre el sistema romà.

Considerant que el sistema metrològic potser decimal, es basen en un pes d'1,54 g, que anomenen unça, que és la desena part de 15,48 g. Aquesta unitat la treuen de la nostra proposta (junt amb García Garrido, *Gaceta Numismática*, núm. 38, 1987) d'un pes teòric per la unitat que és la meitat de l'as romà de 10 asos en lliura, disminuït en un 5 % pel desgast. Pes que a la realitat resulta ser de 14,36g.

Doncs bé, d'aquesta suposada unitat de 15,48 en fan servint-se d'un sistema decimal una unitat d'1,54 g que anomenen unça. Aleshores fan un escalat amb els múltiples d'aquesta unça, creant els patrons de 9 unces, de 8, de 7 i així fins a 4 unces. Afirmant que corresponen a les successives reduccions de pes en les devalucacions de les monedes celtibèricoberones.

En resum, repetim, és tota una creació d'un sistema metrològic que anomenen «celtíbero-berón», partint d'un pes teòric donat per nosaltres i aplicant un sistema decimal creant una unça que és la desena part d'aquell pes formant una sèrie de sistemes monetaris de 10 unces, de 9 i així successivament.

Evidentment es tracta d'un sistema metrològic original i propi, però de qui? De les autores.

Més endavant parlen d'un sistema «céltico-galo», una nova especulació, puix que no existeix cap sistema d'aquest nom entre nosaltres i això de cèltic potser ni a França,

En les generalitats trobem a faltar els comentaris sobre estadística.

Al final presenten una sèrie d'apèndixs força interessants. Un glossari, una llista de magistrats, els mapes de tresors per períodes, les emissions romanes a Hispània i les seques visigodes. Segueixen uns índexs vitals.

Hi ha una llista de monedes del seu diccionari que diuen que no figuren en el nostre Corpus. Unes són lectures errònies com *biulaon*, *bikanaos*, la d'Ilipa és la nostra del tipus vulcà, altres són ploms, la de Kelin 3, és falsa, Imonio és una imitació del nord de França i així podríem continuar.

En resum, és una obra amb una gran informació, molt bona il·lustració, però és molt polèmica especialment per a nosaltres, per l'afany de dir coses noves.

L'obra, en conjunt, és una aportació valuosa a la nostra numismàtica, encara que les novetats que aporten siguin discutibles, i quant a novetats n'hi ha molt pocs.

El que reconeixem és el gran esforç que han fet per aquest treball de recopilació i les felicitem per la seva constància i tenacitat.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. i LLORENS, M. del Mar. *Arse-Sagvntvm: Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Sagunt, 2002. 564 p. [Amb la col·laboració de M. Gozálbes, J. Velaza, F. Tormo, C. Aranegui i M. Crusafont]

És un gran llibre, abans de parlar del seu extraordinari contingut tenim que referir-nos al seu aspecte extern, el podríem definir en poques paraules com un *llibre de luxe, de gran luxe*. Per les seves mides, la qualitat de la il·lustració, i sobre tot la complementària agrandida i en color, per la maqueta obra no solament d'experts sinó dels que estimen el llibre, per la qualitat i la presentació dels mapes i dels gràfics, les il·lustracions, tot és de primera línia.

També excel·leix pel seu contingut, la quantitat de material que s'hi presenta i estudia és enorme, el nombre de monedes de plata il·lustrades passa de les tres-centes i les de bronze sobrepassen el miler, podem pensar que el nombre de monedes catalogades supera en molt les dues mil.

En posar-nos a redactar les línies d'aquesta recensió i voler fer-la amb tota l'estima que es mereix un treball tant complet, tant profund, fet amb el cap i el cor, creiem que l'havíem de fer comparant aquest llibre amb el nostre sobre el mateix tema escrit ara fa trenta-cinc anys, posant de relleu els avenços en materials, noves monedes, i el resultat d'usar nous mètodes.

En anar avançant en el comentari i la comparació serà inevitable que posem més relleu en els aspectes de discussió, puix que molts punts són difícils, foscos, de problemes no resolts, dels quals cadascú té la seva pròpia visió i així resultarà que el nostre discurs resultarà més crític que de lloança, la qual cosa va inclosa en la delectança amb què llegim i rellegim el llibre, i se'ns presenten tots els problemes que discutim.

Així, doncs, el que no comentem és perquè hi estem totalment d'acord i el que discutim és on podríem buscar nova llum.

La col·laboració de Carmen Aranegui tracta d'«Una ciudad singular», és una visió arqueològica que comença en la repetida menció que fan els textos antics de la ciutat de Sagunt en la seva singularitat toponímica: Arse, Zakynthon, Saiganttha, Saguntum, i no la fa creure en el desenvolupament paral·lel de dues ciutats sinó que és la història d'una població que canvia de nom per constituir una entitat que sobresurt del seu entorn.

Francisco Tormo té a càrrec el capítol «La historiografia de la ceca», en què fa gala d'erudició bibliogràfica, són 32 pàgines en què comenta les referències a les monedes de Sagunt en les obres del segle XVI i següents, no cita Untermann, s'hi il·lustren portades de llibres, pàgines, mapes i monedes només d'interès de bibliòfil, i esmerça una sola pàgina per comentar l'únic llibre que s'havia escrit sobre la moneda de Sagunt.

El tercer capítol de «Las imágenes» va a càrrec dels autors i s'hi estudien els tipus usats en les monedes. Les diverses divinitats i els seus lligams amb Arse-Saguntum, remarquem l'òbol de revers de roda i signes ibèrics KeR, que presenta els radis bifurcats a tocar del cercle que qualifiquen de «pequeño refuerzo transversal» i que relacionen amb el model de Tàrent, tanmateix en tenim un altre model més pròxim a Massàlia, amb les monedes amb cap de casc marcat per una roda i les de la llegenda *Lakydon*, que presenten els radis bifurcats. Són models del 400-350 aC que confirmen la datació proposada del 350-300 aC malgrat que hi figurin els signes ibèrics, que no apareixen a les monedes fins més tard.

Per la posició del pecten, el situen al revés de com ho férem nosaltres que ens guiarem per les estateres de Tàrent on és usat com a símbol, ho veiem a l'obra de Ravel números 93 a 155. També trobem aquesta posició en el capitell procedent de Sagunt que reproduïxen en l'obra a la pàgina 86, i el repeteixen a la 124. Per altra part, és evident que en les dracmes saguntines, on és usat com a símbol, apareix en la forma proposada pels autors.

El capítol de les inscripcions monetàries és obra de Javier Velaza, que posa de relleu l'extraordinari interès de l'epigrafia saguntina, que ve a ser com un corpus en el qual l'aspecte monetari ocupa una part important i que s'allarga des del segle III aC fins a l'I dC amb les llegendes ibèriques, llatines i gregues.

L'augment de les monedes recollides permet completar algunes lectures, que ara són segures: *arsbikisteekiar* que abans llegíem *arsagiskuekiar*, i *arseetarki-*

terter que abans llegíem *arseetarkikurkur*. En aquestes el signe ibèric *te* era llegit per *ku*.

Fa un acurat estudi lingüístic de les llegendes i dels noms dels magistrats monetaris, els quals s'han pogut completar amb l'estudi de les nombroses monedes, que es complementen.

La lectura de la llegenda grega SAG POL, moneda 412, resulta d'orientar la sigma, sembla encertada en saber amb tota seguretat que la moneda és saguntina.

Ripollès es fa càrrec del capítol «Los patrones de peso de las monedas» afirmant que Arse en batre les seves primeres monedes «no siguió ninguna referencia de peso procedente de acuñaciones externas. Las monedas de Arse están destinadas a una circulación en su territorio y por ello eligió con total autonomía el patrón de pesos». Ens semblen insòlites aquestes paraules, en l'antiguitat el patró de pes de les monedes passa d'un lloc a un altre, de la metròpoli a les colònies, i d'aquestes a noves fundacions. Per què Arse havia d'inventar el pes de les seves monedes?

En el quadre 2 de la pàgina 156, ens dóna la taula de pesos de les monedes de plata. Per al període I tenim uns divisors entorn dels 0,20, 0,40 i 0,60. Els mateixos valors els trobem a Empòrion: òbol de 0,80, tritartemorion de 0,60, hemiòbol de 0,40, tartemorion de 0,20 i hemitartemorion de 0,10.

Només cal afegir la dracma d'Arse d'un pes baix de 2,95, però la seva hemidracma pesa 1,62, que ens dóna una dracma de 3,24 similar a les altres i que ens ve a demostrar la irregularitat de la de 2,95.

Aquesta dracma de 3,24, lleugerament rebaixada correspon a la de Massàlia, que té un òbol de 0,60, i a les monedes «à la croix».

Tots els pesos queden relacionats i són coincidents, i estan en circulació a occident.

Dels paràmetres estadístics dóna la mitjana de pes i la desviació típica. Als diagrames dels intervals de confiança de la mitjana els anomena «diagrama de cajas de las monedas», creiem que és una traducció no massa encertada de la paraula anglesa *box*.

Les gràfiques que titula de *percentiles* no s'acompanyen de cap càlcul, ni es dóna cap valor dels *percentiles*, sinó tan sols és un diagrama en que es presenten els pesos de les monedes ordenats i repartits en una escala de 0-100. Nosaltres alguns cops hem presentat aquests diagrames, fins de forma abusiva en *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, però ho férem a l'escala del nombre d'elements.

El resultat de l'ús del gràfic o diagrama per *percentiles*, és que permet descriure la distribució de les variables ordenades per la seva magnitud, en una escala 1-100, és el mateix que servir-se de l'histograma. Si les mostres comparades són coincidents en resulta una superposició de dades en el diagrama dels *percentiles*, i si no ho són, veiem els valors situats en dos nivells diferents i aleshores els diagrames no són coincidents, sinó que resultaran desplaçats.

En el bronze segueix la nostra proposta de ser anterior la sèrie del genet que la de la proa, la primera amb el valor unitat, que nosaltres proposàrem que era la meitat de l'as romà coetani. Pel que fa les monedes de la proa els autors les valoren com a una unitat i mitja, solució que ens deixa astorats, puix que no la veiem gens lògica, diríem que és un valor insòlit en el món antic. Quan tan fàcil resulta veure-hi i dir que segueix el sistema metrològic romà d'un as uncial en progressiva reducció, Ripollès afegeix que va escollir aquest sistema perquè les seves monedes des de l'inici resultaren ser compatibles amb el sistema monetari romà, naturalment que el segueixen. A més, quan en altres ocasions ha parlat de les monedes de Valentia, coetànies i del mateix sistema, i ara mateix a la pàgina 75, les anomena asos i no de valor un i mig.

Aquesta unitat, que altres han cregut que era el patró ibèric, és una meitat de l'as romà, sistema que ha estat seguit per moltes emissions de monedes ibèriques, com les de la Celtibèria, i que progressivament van reduint el seu pes seguint les reduccions de l'as romà.

Fa una sèrie de supòsits per justificar l'augment del pes en les monedes de la proa, nosaltres creiem en una circumstància política ben senzilla, un fort augment de la romanització que té lloc a principi del darrer terç del segle II aC coincidint amb la fundació de Valentia, la introducció del nom dels magistrats a les monedes de diverses seques. Per citar només un exemple tenim el cas de Sekaisa, que passa d'una unitat de l'entorn dels 14 g a l'emissió de la lleona, a l'as uncial reduït de l'emissió amb SE.

La introducció de l'as de proa es produeix quan ja no s'encunyen dracmes, perquè aleshores el denari romà és la moneda de plata utilitzada. Aquest procés de l'economia monetària d'Arse, que nosaltres anomenem de romanització, té com a resultat que es batin monedes amb el pes de l'as romà coetani que és uncial reduït, i no cal imaginar-se l'ús d'una moneda de valor un i mig.

Un altre problema transcendental és el cas dels nombrosos divisors que anomenen quarts i tenen un pes un xic superior als tres grams, en què són iguals els de la sèrie del genet i el de la proa.

En els nostres dubtes, en el nostre llibre, els assignàrem els que presenten signes ibèrics a la sèrie del genet i els altres a la de la proa. L'autor els reparteix, es pot veure en el quadre 3 de la pàgina 106, essent tots quadrants, ho són de la sèrie del genet, però pels de la proa seran quadrants no de la moneda que val un i mig sinó del valor que en representa la unitat. Puix del valor un i mig serien sisens.

A les monedes imperials es presenta el problema d'un sistema particular, el dupondi amb un pes i mòdul una mica major, però amb diferent tipologia, haurien de ser de llautó, però segons l'anàlisi no ho són. És el mateix problema que es presenta a Caesaraugusta, que vàrem estudiar, i Ripollès en el seu RPC no discuteix.

Els autors tracten, en el capítol 6, de «La manufactura de las monedas y el volumen de acuñación», i arriben a resultats prou definitius puix treballen amb

grans mostres, de nombrosos exemplars, de les quals arriben a conèixer quasi tots els encunys.

La gran abundància d'emissions i de monedes feia preveure una gran massa de moneda emesa i a la realitat veiem que els volums de les emissions és ponderat i al mateix grau d'altres seques importants.

Així, les dracmes lleugeres de Sagunt tenen 20 encunys d'anvers en front dels denaris de Kese que en tenen 31. O sigui és més important la moneda de plata emesa a Kese en una sola emissió que la de les deu emissions d'Arse.

El mateix succeeix pel bronze, la sèrie del genet, catàleg 117-138, amb 134 exemplars ha estat batuda amb 11 encunys, que queda superada per altres emissions catalanes. La sèrie de la proa, sense magistrats, del 284 al 307, amb 146 monedes ha estat batuda amb 11 encunys.

Insistim pel bronze el que ja hem dit per la plata. Aquest fet ha estat per nosaltres una gran sorpresa. O sigui, una gran seca amb moltes emissions, coneguda per nombrosíssimes monedes ha estat batuda amb pocs encunys.

Examinem ara els divisors, el quadre de la pàgina 191 correspon als números 139 a 202, són 282 monedes batudes amb 34 encunys d'anvers. Pels octaus, 203 a 266, amb 197 monedes batudes amb 32 encunys. Si passem als quarts de la sèrie de la proa, 333 a 362, són 144 monedes batudes amb 10 encunys.

Per acabar els asos de Tiberi, 425 a 510, amb 297 monedes batudes amb 41 encunys. En aquest apartat tenim les gràfiques dels enllaços dels encunys amb tot detall i precisió, números dels encunys d'anvers i de revers, nombre de monedes, detall de les emissions, que donen una informació visual total.

En posseir una gran quantitat de material i fer-ne l'estudi dels encunys ha permès als autors arribar a resultats en molts aspectes definitius.

El capítol de circulació i dispersió corre a càrrec de M. Gozalbes i Ripollès que comencen tractant dels trossos de plata recuperats, la majoria no arriben als 3 g, que daten fins a moments tardans del segle I aC. La nostra experiència és que es troben trossos només fins als tresors de la Segona Guerra Púnica.

De les monedes estudiades són poques les procedents del propi *oppidum* i nombroses les del territori. En uns quadres es poden veure la repartició de les procedències i la provenença de les monedes.

Les més antigues, de les trobades, són del tipus del tresor d'Auriol i d'Etrúria. Quant a les monedes partides, són poques, a causa de la gran abundància de divisors emesos. És gran la quantitat de monedes recuperada de temps imperials, que substituï a la indígena.

En nou preciosos mapes es distribueixen les procedències i els llocs, les quantitats, i de manera visual es pot fer càrrec de la circulació local i territorial.

Les contramarques són estudiades per Llorens, a les rares de MS, GR, SAG i LA, s'hi han d'afegir les més nombroses de DD, que representen el 82,87 % de les monedes de Tiberi.

La finalitat i el significat de les contramarques és un enigma, malgrat que en el temps en què es verificaren el seu sentit devia ser clar.

El capítol més important de l'obra és el de l'ordenació i cronològica de les emissions i és obra de Ripollès.

D'entrada, elimina algunes monedes que s'havien atribuït a Arse, així el 63 del nostre corpus pertany a Massàlia amb la llegenda MAC. Pel que fa a les dracmes del corpus 18 i 21, en fer-ne l'estudi dels encunys ha vist que el seu número 93, conegut en 19 peces, té els mateixos encunys que aquelles en què s'ha esborrat el dofi i la petxina, havent estat manipulades, i resulten per tant inexistentes.

La del corpus 48, tampoc n'ha trobat cap exemplar, i no existeix la moneda donada per Gil Farrés.

Fa l'estudi per períodes, el període I arriba fins a l'any 195 aC i diu que devia començar a mitjan segle IV aC. Per aquesta data antiga no se'n té evidència, però presenta arguments per sostenir-la, entre ells la seva absència als tresors de la Segona Guerra Púnica. Les més antigues són les monedes amb la inscripció ibèrica *ker*.

Un altre argument per sostenir l'antiguitat és el pes dels tres valors amb la roda de sis radis que vincula amb el patró de pes local, la qual cosa no veiem gaire clara.

Discuteix la data de les dracmes amb el cap femení de casc corinti i en proposa una d'anterior a l'any 218 aC, nosaltres la donàrem per després del 212, basant-nos en el mateix, la seva falta en els tresors de la Segona Guerra Púnica. L'altre aspecte el metrològic, com ja hem dit, la mitjana de pes de 2,94 és baixa, però l'hemidracma amb 7 exemplars té la d'1,62, que correspon a una dracma de 3,24, com les que segueixen, números 59 a 67.

El període II comprèn del 195 al 130 aC, es caracteritza per la producció de dracmes de pes reduït. L'ordenació de les dracmes lleugeres és similar a la que fèrem, per les mateixes raons.

Per la sèrie de bronze del genet, l'anteposa a la de la proa com ja fèrem nosaltres. Més difícil és l'encaix dels divisors quarts, octaus i dotzens.

Fem un parèntesi per insistir que és molt difícil fer l'estudi dels encunys, quasi sembla impossible que els autors ho hagin pogut fer i arribar a resultats concrets i segurs, en les seves afirmacions no hi ha dubtes. Només cal examinar les monedes amb la petxina, els quarts, per veure la complexitat, és molt difícil arribar al grau de convenciment a què han arribat, el voldríem per a nosaltres.

En el període III, del 130 al 72 aC no s'encunya plata, les unitats passen del genet a la proa i es produeix una progressiva llatinització de les llegendes.

Raonen i discuteixen l'ordenació que podria semblar natural de llegendes ibèriques, després bilingües i llatines al final, però l'alteren com ho fèrem nosaltres.

Hem de fer constar que els arguments que addueixen per l'ordenació basat en la troballa de monedes no tenen massa força per tractar-se de troballes petites.

Sempre hem pensat que a començament del darrer terç del segle II aC en què hi ha diverses seques en què s'introdueixen els noms de magistrats, i així a Sagunt comença amb els magistrats ibèrics.

Ha trobat enllaços d'encunyats entre diverses sèries, però amb tot l'ordenació és difícil i la que proposa manté algunes incerteses.

El període IV, del 79 al 40/30 aC presenta les peces amb els remes visibles. Inclou emissions amb magistrats ibèrics, com *biulakos* i *balkaltur*.

L'emissió, catàleg 388, amb COL deu correspondre a 50-30 aC i coincideix amb la supressió del topònim ibèric Arse. L'atribució de quarts a aquest període és incerta, no hi ha informació.

El període V, del 40/30 aC al 37 dC, inclou les monedes dels magistrats BAEB.GLOB i M. POP, catàleg 407, peça inèdita, que dona a la pàgina 295 agrandida, en color i diu restituïda. Estilísticament la situa junt a les de SEMPT.VETTO i FABI.POST. que serà la darrera emissió junt a la de cap de Neptú, catàleg 412-5, abans de les emissions de Tiberi

En el capítol 10, Miquel Crusafont presenta les emissions visigodes i dona una idea general de l'entrada dels visigots a la Península i de les seves monedes. Se'n coneixen quatre exemplars de Sagunt, un de Gundemar, dos de Sisebut i un d'Ègica i Vítiza inèdit.

Amb el panorama monetari, Ripollès ens dona una visió general de l'entrada d'Arse-Saguntum en el circuit monetari.

La importància de la ciutat, que és repetidament citada a les fonts literàries antigues, podria motivar l'encunyació de moneda ja en la segona meitat del segle IV aC.

L'arribada de la moneda grega a Sagunt és una realitat, però ho fou en quantitat reduïda. A mitjan segle IV aC fixa el principi de l'encunyació de moneda, i afegeix que es fa en un patró monetari propi, la qual no era destinada al comerç internacional sinó en un àmbit local.

Ripollès malgrat que es refereix a les emissions pròximes d'Empòrion i Massàlia, no hi veu en les seves monedes cap model metrològic a seguir per Arse. No saltres ho veiem de manera diferent, si al racó nord-oriental de la Península i al Llenguadoc hi circularen unes monedes durant el segle III aC, amb uns pesos concrets, perquè no podien ser usats també a Sagunt. No cal pensar en el invent d'una nova metrologia, encara que la circulació de la moneda d'Arse fos de caràcter local.

La Segona Guerra Púnica devia tenir la seva incidència en el fet monetari encara que fos de manera reduïda. Després en el segle II aC la ciutat té una expansió monetària i al seu final es romanitza, batent asos del sistema romà, i introduint els noms dels magistrats, primer ibèrics i després llatins. La ciutat fou federada fins a l'any 50 aC, després obtingué el títol de colònia i en el 43 aC era ja municipi. Atribueix tres emissions al temps d'August, sense el seu nom, i després Tiberi hi posa el seu nom.

Si algun retret podem fer és la generalització que d'un fet concret, puntual, en fa un de general.

Acaba el llibre amb el catàleg de les monedes obra dels autors Ripollès i Llorens, on han estat recollides unes 4.000 monedes, de les quals han estat estudiades pels seus encunys unes 2.400. Són ordenades en els cinc grans períodes que ja hem comentat.

En cada número del catàleg van els paràmetres metrològics el valor, el metall, mòdul, mitjana de pes, descripció de l'anvers i del revers, detallant les variants i la referència bibliogràfica.

L'ordenació de les monedes es fa segons la seqüència dels encunys. Les dels mateixos encunys s'ordenen segons el desgast, després hi ha la situació de la moneda, la procedència de la informació, el pes i la posició dels encunys. Les monedes il·lustrades estan assenyalades amb un asterisc.

Els autors en escollir les monedes que il·lustrarien no segueixen un ordre de qualitat, sinó que sembla que tenen una preferència a presentar les que abans no han estat publicades, deixant les que ja ho han estat, malgrat que tinguin una conservació millor. Per exemple, el número 105, la v és millor que les h i f, que són les que il·lustra.

Com a conclusió final, arribem a la total evidència de la gran quantitat de moneda de plata batuda des de temps endarrerits fins a quasi cobrir el segle II aC i també a la importantíssima massa de monedes de bronze encunyada que arriba al segle I dC, tota aquesta gran quantitat de moneda batuda era per cobrir una circulació local, cosa que vol dir que eren unes monedes que la ciutat necessitava per la seva pròpia vida. Quines necessitats feren batre aquestes monedes? Només podem pensar en el port de Sagunt, que per la quantitat de moneda que hi circulà podia ser més important que el de les ciutats catalanes d'Empòrion i Tàrraco i les andaluses.

Sagunt devia ser un port d'arribada de mercaderies, que del Mediterrani s'introduïen a la Península.

A l'obra, és extraordinària la recollida de materials, només cal veure'n el catàleg, la major part de les monedes procedeixen del mateix Sagunt i del seu territori. La labor de Ripollès i Llorens l'hem de qualificar de salvadors del patrimoni, han recollit les monedes que d'altra manera s'haurien perdut per la recerca.

En aquesta intensa labor portada a terme a través dels anys cal afegir el treball de recerca, és una obra modèlica, estem meravellats davant l'estudi dels encunys obra quasi impossible.

Tot aquest excel·lent treball presentat en una edició de gran luxe pot servir de model, i serà per sempre més una fita aconseguida per la recerca numismàtica.

L. Villaronga

SYLLOGE NUMMORUM GRAECORUM, Volume IX, The British Museum, 2, SPAIN, per P. Bagwell Purefoy i A. Meadow. The British Museum Press. London, 2002.

Es una satisfacció tenir a les mans el *Sylloge* de la moneda hispànica antiga del British Museum ara a disposició de tots els investigadors. Nosaltres ja fruïrem d'aquests materials gràcies a l'antic *keeper*, Kennett Jenkins, a qui tant devem els numismàtics.

Queden compreses 1.803 monedes emeses a la península fins a l'any 44 aC, data en què les monedes successives són recollides en el *Roman Provincial Coinage* (RPC. 1).

Els autors que han portat a terme aquesta obra han seguit l'ordre geogràfic del nostre *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, i en donen les referències i la cronologia. També s'hi troben les referències a altres obres puntuals.

Sembla que les referències bibliogràfiques es tanquen l'any 1995, per tant no donen les referències als nostres volums de les monedes de plata emporitanes. Pel que fa a les monedes gal·les, que són imitacions de monedes hispàniques, no inclouen les imitacions de monedes de Rodhe i d'Empòrion, però en canvi hi trobem les monedes de la Narbonense que segueixen tipus ibèrics.

Una taula de llegendes i diversos índexs fan l'obra fàcil i útilment manejable.

La qualitat de la il·lustració és justa, en general una mica fosca, la qual cosa no desmereix la gran utilitat que reporta.

Dels quatre conjunts de monedes hispàniques antigues a l'estranger, ara tenim el *Danish*, el de Londres i ens falten París i Nova York. Felicitem els autors pel seu treball i esforç, que és de poc lluïment però de gran interès.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. *Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC*. Barcelona: SCEN (IEC), 2002. 156 p. (Complements d'Acta Numismàtica; 7)

És l'últim volum dels cinc que tracten de les monedes de plata d'Empòrion. Són quasi sis-centes les dracmes catalogades i estudiades, totes il·lustrades.

El problema més important que es presenta i s'estudia és el de la datació, que l'autor sempre ha insistit que foren emeses a principi del segle II aC, i altres autors han proposat el final del dit segle.

A les raons exposades en treballs anteriors afegeix ara una comparança de la presència de dracmes emporitanes i dels denaris romans en tresors catalans, de cap al principi del segle I aC. En el tresor de l'Alt Empordà, l'únic conegut en la seva totalitat, només hi ha un 1 % de dracmes. Un altre argument nou és la presència en els tresors de denaris romans antics, d'abans del 195-190 aC, que és entre el 2 % i el 5 %, equivalent a la presència de les dracmes.

Per a la classificació ha seguit Amorós, però hi ha afegit els grups V i VI, perquè hi ha enllaços d'encunys entre ells. Pel que fa a les monedes amb símbols, enllacen pels anversos amb les que no en tenen.

El volum de la moneda emesa és el resultat de l'ús d'uns cent encunys, és reduït, però el triple del que foren els denaris de Kese.

L'altre problema presentat és la reducció del pes de la dracma, paral·lel a la reducció del denari romà.

Esperem per aviat la publicació del darrer volum que serà el tercer de la sèrie, corresponent a les monedes de la Segona Guerra Púnica.

A. N. V

MEDIEVAL

BELAUBRE, Jean. *Dictionnaire de Numismatique Médiévale Occidentale*. París: Le Léopard d'Or, 1996.

Plantejat en forma de manual, el diccionari no es limita a l'àmbit francès sinó que intenta estendre's a tots els països, tot mantenint les denominacions monetàries en la seva llengua original. No es limita a fer un repertori dels tipus o les denominacions monetàries sinó que introdueix altres termes con ara divises, termes relatius a la fabricació, formes de presentació de les llegendes, etc.

Interessant treball, prou ambiciós per encabir-lo en un format de manual i que, com és normal, conté algunes errades en el nostre camp específic. Amb tot, té molts vessants que el fan ben útil.

M. Crusafont

CRUSAFONT I SABATER, M. «Nuevas monedas aragonesas: las miajas y las probables pugasas de Fernando II». *As*, núm. 54 (març 2002), p. 14-17.

Publicació de la *miaja* aragonesa de Ferran II anunciada en un article anterior de l'autor a *Gaceta Numismática*, núm. 118. La peça sembla correspondre a l'emissió de 1484. També es presenta un tipus aragonès completament nou, amb F en el camp i creu interior al revers. Es tracta d'una petita peça de billó de pes molt feble que l'autor suposa que és una pugasa o un quart de diner.

A. N. C.

CRUSAFONT I SABATER, M. «La política monetaria de Jaume III de Mallorca». *Randa*, núm. 50, p. 41-48. [Homenatge a Miquel Batllori; 3]

Amb motiu de la presentació de la malla inèdita de Jaume III de Mallorca, l'autor fa una posada al dia de la història monetària del regnat. Superada la visió pessimista dels temps de Campaner, les noves descobertes de florins d'or i de grossos tornesos d'argent a nom del sobirà mallorquí i una reconsideració de la

documentació permeten fer-ne una nova lectura. Jaume III va ésser innovador, monetàriament parlant, va obrir nous camins i va ésser el veritable introductor del florí d'or, puntal bàsic des de llavors de la política monetària de la Corona catalanoaragonesa. Aquesta iniciativa s'havia atribuït fins fa poc a Pere III el Cerimoniós.

A. N. C.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Dinero inédito de Arles atribuible a Luis el Ciego». *Revue Numismatique*, núm. 158 (2002), p. 271-278.

Presentació d'un diner carolingi del taller d'Arles a nom de Lluís i atribució raonada a Lluís el Cec (887-928), en el seu breu període imperial (901-903). Aquesta titulació imperial consta abreujadament a la moneda i la breu durada de la seva possessió justifica la raresa del tipus. Es coneixien altres diners d'Arles d'aquest sobirà, però sense la titulació imperial i, per tant, emesos probablement en l'etapa 887-901. Una altra singularitat de la peça és la presència de la llegenda †XPISTIANA RE(L)IGIO en una de les cares. Com que l'altra és ocupada pel nom del rei hom s'ha vist obligar a situar la seca en un monograma cruciforme en el camp amb les lletres A-R-E-L. Això fa que aquesta peça sigui, doncs, ben diferent de les conegudes fins ara d'aquest sobirà.

L'aparició d'aquesta peça a Catalunya reforça la idea d'un circulant carolingi d'una certa importància entre els segles IX i X, que justifica els abundants esments de pagaments en moneda en un moment en què les emissions catalanes comtals encara no s'han generalitzat.

A. N. C.

DELGADO Y HERNÁNDEZ, Antonio. *Estudios de numismática árabe-hispana*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2001. 487 p.

Es tracta de l'edició d'una obra realitzada pel conegut numismàtic del segle XIX Antonio Delgado, que havia quedat inèdita. Els originals i les proves impreses a l'època d'un primer plec del llibre han estat reunides per un grup d'estudiosos encapçalats per A. Canto i T. Ibrahim i entre els quals trobem els noms de: M. R. Esparcia, M. C. García Noguerol, que s'han ocupat del laboriós treball de transcripció i el de l'arabista Fátima Martín Escudero, que ha realitzat la revisió i la preparació del text definitiu.

Aquesta obra és certament admirable i encara útil malgrat el temps transcorregut des que fou redactada per A. Delgado, al qual el mateix F. Codera considerava com a «el fundador de la ciencia numismática en España, en especial de la árabe». L'original fou escrit a mitjan segle XIX (c. 1859-1864) per un encàrrec efectuat pel Govern i gestionat a través de la Real Academia de la Historia. Dilacions

en els ajuts econòmics i els entrebancs burocràtics tradicionals varen dificultar, al seu dia, que l'obra acabés d'imprimir-se, tot i que el 1866 s'havien passat ja a tipografia, les primeres setze pàgines del que hauria estat el llibre.

Ara, després de més de cent trenta-cinc anys, aquest treball de Delgado veu la llum a partir de manuscrits, notes i apunts originals, una part dels quals custodiava la Real Academia de la Historia que, finalment, s'ha ocupat d'editar, revisar convenientment, anotar i precedir dels epígrafs introductoris i explicatius que fan al cas.

L'obra és una visió completa de la història de la moneda andalusina, ja que comprèn tots els períodes i les situacions des dels temps de la conquesta àrab fins a la fi del seu domini (711-1492). L'autor no oblida tampoc de tractar de les monedes d'imitació musulmanes emeses a Catalunya (mancusos) i també a Castella (morabatins alfonsins), dels quals tenia informacions prou precises per la seva època. Delgado acompanya també el seu treball d'índex, apèndix cronològics i de llegendes, etc. És a dir de tot allò que no pot mancar en les obres que pretenen ser fetes a consciència. No cal dir que l'edició d'aquesta obra posa a l'abast de l'investigador un treball que en endavant serà de consulta obligada.

A. M. B.

PLIEGO VÁZQUEZ, Ruth. «Un tremís inédito de Narbona a nombre de Sisebuto». *Gaceta Numismática*, núm. 146 (2002), p. 23-24.

Nota breu, però prou interessant ja que ens aporta un tipus visigot inèdit, i permet afegir la seca de Narbona a les produccions del temps de Sisebut. L'autora, que és arqueòloga, no ha dubtat de donar a conèixer la peça, tot i que procedeix d'una col·lecció privada. No caurem nosaltres en la desconsideració de titllar la peça de «mancada de context arqueològic». Pensem que l'autora fa prou aportant una descoberta important i pretendre minvar el mèrit amb una al·lusió a fets que no li són imputables és absurd i de mal gust.

M. Crusafont

ROBLES FERNÁNDEZ, A.; NAVARRO SANT CRUZ, E. TESORO ÁUREO DE MURCIA. Circulación monetaria de la época de los Reyes Católicos. *Múrcia*, 2001. 139 p.

Els autors presenten la publicació i l'estudi d'un tresor de setanta-nou monedes i tres joiells d'or de tipus nassarita, el qual fou descobert als afores del casc històric de Múrcia. Es tracta de monedes de la segona meitat del segle XV, però que en tot cas degué ésser amagat poc abans del 1497. El tresor contenia: trenta-set monedes castellanes d'or de Joan II (un exemplar); Enric IV (vint exemplars); Alfons d'Àvila, (un exemplar); els Reis Catòlics quinze exemplars, tots ells anteriors al 1497). També tretze monedes d'or de la Corona catalanoaragonesa, se-

gons la distribució següent: florins de Mallorca, València, etc. (cinc exemplars), un timbre de València d'Alfons el Magnànim, cinc ducats de València dels Reis Catòlics, un principat de Barcelona de Ferran II. Hi havia també un ducat de Nàpols de Ferrante. Pel que fa a monedes dels altres estats italians aliens a la Corona catalanoaragonesa hi havia: un ducat papal, un de Milà i un de Florència, tots ells datables entre mitjan i finals del segle XV. El tresor contenia igualment: dos ducats navarresos, un de Francesc Febus i un altre de Caterina i Joan d'Albret; així com tres *cruzados* portuguesos, un d'Alfons V i dos de Joan II. Finalment hi havia també vint exemplars de dobles dels reis nassarites de Granada, tres de les quals eren fabricades de plata o bé d'un or molt lligat amb aquest metall, però amb la tipologia de les dobles.

Els autors realitzen les seves interpretacions sobre les possibles causes de l'ocultació d'aquest tresor, que aparegué en el curs d'unes excavacions arqueològiques, fetes en un antic taller de terrissaires mudèjars, amagat dintre d'un pou. Les seves deduccions basades en el context arqueològic i en certa documentació escrita, aparentment concordant, són certament suggestives, però com gairebé totes les hipòtesis entorn del que pogué motivar l'amagatall i la no recuperació posterior d'un tresor hi ha sempre un marge per a l'especulació. En qualsevol cas, aquests aspectes dels tresors, més lligats als esdeveniments que es produïren entorn de la vida dels antics posseïdors de les monedes, tenen un interès certament limitat per a l'estudiós de la numismàtica, per al qual un tresor és una mostra del circulat en un determinat moment o bé pot ésser font de descoberta de nous tipus i variants, o pot donar altres clarícies cronològiques, d'atribució de monedes, etc. Pel que fa a novetats, el tresor de Múrcia ens aporta: un castellà o mig excel·lent dels Reis Catòlics de Conca i un exemplar d'aquest mateix valor de factura bastant dolenta que presenta la doble irregularitat de no portar marca de seca i tenir les ales de l'àliga de Sant Joan als costats de l'escut del revers. Els autors atribueixen aquest exemplar a Toledo amb reserves, però nosaltres creiem que no pot descartar-se que es tracti d'una falsificació, malgrat que la peça sigui, segons sembla, d'or. En qualsevol cas, és més que dubtós que pugui ésser de Toledo, un taller que treballa en un estil força acurat.

Si observem el tresor de Múrcia des de l'òptica de l'anàlisi del circulat, veurem que la seva composició cronològica i les sèries que conté estan en bona consonància amb el que calia esperar d'una mostra de circulat de moneda d'or d'aquesta zona i de la segona meitat del segle XV.

Els autors fan també l'esforç d'intentar encarar l'evidència del tresor que publiquen amb les dades de la història i de la circulació monetària del segle XV a la Península Ibèrica. Com que els autors no són especialistes en la matèria es valen i es documenten en els treballs dels numismàtics que han treballat aquest tema, especialment els més recents d'A. M. Balaguer i de M. Crusafont, tot i que cal dir que desconeixen la monografia sobre el florí d'aquest darrer autor (1996), la qual

cosa fa que calgui revisar la classificació i /o l'atribució d'alguns dels florins que publiquen. El conjunt del treball és, però, meritori i resultarà, sens dubte, d'utilitat, ja que ens proporciona l'interessant i sempre escàs testimoni d'un tresor auri.

A. M. Balaguer

SANAHUJA ANGUERA, Xavier. «Aportació documental sobre les monedes locals del segle XV: Balaguer i Tàrraga». *Gaceta Numismática*, núm. 146 (2002), p. 37-44.

Interessant repertori documental que justifica i situa cronològicament el grup de senyals de plom i d'aram recentment descoberts i corresponents a Balaguer. La manca de notícies documentals que justifiquin el clàssics senyals atribuïts a Balaguer amb escac/armes reials porta a l'autor a la hipòtesi d'atribuir-los a Tàrraga, reblant la seva afirmació amb una nova menció que fa pensar que els senyals de Tàrraga havien d'ésser molt abundants.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

BOADA SALOM, Jaume. «Els cupons de La Nueva Vida». *Col·lecciomania* [Palma de Mallorca], núm. 8 (març 2003), p. 13-15.

Després d'assenyalar la importància del moviment associatiu de caràcter cooperatiu a Mallorca, l'autor es centra en una de les cooperatives més importants de l'illa: La Nueva Vida de Lluçmajor. Presenta el paper moneda d'ús interior d'aquesta entitat, fins ara inèdit i ens explica detalladament el seu procés d'ús. Els bitllets aportats responen a vint varietats que oscil·len entre els cinc cèntims i la pesseta, i se n'aprecien diferents emissions.

S'aporta una interessant síntesi històrica de la cooperativa i s'assenyala la usurpació dels seus béns així com el final tràgic de vint-i-dos dels seus dirigents i adherents, que foren cruelment assassinats per les autoritats franquistes pel sol fet d'haver estat cooperadors.

Ens alegrem de l'existència d'un butlletí amb continguts numismàtics a Mallorca, que mostra una execució molt digna i uns continguts prou interessants, com veiem. En aquest mateix número comenta el mig escut d'or fals de Carles II.

M. Crusafont

MURRAY, G. «El rechazo de la moneda perfecta del Real Ingenio de Segovia: el fraude de Felipe II y los cercenadores genoveses». *Numisma*, núm. 245 (2001), p. 175-181.

Es tracta d'una nova aportació d'aquest autor nord-americà que des de fa uns anys treballa en l'exhumació de documentació monetària del planter tan poc treballat que és, en aquest sentit, l'Archivo General de Simancas. En aquesta ocasió ens aporta el coneixement d'un document del 1636 en què s'explica com la moneda rodona i perfectament encunyada, que emetia el Real Ingenio de Segòvia, era menys valorada que la moneda mal tallada i fabricada a martell que s'emetia en altres tallers, com és ara el de Sevilla o bé els d'Ultramar. Aquest fet, en principi sorprenent, s'explica perquè durant els primers temps en què funciona l'Ingenio segovià s'hi va emetre moneda d'una llei inferior a la legal i sense marca d'assajador. Aquest frau, del qual Felip II n'era inductor, com consta per diferents filtracions fetes pel mateix assajador Juan de Morales, fou detectat pel mercat. D'aquí que el mercat atribuís a les perfectes peces de l'Ingenio una cotització un xic inferior a la que es donava a les peces mal tallades dels altres tallers monetaris. Per altra banda, i al marge d'aquest frau, cal considerar també que la moneda segoviana era menys valorada pel fet que la seva perfecció formal no permetia fer-li retalls, llimats, etc., cosa que podia fer-se, sense que es notés massa, en les monedes mal tallades de les altres seques.

A. M. Balaguer

SANAHUJA, Xavier. *La seca del Principat de Catalunya (1809-1814)*. Institut Municipal de Museus de Reus amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Reus 2003.

L'obra, que va tenir també la funció de guia de la interessant i didàctica exposició que es féu a Reus sobre el tema, s'estructura en tres blocs, precedits per una introducció feta per Estanis Pedrola, el col·leccionista que ha recollit pacientment el fons monetari que ara s'ha presentat i que ha originat l'estudi i la publicació que comentem.

El primer bloc recull, amb ampliacions, l'anàlisi sobre la seca del Principat de Catalunya, que l'autor va publicar a l'*Acta Numismàtica*, i on es feien importants aportacions documentals que precisaven les informacions que es podien pouar en els informes de Joan d'Amat, responsable de la seca. Cal assenyalar el magnífic aparell gràfic que complementa el text així com la publicació de peces inèdites.

El segon bloc conté la catalogació curosa i perfectament il·lustrada de la col·lecció completa de les produccions monetàries de l'esmentada seca i que per amigable acord entre Pedrola i l'Ajuntament formarà part a partir d'ara, del fons museístic reusenc.

El tercer bloc és la publicació facsímil dels dos informes de Joan d'Amat, i conté informacions interessantíssimes. Cal dir que aquests textos eren introbables, especialment el segon, i això creava dificultats als numismàtics, que no sem-

pre el trobaven a les biblioteques públiques. La seva inclusió facilitarà des d'ara la recerca en aquest camp.

Cal celebrar, finalment, la feliç conjunció entre col·leccionistes, museus i estudiosos que ha donat, com no podia ésser d'altra manera, els millors fruits: un nou fons museístic, la divulgació d'un taller monetari a Reus a través d'una exposició i la publicació d'un llibre, des d'ara obra bàsica de la numismàtica contemporània. Tot això es perd quan les parts implicades es miren com a enemics. A Reus la conjunció ha estat possible. Tant de bo ho puguem veure també en altres llocs, començant per les nostres primeres institucions.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

ABAD VARELA, M. *Medalla de la Facultad de Derecho de la UNED y otras de su ámbito en España*. Madrid, 2002. 162 p.

L'emissió de la medalla de la facultat de dret de la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED) propicià l'organització d'una extensa exposició de medalles entorn de la temàtica jurídica. La publicació que comentem és el catàleg de l'esmentada exposició. És obra del professor d'aquella universitat, el doctor Manuel Abad Varela, ben conegut pels seus treballs en l'àmbit de la numismàtica romana tardana, però que al mateix temps és un dels pocs estudiosos de la medallística hispànica, sobretot d'aquella que és entorn de la temàtica acadèmica i universitària.

En aquest treball l'autor ha realitzat el pacient esforç de dur a terme el recull de cent tres medalles relacionades amb la jurisprudència, que ordena temàticament, cataloga i documenta.

Es tracta d'un aplec considerable, el més exhaustiu que li ha estat possible, en què trobarem des de la simple medalla honorant un jurisconsult, fins a medalles institucionals, de premi, condecoracions, ordres, congressos, o bé dedicades a escoles d'estudis jurídics o, fins i tot, a lleis fonamentals de l'Estat (constitucions, etc.), entre d'altres.

El llibre va precedit d'una introducció de la qual cal destacar les justes paraules que l'autor dedica a ponderar la funció comunicadora de la medalla i l'interès del seu estudi com a document històric i testimoni artístic.

A. M. Balaguer

ERCOLANI COCCHI, Emanuela. *Il Giubileo e i suoi simboli. La fonte numismatica e le medaglie del Museo Nazionale di Ravenna*. Milà, 2000. [Amb un estudi de les medalles al·lusives al tema contingudes al Museu, a cura d'Anna Lina Morelli]

No es tracta, en aquest cas, de la publicació del fons d'un Museu sinó del seguiment d'un tema a través de la numismàtica i retrobar-ne les plasmacions en una riquíssima col·lecció medallística.

Es tracta de la representació de la vera imatge de Crist, impresa en el famós sant sudari i en el drap de la Verònica. Els fets i les seves commemoracions han generat una gran quantitat de material numismàtic i especialment medallístic.

La part principal de l'obra, la més extensa, si més no, és dedicada justament a això: a catalogar totes les medalles del Museu de Ravenna que es relacionen amb el tema esmentat. Cal assenyalar la curosa catalogació, amb la indicació dels artistes i la reproducció sistemàtica.

Interessant estudi que mostra una altra via per posar en valor els fons, massa vegades oblidats i dorments, dels museus.

M. Crusafont

Publicacions de la SCEN

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Acta Numismàtica

Acta I i II (1971, 1972)	Exhaurides *
Acta III a 11 (1973, 1981)	Exhaurides **
Acta 12 a 15, 19 i 20, 24 a 33 (entre 1982 i 2003)	30 €
Acta 16 i 17/18 (dobles, 1986 i 1987/88)	36 €
Acta 21/22/23 (triple, 1991/92/93)	45 €

Monografies i Simposi

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. I. 1979</i>	20 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. II. 1979</i>	20 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona. 1980</i>	20 €
<i>III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986</i>	15 €

DATZIRA, S. <i>La moneda a la Catalunya central. 1991</i>	Exhaurit**
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P. <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro. 1988</i>	15 €
VILLARONGA, L. <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi. 1993</i>	15 €
BALAGUER, A. M. <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania. 1993</i>	20 €
CRUSAFONT, M.; COMAS, R. <i>El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca. 1996</i>	20 €
SANAHUJA, Xavier. <i>La seca del Principat de Catalunya, (1809-1814). 2003</i>	25 €

VILLARONGA, L. <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC. 1997</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisions. 1998</i>	30 €
CRUSAFONT, M. <i>Pesals monetaris de la Corona catalanoaragonesa. 1999</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>Les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions. 2000</i>	30 €
LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X. <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries. 2001</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II a C. 2002</i>	30 €
VILLARONGA, L. <i>La plata emporitana. De la segona guerra Púnica, final del segle III aC. 2003</i>	30 €

CRUSAFONT, M. <i>La moneda catalana local. 1990</i>	60 €
BENAGES, J. <i>Les monedes de Tarragona. 1994</i>	60 €
<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó. Ed. i capítols. introductoris de M. Crusafont. 1997</i>	60 €
BALAGUER, A. M. <i>Història de la moneda dels comtats catalans. 1999</i>	60 €
CRUSAFONT, M. <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors. 2001</i>	60 €

* Només dins d'eventuals col·leccions completes.

** Consulteu.

Comandes a la SCEN, Apartat de correus 5596, 08080 Barcelona o a la Redacció d'Acta Numismàtica, Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

